

e- ISSN:2548-088X

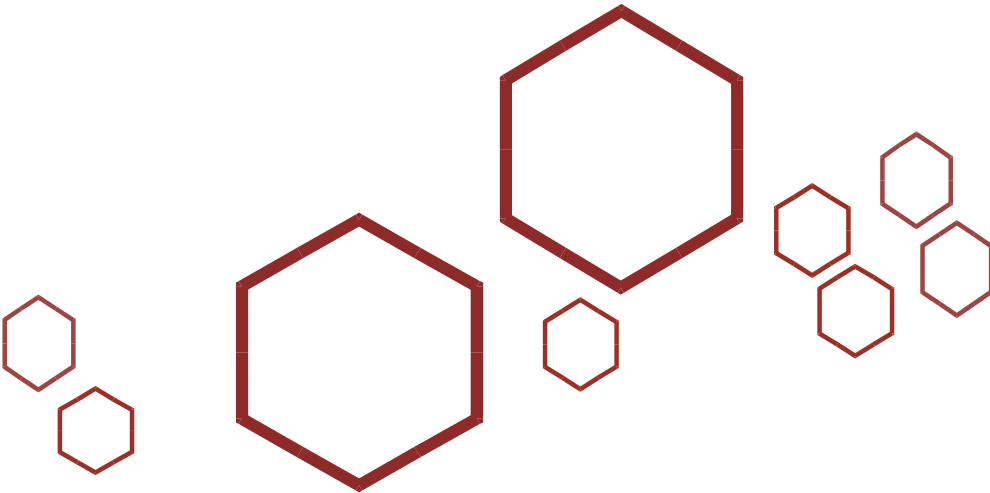
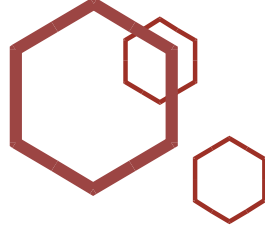

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Bilecik Şeyh Edebali University

Journal of Social Science

Sahibi / Publisher

Prof. Dr. Zafer Asım KAPLANCIKLI (Rektör / Rector)

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Murat ALANYALIOĞLU (Enstitü Müdürü / Institute Director)

Editörler / Editors

Doç. Dr. Serpil MENTEŞE

Doç. Dr. Adem SARIHAN

Sekretarya / Secretariat

Arş. Gör. Damla KILIÇ ERIKGENOĞLU

Arş. Gör. Ezgi GÜLER

Arş. Gör. Kadriye Nurdanay ÖZTÜRK

Dil Editörü / Language Editor

Öğr. Gör. Dr. Ayça BAKINER

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Yasin ACAR

Doç. Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA

SAHİBİ / PUBLİŞER

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Zafer Asım KAPLANCIKLI
Prof. Dr. Zafer Asım KAPLANCIKLI (Rector) on behalf of Bilecik Seyh Edebali University

BAŞ EDİTÖR / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Murat ALANYALIOĞLU

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 11230 Bilecik, Türkiye
Bilecik Seyh Edebali University, School of Graduate Studies, 11230 Bilecik, Turkey

Telefon/Phone: +90228 2141130 **Faks /Fax:** +90228 2141132

E-posta/E-mail: murat.alanyalioglu@bilecik.edu.tr

İletişim Bilgileri / Contact Informations

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 11230 Bilecik, Türkiye
Bilecik Seyh Edebali University, School of Graduate Studies, 11230 Bilecik, Turkey

Hakemli bir dergi olan Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez yayımlanır ve yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'ne aittir.

A refereed journal "Bilecik Seyh Edebali University Journal of Social Sciences" is published twice a year and Bilecik Seyh Edebali University holds the copyright of all published material that appear in this journal.

Dergimiz, EBSCO, Academic Resource Index (ResearchBib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Google Akademik, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, İdeal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı, EuroPub, Rootindexing tarafından taranmaktadır.

Our journal is indexed by EBSCO, Academic Resource Index (ResearchBib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, İdeal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Database, EuroPub, Rootindexing.

İletişim Bilgileri/Contact Information: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 11230 Bilecik/Türkiye / Bilecik Seyh Edebali University, School of Graduate Studies, 11230 Bilecik/Turkey. web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/bseusbed>

Hakem Listesi / Reviewer Board

Prof. Dr. Engin Eroğlu / Düzce Üniversitesi/ Orman Fakültesi/ Peyzaj Mimarlığı Bölümü/ Bitki Materyali ve Yetiştirme Tekniği Anabilim Dalı/

Prof. Dr. Makbule Sarıkaya / Ardahan Üniversitesi/ İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü/ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı/

Doç. Dr. Gül Çakır / Dokuz Eylül Üniversitesi/ Rektörlük/

Doç. Dr. Makbule Civelek / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/ Karadeniz Ereğli Turizm Fakültesi/ Turizm İşletmeciliği Bölümü/ Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı/

Dr. Öğr. Üyesi Arzu Maltaş Erol / Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü/ Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı/

Dr. Öğr. Üyesi Bengi Korgavuş / Yeditepe Üniversitesi/ Mimarlık Fakültesi/ Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Bölümü/ Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Pr./

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Erzincan İliç Altın Madeni: Politik Ekoloji Perspektifinden Bir Facianın Anatomisi <i>Kübra CANBAZ AKÇA</i>	79-97
The Importance of Pocket Parks on Air Quality: A Comparative Approach <i>Makbulenur ONUR, Hilal KAHVECİ</i>	98-110
II. Dünya Savaşı Yıllarında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Esirgeme Kurumu Faaliyetleri <i>Banu BERBER BABALIK</i>	111-126

Araştırma Makalesi - Research Article

Erzincan İliç Altın Madeni: Politik Ekoloji Perspektifinden Bir Faciannın Anatomisi

Erzincan İliç Gold Mine: Anatomy of A Disaster From A Political Ecology Perspective

Kübra Canbaz Akça^{1*}

Geliş / Received: 30/03/2024

Revize / Revised: 05/07/2024

Kabul / Accepted: 15/07/2024

ÖZ

Madencilik faaliyetleri doğru planlamalar ve yönetimler çerçevesinde sürdürüldüğünde güçlü bir kalkınma aracı olarak değerlendirilebilir. Ancak madencilik faaliyetlerinin doğrudan insan ve çevreyle olan bağı düşünüldüğünde doğru ilke ve kurallar gözetilmediğinde önemli sorunlara da yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Doğru politikalarla sürdürülemeyen her madencilik faaliyeti ekonomik büyümeyi desteklese de ekolojik dengenin bozulmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple bu alandaki faaliyetlerin politikalarla güçlendirilmesi, insana ve doğaya olan yansımalarının göz önünde bulundurulması ve ekonomik anlamda sağlanacak olan getirinin ekoloji göz önünde bulundurularak sürdürülmesi gerekmektedir. Bu çalışmada madencilik faaliyetlerinin ekonomik, politik ve ekolojik kapsamda değerlendirilmesi Erzincan/ İliç altın madeni olayı özelinde gerçekleştirilmiştir. 2024 yılı şubat ayında gerçekleşen toprak kayması öncesinde ve sonrasında var olan ekonomik etkileri, politik süreçleri ve ekolojik yansımalarının çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Doküman Analizi Yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Erzincan/İliç altın madeninin ülkemiz ekonomisinde önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte altın madeninde yaşanan kazanın ekolojik açıdan büyük bir tehlike barındırdığı ve ihmallerin büyük oranda ortam hazırladığı edinilen bulgular arasındadır.

Anahtar Kelimeler- *Madencilik, Ekoloji, Erzincan Maden Kazası, Maden Endüstrisi, Siyanür*

ABSTRACT

Mining activities can be considered as a powerful development tool when carried out within the framework of correct planning and management. However, considering the direct connection of mining activities with humans and the environment, it should be taken into consideration that they may cause serious problems if the correct principles and rules are not observed. Although any mining activity that cannot be sustained with the right policies supports economic growth, it causes the ecological balance to deteriorate. For this reason, activities in this field must be strengthened with policies, their reflections on humans and nature must be taken into account, and the economic return must be maintained by taking ecology into consideration. In this study, the evaluation of mining activities in economic, political and ecological context was carried out specifically for the Erzincan / İliç gold mine incident. An attempt was made to outline the economic effects, political processes and ecological reflections that existed before and after the landslide that took place in February 2024. Document Analysis Method was used in

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: kubrac12345@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-1903-7941>)

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye

the study. As a result of the study, it was determined that Erzincan/İlic gold mine has an important place in our country's economy. However, it is among the findings that the accident in the gold mine poses a great ecological danger and negligence has largely created the environment for the incident.

Keywords-Mining, Ecology, Erzincan Mine Disaster, Mining Industry, Cyanide

I. GİRİŞ

Doğal kaynaklar içerisinde yer alan madenler insanların gündelik yaşamlarında kimyadan sanayiye, endüstriyel üretimden gündelik yaşamda kullandıkları araç gereçlere kadar hemen her alanda hammadde olarak kullandıkları ve tedavül aracı olarak işleme aldıkları doğal oluşumlar olarak dikkat çekmektedir. Devletlerin refah düzeylerini doğrudan etkileyen madenler çağlar boyunca önemli bir yere sahip olmuşlardır

Madenler yenilenemez kıt kaynaklar olarak bilinmektedir. Bu sebeple oldukça değerli bir yere sahiptir. Yenilenemez bu kaynağa ulaşmada sarfedilen tüm çaba, doğaya ve canlı yaşamına doğrudan etki eden bir yapıdadır. Bu kapsamda madencilik faaliyetlerinin sürdürüldüğü alanlarda gerçekleşen sosyal, kültürel, ekonomik ve ekolojik değişimler de madencilik faaliyetleri kapsamında önemli değişim ve dönüşümlerin olduğu alanlar olarak bütüncül bir perspektifle değerlendirilmelidir. Emek yoğun bir sektör olarak bilinen madencilik faaliyetleri, bulunduğu bölgenin kalkınmasında önemli bir işleve sahip olmakla birlikte hem insanın önemli bir aktör olarak faaliyet sürdürdüğü bir alan olması hem de ekolojik çevreyle doğrudan etkileşim içinde olan bir faaliyeti kapsamı sebebiyle madencilik faaliyetlerinin güçlü bir politikayla sürdürülmesi ve doğanın ve insanın temel alındığı bir politikayla desteklenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda madencilik faaliyetlerinin tek boyutla değerlendirilmemesi, faaliyetin etkilendiği her alanın olası etkilerinin göz önünde bulundurulması önemlidir.

Bu çalışmada 2024 yılı şubat ayında Erzincan/İliç/Çöpler altın madeninde gerçekleşen toprak kaymasının ekonomik, ekolojik ve politik analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın önemini ve gerekliliğinin daha iyi anlaşılması için ilgili tarihte gerçekleşen olayın genel hatlarını çizmek önemli görülmektedir. 13 Şubat 2024 tarihinde Erzincan'ın İliç ilçesindeki Çöpler altın madeninde bir toprak kayması meydana gelmiştir. Gerçekleşen olayda 9 işçi toprak altında kalırken siyanürlü ve sülfürik asitli toprağın Fırat Nehri'ne yakın bir mevkiye doğru 700-800 metre kadar kayması sonucunda büyük bir tehlike durumu ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu felaket sonrasında madencilik faaliyetlerinin ekolojiye olan etkisi gözler önüne serilmiştir. Olay sonrasında altın madeninin faaliyetleri durdurulmuş, toprak altında kalan işçiler için arama ve kurtarma çalışmaları başlatılmış, siyanürlü toprağın doğaya vereceği zararın önlenmesi için gerekli tedbirler alınmaya başlanmış ve hukuki açıdan olayın takip süreci başlatılmıştır. Erzincan İliç Çöpler altın madeninde 2024 yılı Şubat ayında yaşanan toprak kayması olayı, ekonomik, ekolojik ve politik açılardan derinlemesine incelenmesi gereken önemli bir olaydır. Bu çalışmada, yaşanan facianın nedenleri ve sonuçları sorgulanırken, olayın bir kaza mı yoksa bir facia mı olduğu da tartışılmaktadır. Bu inceleme, maden faaliyetlerinin doğru planlanması ve yönetilmesinin önemine dikkat çekerken, ekonomik büyüme ile ekolojik denge arasındaki hassas dengeyi de vurgulamaktadır. Çalışma, olayın ekonomik etkilerini, ekolojik yıkımını ve politik yankılarını ortaya koyarak, gelecekte benzer olayların önlenmesi için gerekli politikaların geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

II. YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR

Madencilik faaliyetleri tarih boyunca önemli kalkınma araçları olarak görülse de canlı yaşamına ve sürdürülebilir çevreye ciddi zararlar verebilen bir alan olarak da dikkat çekmektedir. Emek yoğun sektör olmasının bir yansıması olarak insanın sömürüldüğü bir düzen söz konusudur. Aynı zamanda çevre ve ekosistem üzerinde çok ciddi baskı oluşturan faaliyetler olarak da değerlendirilebilir. Yetersiz veya yeteri kadar takip edilemeyen politikalar neticesinde ortaya çıkmış kazaların varlığı ve hatta çıkar çatışmaları sebebiyle oluşmuş savaşlar da madencilik faaliyetlerinin yararları kadar zararlarını da ortaya koyan önemli olaylar olarak görülmektedir. Ülkemizde de bu alanda meydana gelmiş çevre katliamları ve ölümlü kazaların varlığı oldukça fazladır. Hiçbir değerli canlı yaşamından daha önemli olmadığı bilinci geliştirilemediği müddetçe benzer olay ve durumların sonlanması mümkün görülmemektedir. 2024 yılı şubat ayında Erzincan'ın İliç ilçesinde gerçekleşen altın madeni olayı da sıralanan bu olumsuz durumlara yeni bir örnek oluşturmaktadır.

Çalışmada Doküman Analizi Yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan ve yazılı materyallerin sistematik olarak incelenmesini içeren bu yöntemle Erzincan İliç Çöpler altın madeninde yaşanan olay hakkında bilgi toplanmış ve toplanan bu bilgiler çeşitli dokümanlarla birlikte yorumlanmıştır. Çalışmada kullanılan bu yöntemle hem tarihi belgeler hem de çağdaş materyaller dahil olmak üzere geniş bir yelpazede kaynaklara yer verilmiştir. Bu kapsamda 2023 yılında Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansının (KUDAKA) hazırladığı sektörel araştırma raporu referans alınarak Erzincan ilindeki altın madeni incelenmiş, maden faaliyetinin ekonomik ve ekolojik yansımaları değerlendirilirken ülkemiz genelinde yürütülen maden politikasının bu alana etkisi incelenmiştir. Çalışmada KUDAKA (2023) dışında Tamzok (2019), Yerli vd. (2020)'in çalışmalarından, ilgili internet sitelerinden, alanla ilgili hazırlanan raporlardan ve güncel haber kaynaklarından

yararlanılmıştır. Yaşanan maden olayı yakın tarihli ve hassas bir içeriğe sahiptir. Bu sebeple olayla ilgili yayınlanan belgelere belli dönemlerde yayın yasakları getirilmesi söz konusu olmuştur. Bu kapsamda çalışmada kullanılan bilgi ve belgeler araştırılan tarihler arasında yayın yasağı getirilmemiş ve ulaşılan belgelerle sınırlanmıştır.

III. MADENCİLİK FAALİYETLERİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ: ÖLÇEKLER ARASINDA BİR DEĞERLENDİRME

Madencilik faaliyetleri yer kabuğundaki jeolojik yapıdaki hammaddelerin ekonomik açıdan değer elde edilmesi amacıyla buldukları yerden güvenli ve verimli şekilde çıkarılması işlemi olarak bilinmektedir. Bu işlem sırasında elde edilen maddeler ise temel bileşenleri, kullanım alanları ve minerallerine göre üçe ayrılır; metalik cevherler, metalik olmayan cevherler ve enerji hammaddeleri olarak gruplandırılmaktadır. Metalik cevherler içinde bakır, kurşun, çinko, kalay, demir, krom, altın, gümüş ve platin gibi yapılar yer almaktadır. Metalik olmayan cevherler ise bor, kalker, kil, mermer, granit gibi maddelerdir. Enerji hammaddeleri ise petrol ve kömür gibi enerji üretiminde kullanılan yer altı zenginlikleri olarak bilinmektedir (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2020).

Yer kabuğundan hammaddelerin elde edilmesi işlemi arama faaliyetleriyle başlar. Cevher üretimi ve zenginleştirilmesi ile devam eden madencilik faaliyetlerinde arama, madene ulaşma ve çıkarma işlemi sonrasında çalışma yerlerinin kapatılması ve çevre düzeninin eski haline getirilmesi veya iyileştirilmesi süreci bir bütün olarak değerlendirilmektedir (Cummins ve Given, 1973: 430). Bu kapsamda madencilik faaliyetlerinin yalnızca madene ulaşma ve onu kullanıma sunma aşamalarından ibaret olmadığı bilinmelidir. Ekonomik ve ekolojik alanların bütüncül bir süreç olarak değerlendirilmesi gereklidir.

Madencilik faaliyetleri kapsamında üzerinde özenle durulması gereken en önemli konu mineral kaynaklarının tükenbilir kaynaklar olmasıdır (Tamzok, 2019:4). Madenlerin tükenbilir kaynaklar olması dolayısıyla bu alanda gerçekleştirilen tüm faaliyetlerde ekonomik kaygılar ve çıkar çatışmaları yoğun olarak yaşanmaktadır. Aynı zamanda doğadan alınan hammaddelerin yerine yenisi konulamadığı için canlı yaşamını riske sokacak bir tükenme durumu da beraberinde gelebilmektedir. Doğaya ve canlılara verilen hasarların boyutu ve sektöre özgü düzenlenmiş politikaların uygulanabilirliği de doğrudan konuyla bağlantılı olarak değerlendirilmektedir.

Madencilik sektörü özelinde gerçekleştirilen her türlü faaliyet diğer sektörlerle göre çok daha uzun süreli, kapsamlı, zorlu ve maliyetli süreçleri içinde barındırmaktadır. Yer kabuğunun derinliklerinden ulaşılan hammaddelerin oluşumları belirsizlik içerdiği gibi arama sürecinden başlayıp alanın doğaya geri kazandırılmasına kadar geçen süre yüksek risk taşımakta ve oldukça maliyetlidir. Bu sebeple maliyet ve risk unsurları yalnızca ekonomik kaygılarla değil ekolojik kaygılar sebebiyle de değerlendirilmelidir. Dolayısıyla madencilik faaliyetlerini yalnızca bir ülkenin veya bölgenin ekonomik kalkınması ve zenginleşmesi kapsamında değerlendirmek sığ bir bakış açısı barındırmaktadır.

Madencilik faaliyetleri ilk bakışta bir ülkenin veya bölgenin iktisadi teşebbüsleriyle ilgili bir mesele olarak değerlendirildiğinden, zenginleşme unsuru dikkat çeken ilk etken olarak görülmektedir. Bu sebeple madencilik faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda zenginleşme unsuru dikkati çeken ilk etken olarak görülür. Zenginleşme meselesi dışında madencilik faaliyetlerinin sürdürülebilir kalkınma için ihtiyaç duyulan doğal kaynakların kullanıma sunulması söz konusudur ki madencilik faaliyetlerinin bütüncül bir süreci yansıması dolayısıyla doğrudan politik bir alanı da bünyesinde barındırdığı göz ardı edilmemelidir. Nitekim, Birleşmiş Milletler'in (BM) belirlediği sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında sosyal, ekonomik ve çevresel alandaki gelişim, refah ve barış ortamının eş güdümlü sağlanması temel alınmaktadır. Belirlenen kalkınma hedefleri arasında yer alan sağlıklı ve kaliteli yaşam, sorumlu tüketim ve üretim maddeleri dikkate alındığında canlı yaşamının öncelikli olduğu açık ve net şekilde görülmektedir. Bu kapsamda madencilik faaliyetleri temelinde yürütülen faaliyetlerinin canlı yaşamını temel alan politikalarla desteklenmesi önem teşkil etmektedir. Bunun için de doğru ve hukuka uygun şekilde sürdürülen ve sağlıklı bir şekilde işleyen adalet mekanizmasının varlığı, madencilik faaliyetlerinin ekonomik ve ekolojik boyutunu doğrudan etkilemektedir (Makers Consulting, 2023).

Madencilik ve bu kapsamda gerçekleştirilen her türlü arama, zenginleştirme, kapatma ve düzenleme aşamasını bütüncül bir perspektiften değerlendirmek madencilik faaliyetlerinin kavramsal çerçevesini çizmek noktasında önem teşkil etmektedir. Bu değerlendirme çok faktörlü bir değerlendirmeyi içermelidir. Madencilik faaliyetlerinin ilk etapta yerel halkı, çalışanları ve doğayı etkilemesi bu değerlendirmenin "beden"² ölçüğüne göre yapılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü doğa ve insan bir bütün olarak bir bedeni yansıtır. (Oppermann, 2006:1). Madenin bulunduğu bölgenin ekonomik ve sosyal dokusunu, yerel yönetimleri ve kültürel değerleri kapsamı ise

² Amerikan doğa yazınında savunulan ekolojik temelli beden politikasına göre insan merkezci yaklaşım hem doğaya hem de insan bedenine zarar vermektedir. Beden politikası ise "her şey diğer şeylerle bağlantılıdır" anlayışıyla doğada bulunan her şeyi birbiriyle bir bütün olarak değerlendirip "beden" olgusu üzerinden açıklamaktadır.

bu alanın “yerel” ölçekli değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Madencilik faaliyetlerinin bölgesel ekonomi, politika ve çevre üzerindeki etkileri incelenirken “bölgesel”, ülke çapındaki ekonomik ve politik dinamiklere olan katkıları ve etkileri değerlendirilirken ise “ulusal” ölçekli değerlendirmelerin dikkate alınması gerekir. Son olarak “küresel” ölçekte ise, madencilik faaliyetlerinin küresel ekonomi, ticaret, çevre ve insan hakları gibi geniş ölçekli etkilere odaklanılmalıdır (Purkis, 2020: 44).

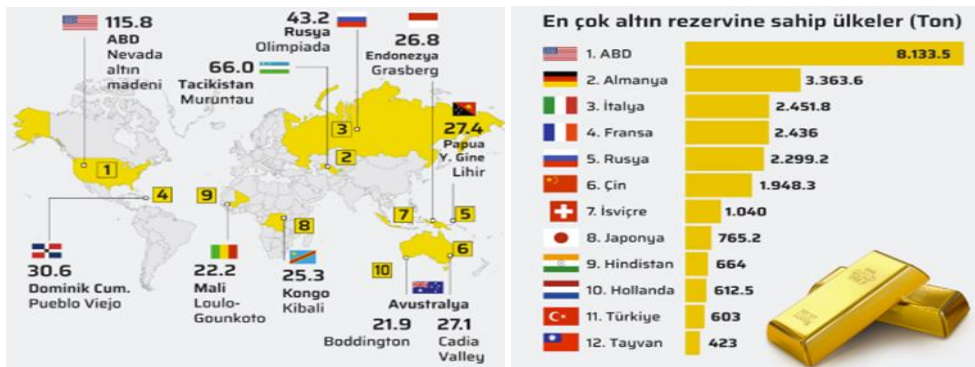
Bu çok boyutlu ve ölçekli yaklaşım, madencilik faaliyetlerinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, çevresel ve politik etkilerini de hesaba katarak daha kapsamlı bir değerlendirme sağlar. Bu nedenle, madencilik faaliyetlerinin yönetimi ve politikalarının oluşturulması sürecinde, farklı ölçeklerdeki pratik ve söylemsel unsurların dikkate alınması son derece önemlidir.

IV. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE MADENCİLİK FAALİYETLERİ VE TÜRLERİ: MADENCİLİĞİN POLİTİK EKONOMİSİ VE EKOLOJİK ETKİLERİ

Maden endüstrisi küresel boyutta oldukça önemli bir yere sahiptir. Ülkelerin karar alma süreçlerinde etkili bir sektör olarak gün geçtikçe önemini artırmaktadır. Özellikle son 10 yıl içinde meydana gelen teknolojik dönüşüm süreciyle birlikte ülkelerin ihtiyaç duydukları enerji ve hammadde gereksinimi dünya çapında madencilik faaliyetlerini çeşitlendirmiş ve hızlandırmıştır.

Dünya genelinde madencilik sektörüne bakıldığında bu alanda faaliyet gösteren ülkelerin başında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Güney Afrika, Kanada, Avusturya ve Rusya gelmektedir. Bunun yanı sıra maden endüstrisine girmeyen petrol üretimi alanında ise Suudi Arabistan, Kuveyt, İran, Rusya ve Türk Cumhuriyetleri önemli petrol kaynaklarına sahip ülkeler arasında yer almaktadır. İhracat değerine göre ham petrol, demir dışı metaller ve endüstriyel mineraller önemli bir yere sahipken çelik, bakır, kurşun ve kalay gibi geleneksel metallerin kullanım alanları düşmekte bunun yerine ileri seramik malzemeleri, plastik ve polimer kaynaklı malzemeler gibi yüksek teknoloji ürünlerinin kullanımının arttığı bilinmektedir (Çorlu Ticaret ve Sanayi Odası, 2017:1). Günümüzde dünyada yaklaşık olarak 90 çeşit madenin üretimi yapılmaktadır. Dünya maden endüstrisi hammadde rezervlerine bakıldığında maden endüstrisinin önde gelen ülkelerinden olan Çin’de demir, kurşun, manganez, molibden, kalay, zirkonyum, çinko ve fosfat; Avusturya’da kömür, demir, rutil, çinko, kurşun ve uranyum; Kanada’da uranyum, çinko, altın, bakır, nikel, kobalt, demir, petrol ve doğal gaz; Güney Afrika Cumhuriyeti’nde altın, platin grubu metaller, manganez, krom, alüminyum; Rusya’da doğal gaz, petrol, kömür, alüminyum, bakır, demir, elmas, altın ve gümüş; ABD’de ise kurşun, molibden ve fosfat cevherlerinin rezervleri olduğu söylenebilmektedir (Sunduvaç, 2024).

Dünya çapında maden endüstrisinde önde olan ülkelerin madencilik faaliyetleri ağırlıklı olarak çok uluslu büyük şirketler aracılığıyla sürdürülmektedir. 83% oranını bulan bu çok uluslu büyük şirketler haricinde 17% oranında küçük ve orta ölçekli şirketlerin de madencilik faaliyetleri yaptığı bilinmektedir. Yerel ve ulusal düzeyde olan firmaların ağırlıklı olarak inşaat malzemesi hammaddelerinde üretimlere yöneldiği, çok uluslu büyük şirketlerin ise daha çok endüstriyel ve metalik maden üretiminde faaliyet gösterdiği söylenebilir (Sunduvaç, 2024). Dünya genelinde çok uluslu şirketlerin metalik madenler arasında en önemlisi olan altın madeni üretiminde faaliyet sürdürdükleri alanlar ise şu şekildedir:

Görsel 1. Dünyanın En Büyük Altın Madenleri ve En Çok Altın Rezervine Sahip Olan Ülkeler (Ton)

Kaynak: (Bayrak, 2021)

Görsel 1’de yer alan altın madeni rezerv alanlarına bakıldığında dünya genelinde tabii, coğrafi, ekonomik, fonksiyonel ve sosyal eşitsizlikler bulunduğu görülmektedir. Metalik madenler arasında bulunan altın madenin katma değeri yüksek bir maden olduğu düşünüldüğünde özellikle ABD, Almanya, İtalya, Fransa ve Rusya gibi ülkelerde çok miktarda bulunması bu ülkelerin diğer ülkelere göre ekonomik anlamda daha zengin ve güçlü olduğu açıkça göstermektedir. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerde bulunan altın madenin çok uluslu şirketler aracılığıyla çıkarılması ve işlenmesi söz konusu olduğunda bu ülkelerin beden, yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ölçeklerde ciddi zararlar gördüğü ifade edilmelidir. 1984 yılında Papua Yeni Gine’de Avusturyalı bir şirketin 2

milyar tondan fazla işlenmemiş atığı maden çevresine boşaltması sonucu 50 binden fazla kişinin zehirli atıktan etkilendiği bilinmektedir. Benzer şekilde 2009 yılında Gana’da ABD’li bir şirketin bölgedeki akarsuya siyanür sodyum boşaltması sonucu toplu balık ölümleri gerçekleşmiştir (Euronews, 2024). Altın madeni faaliyetlerinde kullanılan siyanürün doğaya ve canlılara verdiği zararlar ve bir bütün olarak madencilik faaliyetlerinin doğanın kendisinde açtığı hasar dikkate alındığında özellikle doğru politik çerçeve çizilmemiş ülkelerde sürdürülen bu faaliyetlerin ekokırım³’a yol açtığı söylenebilmektedir.

Türkiye’nin Alp- Himalaya orojenik kuşağında yer alması dolayısıyla karmaşık bir jeolojik ve tektonik yapısı bulunmaktadır. Bu nedenle ülkemiz topraklarında çok çeşitli maden yatakları yer almaktadır. Günümüzde dünyada 90 çeşit maden bulunmakta, 70’i ülkemiz sınırlarında yer almakta ve 60’ının da ticareti gerçekleştirilmektedir. Bor, mermer, trona, feldspat, barit, alçıtaşı, krom, çimento gibi hammaddelerde dünyada ilk beşte yer alan ülkemiz altın, gümüş, nikel, alüminyum, demir, bakır, kurşun, çinko ve antimuan kaynakları açısından da oldukça iyi bir konumdadır (TC. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 2020:51).

Görsel 2. Türkiye Maden Haritası

Kaynak: (Coğrafya Harita, 2023)

Görsel 2’de Türkiye maden haritası yer almaktadır. Haritanın geneline bakıldığında doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar yayılan çok geniş bir alanda çeşitli maden yataklarının olduğu görülmektedir. Ülkemizde bulunan maden yataklarında ağırlıklı olarak endüstriyel hammaddeler yer almaktadır. Bunun dışında ülkemiz metalik madenler, linyit ve jeotermal kaynaklarla zengin bir coğrafya olarak değerlendirilebilir. Dünya çapında endüstriyel hammadde kaynaklarının %2,5’i, kömür kaynaklarının %1’i, jeotermal kaynakların %0,8’i ve metalik maden kaynaklarının %0,4’ü Türkiye topraklarında yer alırken dünya bor rezervlerinin %73’ü de ülkemizde yer almaktadır (TRT Haber, 2022). Ülkemiz maden çeşitliliği açısından dünya sıralamasında 168 ülke arasında 8. sırada bulunmaktadır. (ETKB ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2020:52). Bu maden yataklarının varlığı ülke ekonomisi için oldukça önemlidir. Bununla birlikte ülke geneline yayılmış bu maden yataklarında sürdürülen madencilik faaliyetlerinin sosyo-ekolojik riskler açısından bölgesel eşitsizliklere sebep olduğunu da belirtmek gerekir. Madencilik faaliyetlerinin yalnızca ekonomik katkıyla değerlendirilmemesi ve sürdürülebilir bir ekoloji ve ekonomiyle kalkınmanın bir parçası haline getirilebilmesi için tüm ölçekler dikkate alınarak sürdürülmesi gerekir.

Madenin türüne göre üretim farklılıkları bulunsun da Türkiye’deki madencilik faaliyetleri tüm dünyadaki madencilik faaliyetlerine benzer şekilde işlemektedir. En genel anlamda dünyada olduğu gibi Türkiye’de de madencilik faaliyetleri arama faaliyetleri, cevher üretimi ve zenginleştirme işlemleri, cevherin bittiği alanların kapatılması ve alanın doğaya tekrar kazandırılması işlemlerinin sürdürüldüğü bir bütünü ifade etmektedir (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2020:2). Madencilik faaliyetleri başlangıcından son aşamasına kadar doğal çevreyle iç içe bir faaliyeti içinde barındırır. Dünyada ve Türkiye’de sürdürülen her türlü madencilik faaliyetinin doğal çevreye ve yerel topluluklara önemli ölçüde etki etkisi mevcuttur. Madencilik faaliyetlerinin bütününde yer alan ormansızlaşma, su kirliliği, toprak erozyonu, biyoçeşitlilik kaybı gibi sonuçlar bu faaliyetin tartışma alanlarını çok

³ Belirli bir doğal çevrenin insan faaliyetleriyle yok edilmesidir.

çeşitli kılmaktadır. Bu faaliyetler sırasında madenlerin açılması ve işletilmesi sırasında ormanlık alanların tahrip edilmesine, habitat kaybına ve yerel fauna ve flora türlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Bu çevresel etkiler, genellikle madenlerin bulunduğu topluluklarda yoğunlaşır ve yerel halkın sağlığı ve geçim kaynakları da madencilik faaliyetlerinin etkilerinden olumsuz yönde etkilenmektedir. Ayrıca, çevresel adalet eksikliği, madencilik faaliyetlerinden etkilenen toplulukların seslerinin duyulmamasına ve haklarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de sürdürülen madencilik faaliyetleri ve konunun kavramsal çerçevesi çalışmanın bu aşamasına kadar çizilmiştir. Bundan sonraki kısımda ülkemizde önemli bir yeri olan altın madenciliği konusuna geçiş yapılmış ve altın madenciliği alanında sürdürülen faaliyetlerin ekonomik, ekolojik ve politik tartışması Erzincan/İliç altın madeni özelinde incelenmiştir. 2024 yılı şubat ayında gerçekleşen toprak kaymasının sebepleri ve sonuçları ilgili bölümlerde tartışılmıştır. Erzincan İliç Çöpler altın madeninde yaşanan olayın ekolojik boyuta verdiği hasarın politik ve ekonomik temellerine odaklanılmıştır.

V. ERZİNCAN İLİÇ’İN ALTIN MADENCİLİĞİNE BAĞLI SOSYO-EKOLOJİK VE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞİMİ

Bir bölgede madencilik faaliyetleri başladığında o bölgenin sosyal, ekonomik ve ekolojik olarak değişimi söz konusudur. En genel anlamda bu değişimler doğal çevreyle başlamaktadır. Bölgenin madencilik faaliyetine hazırlanması için ormansızlaştırılması, bitki örtüsünün alandan kaldırılması, kazı çalışmalarının başlaması değişimi gözle görülür biçimde yansıtan ilk nesnel oluşumlardır. Bununla birlikte bölgede başlayan madencilik faaliyetiyle birlikte ekonomik ve sosyal yapıda değişimler gözlemlenmektedir. En nihayetinde madencilik faaliyetlerinin bir bütün olarak ekonomik, toplumsal ve çevresel değişimleri beraberinde getirdiği söylenebilmektedir.

A. İliç’in Altın Madenciliğine Bağlı Sosyo-Ekonomik Değişimi

Madencilik faaliyetleri içerisinde altın madenciliği dünyada ekonomik, ticari ve finansal değere sahip bir madencilik çeşidi olarak görülmektedir. Günümüzde küresel ekonomiyi doğrudan etkileyen altın madenin kullanım alanları şu şekilde sıralanmaktadır (KUDAKA, 2023:4).

- *Mücevherat sektörü:* Kişisel süs eşyası, zenginlik, ihtişam ve moda aksesuarı olarak önemli bir yere sahiptir.
- *Merkez bankasının altın rezervleri:* Ulusal ekonominin finansal istikrarı ve uluslararası ticaretin güvenini oluşturmak maksatlı önemli bir rol oynamaktadır.
- *Yatırım aracı olarak kullanımı:* Ekonomik belirsizlik dönemlerinde finansal dalgalanmaların bertaraf edilmesi amacıyla yatırımcıların portföylerini çeşitlendirmek için kullandıkları bir araç olmaktadır.
- *Endüstriyel uygulamalar:* Elektronik sektöründe ve diğer endüstrilerde önemli bir hammadde olarak kullanılmaktadır.
- *Diğer kullanım alanları:* Yüksek yansıtma özelliği dikkate alınarak optik aletlerde, teleskoplarda ve uzay araştırmalarında; nanoteknoloji ve tıp alanındaki gelişmeler için tıbbi teşhis araçlarında; estetik ve parlaklık özellikleri sayesinde seramik, cam ve tekstil boyamalarında ve süsleme malzemesi olarak gıda sektöründe kullanım alanları genişletilmektedir.

Bu kullanım alanlarının oranları ise 2022 verilerine göre şu şekildedir:

Tablo 1. 2022 Yılı Altın Madeni Talebinin Sektörel Kullanım Alanları

Sektör	Altın Rezervi (Ton)	Yüzde (%)
Mücevherat/ Kuyumculuk	2.198,8	46%
Merkez Bankası Rezervleri ve Diğer Kurumlar	1.135,7	24%
Yatırım Aracı	1.106,8	23%
Teknoloji	308,5	7%

Kaynak: (Goldhub, 2022a)

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere dünya genelinde toplam altın talebinin 2022 yılında 4.749,8 ton olduğu görülmektedir. Sektörel dağılıma bakıldığında ise en büyük talebin 46%’yle mücevherat sektöründe, ikinci en büyük talebin de 24%’le merkez bankası rezervlerinde olduğu izlenmektedir. Bunlara ek olarak 23% yatırım aracı olarak kullanıldığı ve 7% oranında teknoloji sektöründe değerlendirildiği görülmektedir.

2022 yılı merkez bankalarının rezervleri ise şu şekildedir:

Tablo 2. 2022 Yılı Merkez Bankaları Altın Rezervleri

Ülke	Altın Rezervi (Ton)	Yüzde (%)	Ülke	Altın Rezervi (Ton)	Yüzde (%)
ABD	8.133,46	26%	Tayvan	423,63	1%
Almanya	3.355,14	11%	Özbekistan	395,94	1%
İtalya	2.451,75	8%	Portekiz	382,57	1%
Fransa	2.436,75	8%	Kazakistan	351,67	1%
Rusya Fed.	2.332,74	6%	Suudi Arabistan	323,07	1%
Çin	2.010,51	6%	Birleşik Krallık	310,29	1%
İsviçre	1.040,00	3%	Lübnan	286,83	1%
Japonya	845,97	3%	İspanya	281,58	1%
Hindistan	787,36	2%	Avusturya	279,99	1%
Hollanda	612,45	2%	Diğer Ülkeler	4.015,55	13%
Türkiye	541,77	2%	Toplam	31.599,11	100%

Kaynak: (Goldhub, 2022b)

Türkiye altın madenciliği açısından zengin bir ülke olarak değerlendirilebilir. Ülke topraklarında bulunan madeni rezervlerin ülke ekonomisinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. 2020 yılında Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından yayımlanan bir rapora göre Türkiye’de 1.446 ton altın rezervi olduğu ifade edilmiştir (MTA, 2020:10). Yayımlanan raporda altın ve gümüş maden sahaları göz önünde bulundurularak tahmini bir oran verilmiş ve gelecek yıllarda bu sayının artacağı ön görülmüştür. İncelenen maden sahalarının 20’sinin faaliyette olduğu, 13’ünün işlemeye hazır olduğu, 22’sinin de potansiyel altın sahası olduğu bilgisi verilmiştir. Bu bölgeler İzmir/Ovacık, Manisa/Sart, Uşak/Kışladağ, Gümüşhane/Mastra, İzmir/Çukuralan, Erzincan/Çöpler, İzmir/Efemçukuru, Eskişehir/Kaymaz, Niğde/Bolkardağ, Gümüşhane/Midi, Kayseri/Himmetdede, Fatsa/Altıntepe, Sivas/Bakırtepe, Konya/İnlice, Balıkesir/Kızıltepe, Çanakkale/Lâpseki, Balıkesir/İvrindi, Kayseri/Öksüt, Balıkesir/Gediktepe ve Bilecik/Söğüt olarak bilinmektedir (Altın Madencileri Derneği, 2023).

Çalışmanın özel olarak incelediği Erzincan’ın İliç ilçesinde bulunan Çöpler altın madeninin de Türkiye ekonomisinde rolünün oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Erzincan jeolojik yapısı ve çeşitli kayalar da dikkate alındığında zengin bir maden bölgesi olarak değerlendirilmektedir. MTA’nın raporlarına göre İliç-Çöpler sahasında 1,7 gr/ton Au tenörlü 71,600.000 ton altın rezervi olduğu tespit edilmiştir. Bu sahadaki rezervin metal altın içeriği ise yaklaşık olarak 100 tondur (KUDAKA, 2023:9).

Erzincan ilinde gerçekleştirilen altın madeni faaliyetlerinin sektörlere ve istihdama doğrudan katkısı bulunmaktadır. Anagold firması tarafından sürdürülen maden arama ve işleme çalışmalarında yıllık ortalama 200.000- 250.000 ons⁴ altın üretimi gerçekleştirilmektedir. 2010 yılından 2022 yılına kadar bölgede üretilen altın miktarının ise 86,9 ton olduğu açıklanmıştır. Aynı dönemlerde Türkiye’deki genel altın üretim miktarının 370,7 ton olduğu bilgisiyle kıyaslandığında Erzincan’ın toplam üretimin 25%’ini kendi başına sağladığı sonucuna ulaşılabilmektedir. 2022 yılında açıklanan son verilere göre ise Çöpler altın madeninde istihdam edilen kişi sayısının 2500 civarı olduğu bilgisi bulunmaktadır (KUDAKA, 2023:10). Erzincan ilindeki maden potansiyelinin tam olarak açığa çıkmadığı; yeni rezerv alanlarının bulunma olasılığının oldukça yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Altın madeninin bölgede istihdam yaratması, yerel tedarik ağını güçlendirmesi, proje kapsamında bölgede gerçekleşen alt yapı yatırımlarının artması, sektöre özgü vergi ve harçların kamu hizmetlerine katkı sağlaması ve ülkenin döviz kazançlarının artırılması ekonomik olarak pozitif etkiler sunduğunun bir kanıtı niteliğindedir. Bölgede maden faaliyetiyle birlikte eğitim, sağlık ve diğer sosyal alanlarda da pozitif gelişmeler sağlandığı düşünülmektedir. Sosyal ve Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmalarında (SEGE) ilçenin 2004 ve 2022 yılları arasında durumu analiz edilmiş ve 2004 yılındaki veriler göz önüne alındığında toplam 872 ilçe arasında İliç ilçesinin 635. sırada olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte 2010 yılında Anagold firmasının bölgede madencilik faaliyetlerine başlamasıyla sosyal ve ekonomik iyileşme hızlanmış, 2022 yılında İliç ilçesi 973 ilçe arasında 498. sıraya yükselmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022). Bu istatistikler bölgedeki altın madeni faaliyetlerinin doğrudan ekonomik ve sosyal gelişmişlik üzerindeki katkısını doğrular niteliktedir.

Yaşanan kazanın bölgeye ve dünyaya yansımalarına bakılacak olursa büyük bir ekonomik hareketlilik sağlayan bu maden çalışmasının kaza sonrasında ekonomik açıdan değer kaybettiği görülmektedir. Öncelikle madencilik faaliyeti sürdürülen bölgede gerçekleşen toprak kayması sonucu maden faaliyetleri durdurulmuştur. Madencilik faaliyetini sürdüren şirketin üretim lisansları iptal edilirken ETKB tarafından maden üretimine dair tüm faaliyetlerin durdurulduğu ve faaliyete geçmek için gerekli olan çevre izinlerinin de iptal edildiği bildirilmiştir (Halktv, 2024). Bu durum sonucunda bölge ekonomisinde ve istihdam oranlarında düşüş yaşanması, yerel tedarik ağında aksamalar olması ve bölgede çıkarılan altın madeni dolayısıyla ülke çapında döviz kazançlarında azalma

⁴ 1 ons ise 31,1035 grama karşılık gelmektedir.

olması beklenmektedir. Dünya genelinde de büyük yankı uyandıran bu kaza sonrasında maden işletmesinin 80%'ine sahip olan Kanada merkezli SSR Madencilik firmasının Toronto ve New York borsalarında işlem gören hisselerinin 50%'nin üzerinde değer kaybettiği bildirilmiştir. Şirketin piyasa değerinin de 1,5 milyar dolar eridiği bilgisi de aktarılanlar arasındadır (Mynet, 2024). Yaşanan olay çerçevesinde kazanın bölgede ve dünyada ekonomik dengeleri değiştirdiği açıkça görülmektedir.

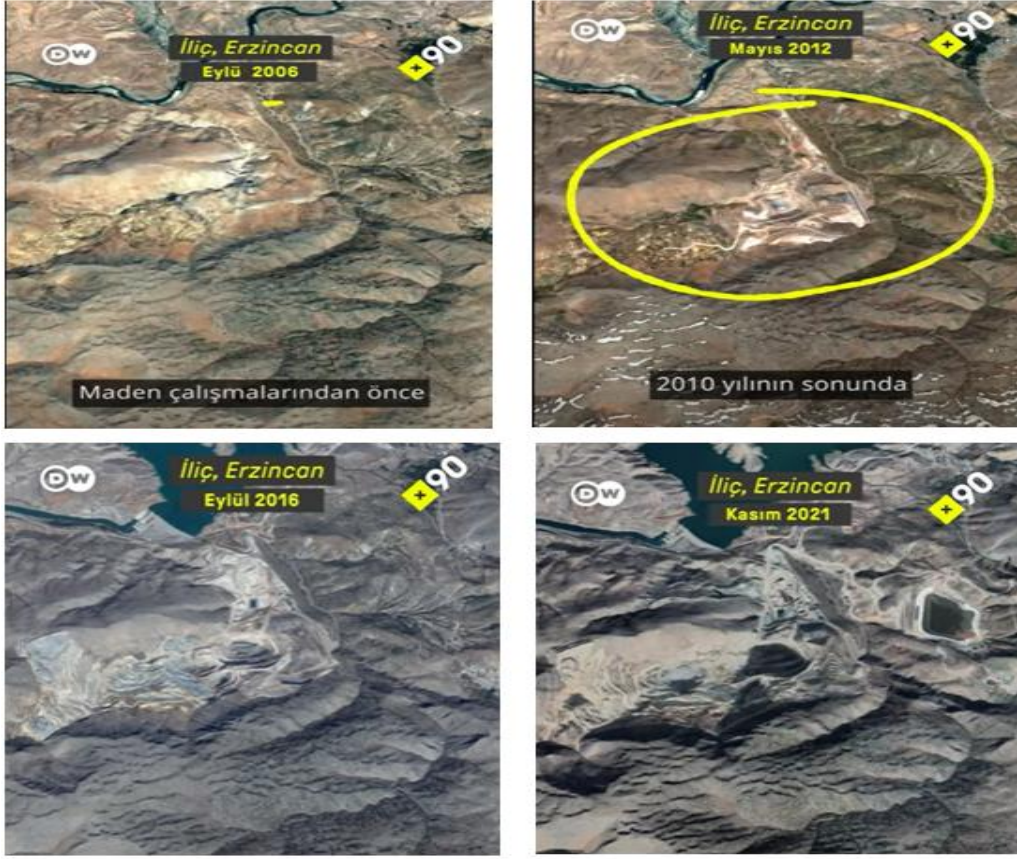
B. İliç'in Altın Madenciliğine Bağlı Sosyo-Ekolojik Değişimi

Madencilik sektörünün bulunduğu alanda yarattığı en önemli ekolojik değişim su kirliliği, toprak kirliliği, hava kirliliği, biyolojik çeşitlilik/fauna-flora kaybı, çevre estetiğinin bozulması, doğal afet riskleri, uluslararası çevresel etkiler ve bunlar sonucunda tüm canlıların doğal yaşamının etkilenmesidir. Bu sorunların büyük bir çoğunluğu maden faaliyetleri sırasında sürdürülen cevher zenginleştirme, metal tasfiyesi ve kazanılması gibi işlemler sırasında ortaya çıkmaktadır. Madencilik faaliyetleri sırasında kullanılan yöntemler dolayısıyla sıvı atıkların oluşması, asitli maden drenajı, ince taneli atıklar, atık kayalar, gaz ve toz emisyonlar oluşturmakta ve bunların doğada birikmesi sonucunda bölgede bulunan su, hava ve toprağın kirlenmesine ortam sağlamaktadır (Örçen Güler, 2019:275).

Madencilik sektörüne ilişkin önemli ve telafisi zor olarak değerlendirilen ekolojik sorunlar toprak ve su kaynaklarında meydana gelen kirlenmelerdir. Siyanür, ağır metaller ve toksik elementlerin doğaya karışması sonucunda oluşan bu kirlenmeler ciddi boyutlarda çevre felaketlerine sebep olmaktadır. Bu tip kirlenmeler atık depoları veya yığınlardan oluşan sızıntılardan ortaya çıktığı gibi atık kaya ve göletlerde oluşan çökme ve kaymalardan da meydana gelebilmektedir. 1998'de İspanya'da Los Frailes çinko-kurşun-bakır madeninde meydana gelen çökme sonucu 2000 hektarlık alana 4-5 milyon metreküplük asitli su ve ağır metal içeren katı atık yayılması, 1995'de Guyana Omai altın madeninde bulunan atık barajının çökmesi sonucu 25-30 miligram siyanür içeren sıvının Omai nehrine karışması ve 2024 yılı şubat ayında ülkemizde gerçekleşen Erzincan/Çöpler altın madeninde 20 milyon 160 bin metreküplük siyanür ve ağır metal içeren toprağın kayıp Fırat nehrine kadar yayılması bu durumun örnekleri arasındadır (Panktunç, 2024:65 ve Rakipoğlu, 2024).

Madenciliğin tüm bu ekolojik etkileriyle birlikte sosyal tabanda da ciddi değişimlerin de olması mümkündür. Madencilik sektörü genel anlamda devlet ve özel sektör iş birliğiyle sürdürülen bir faaliyet olarak bilinmektedir. Bir yerde maden rezervinin bulunması sonrasında faaliyetlerin başlatılmasında bölgenin mülksüzleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Mülksüzleştirme; mülkiyete karşılığı verilmeksizin el konulması anlamına gelen bir kavramdır ve mülksüzleştirilen bölgedeki yerel halkın topraktan çıkarılmasına, ayrılmasına ve yabancılaşmasına neden olmaktadır (Karataş, 2024). Bu durum sosyal yapıda değişimlere yol açmakta özellikle bölgenin kimliğini yansıtan yaşamın ve faaliyetlerin yok olmasına sebep olabilmektedir. Erzincan İliç Çöpler altın madeni faaliyetleri sırasında yerel halkın topraklarından çıkardığına ve bölgenin mülksüzleştirildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamasıyla birlikte maden sahasının içinde kalan yerleşim yerlerinin boşaltıldığı ve yerli halkın bu durumdan etkilendiği belirtilmektedir. Bununla birlikte mülksüzleştirme meselesini yalnızca özel mülkiyetin kamu yararı gözetilerek devlete aktarılması olarak değerlendirmenin sığ bir bakış olduğunu ifade eden söylemler de mevcuttur. Yasal olarak olmasa da madencilik faaliyetleriyle birçok alanda dolaylı yoldan mülksüzleştirme yapılmaktadır. Halktan herhangi bir toprak yasal yollarla alınmamasına rağmen madencilik faaliyetlerinde kullanılan zehirli atıkların tarım alanlarına bulaşması sonucunda yerel halkın mülklerinden faydalanamadıkları, mülkleri ellerindeyken mülksüzleştirildikleri görülmektedir. Aynı zamanda madende kullanılan 39 çeşit kimyasalın 23 tanesinin kanserojen kimyasal barındırması sonucu kanser vakalarında artış görüldüğü üzerinde durularak madencilik faaliyetlerinin bedenlerini de ele geçirdikleri üzerinde söylemler ileri sürmektedirler (Bianet, 2023).

Konuya başka bir perspektiften bakılırsa doğal yaşam alanlarının sermayeleştirilerek kısa dönemli kâr amaçları için yağmalanması "*gasp ederek bikirim*" meselesini gündeme getirmektedir. Purkıs'e göre (2020:68) toplumun geniş kesimlerinin ortak kullanım alanları bu tarz madencilik faaliyetleriyle gasp edilmekte, bölge ormansızlaştırılmakta, akarsular, mera alanları kirletilmekte ve herkes için ortak kullanımda olan bu doğal alanlar küçük bir kesim için birikim alanı olmaktadır. Erzincan İliç Çöpler altın madeni faaliyetinin sürdürdüğü alan da "*gasp ederek birikim*" meselesine örnek teşkil etmektedir. Bölgedeki maden sahasının kurulmaya başlamasıyla birlikte alanın yıllar içindeki değişimi net bir biçimde izlenmekte ve bölgenin yıllar içindeki değişimini gösteren görseller Görsel 3'te yer almaktadır.

Görsel 3. Erzincan Çöpler Altın Madeni Bölgesinin Yıllar İçindeki Değişimi

4 görsele bakıldığında Erzincan İliç'te yer alan Çöpler altın madeninin kurulduğu alanda büyük boyutlarda ekolojik değişim söz konusudur. 2006'da herkesin ortak kullanım alanı olan bölge 2010 yılından itibaren küçük bir kesime hizmet edecek şekilde dönüşüme uğramıştır. 2006 da doğal halinde olan bölgenin altın madenciliği faaliyetinin başlamasıyla birlikte 2010 yılında ormansızlaştırılarak tahrip edildiği görülmektedir. 2016'da kapasite artışıyla genişletilmiş olan maden sahası, 2021 yılında Fırat nehrine kadar uzanan geniş bir alana yayılarak doğanın büyük bir bölümünü maden faaliyetleri dolayısıyla gasp etmiştir.

VI. YAŞANAN TOPRAK KAYMASI OLAYININ POLİTİK ÇERÇEVESİ: “FACİA” MI? “KAZA” MI?

Bölgeye ve ülkeye büyük bir katkı sunan Erzincan/İliç altın madeninin, madencilik politikaları kapsamında ne ölçüde yerinde bir faaliyet sürdürdüğü incelemek madencilik faaliyetinin verimliliğini ortaya koymak için önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yaşanan toprak kaymasının ekonomik faktörler kadar politik faktörler çerçevesinde de değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Madencilik faaliyetleri maden kanunlarıyla sürdürülmektedir. En genel tanımla maden kanunları ülkedeki madencilik faaliyetlerini düzenleyen yasal çerçeveler olarak bilinmektedir. Her ülkenin kendi içinde farklı düzeylerde tarihsel arka planı, gelişmişlik düzeyi, yasa gelenekleri, mineral kaynak zenginlikleri ve kamu/özel yatırım tercihleri bulunması dolayısıyla ülkeden ülkeye madencilik kapsamında geliştirilen kanunlar da farklılık göstermekte, maden kanunlarının ve madencilik politikalarının çerçevesini belirlemektedir (ETKB ve TOBB, 2020:59). Ülkemizde yürütülen 3213 sayılı Maden Kanunu Anayasamıza dayanmaktadır. Anayasamızda bulunan 168. maddede bulunan hükme göre tabii servetlerin ve kaynakların hüküm ve tasarrufu devlete ait olarak belirlenmiştir. Bu kaynakların aranması ve işletilmesi hakkının da devlete ait olduğu ancak devletin belli süreler için bu hakkı gerçek ve tüzel kişilere devredebileceği belirtilmiştir. Bu gerçek ve tüzel kişilerin gerçekleştireceği tüm faaliyetlerin devlet tarafından gözetim ve denetime tabi tutulacağı, faaliyetlerin de belli usul ve esaslara göre gerçekleşeceği belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Bir bölgede maden çalışmasının başlatılabilmesi için belli yasal süreçlerin başlatılması ve bu süreçte de izin ve ruhsatların alınması gerekmektedir. Ülkemizde madencilik faaliyetleri için gerekli olan yasal sürecin işletilmesinde ilgili bakanlıklar⁵ ve kurumlar devreye girmektedir. İlgili bakanlıklar ve kurumlar kendi

⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı.

bünyelerinde yer alan mevzuat hükümlerine uymakla mükelleftir (ETKB ve TOBB, 2020:61-62). Madencilik faaliyetlerinin başlatılmasındaki mevzuat sıralaması şu şekildedir:

- Maden Kanunu ve yönetmelikleri,
- Çevre Kanunu ve yönetmelikleri,
- Orman Kanunu ve yönetmelikleri,
- Mülkiyet hakkında ilgili mevzuatlar,
- İmar Kanunu ve yönetmelikleri,
- Bir dizi izin belgesinin belirtildiği diğer mevzuat hükümleri.

Bu sıralama takip edilirken bir bölgede maden faaliyetine başlamak için gerekli olan izin ve ruhsatlar ise şu şekildedir:

Tablo 3. Madencilik Faaliyetlerinde Alınması Gereken İzin ve Ruhsatlar

1. Maden işletme ruhsatı	6. Atık depolama izni	11. İş yeri bildirim	16. Patlayıcı madde alma ve kullanma ruhsatı
2. ÇED izni	7. Tesis izni	12. İmar izni	17. Patlayıcı madde depo inşaat izni
3. Arazi kullanım izni	8. Mera vassının kaldırılması	13. İnşaat izni	18. Yer seçim izni
4. Orman izni	9. Kültür ve Turizm Bakanlığından olumlu görüş	14. Elektrik ruhsatı	19. Diğer izinler
5. İş yeri açma ve çalıştırma ruhsatı	10. Ön emisyon ve emisyon izni	15. Su ruhsatı	

Kaynak: (Yıldız, 2020)

Ülkemizde, temelini 3213 sayılı Kanunun oluşturduğu madencilik sektörünü doğrudan bağlayan çok sayıda yasal düzenleme bulunmakla birlikte yazılı bir Madencilik Politika Belgesinin bulunmaması dikkat çekmektedir. Bu sebeple belirli bir politika çerçevesinde sürdürülen bir madencilik faaliyetinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte politik bir çerçeve için Stratejik Planlara ve Kalkınma Planlarına göz atmak gerekir.

ETKB'nin 2010-2014 stratejik planında madencilik sektörüne ilişkin temel amaç sürdürülebilir ve verimli bir yönetim oluşturmak olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda amaca ulaşmak için şu hedefler belirlenmiştir (Kamuda Stratejik Yönetim, 2024):

- Kaynakların verimli kullanılması,
- Ar-ge faaliyetlerinin artırılması,
- Çevresel ve sosyal uyumun gerçekleştirilmesi için madencilik faaliyetlerinin toplum sağlığına zarar vermeyecek şekilde sürdürülmesi,
- Madencilik faaliyetlerinde etkin bir yasal çerçevenin oluşturulması,
- Madencilik sektöründe ekonomik katkının ve rekabet gücünün artırılması.

ETKB'nin 2015-2019 stratejik planında madencilik sektörüne ilişkin belirlenen prensipte ise ülkemizde bulunan doğal kaynakların sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde çevre ile uyumlu, iş sağlığı ve güvenliğini temin eden yapıyla şekillendirmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte belli başlı amaçlar belirlenmiş ve sürdürülecek politik çerçevenin genel hatları çizilmiştir (Kamuda Stratejik Yönetim, 2024). Belirlenen amaçlar ve hedefler şu başlıklar altında toplanabilmektedir:

- Etkin talep yönetimini sağlamak,
- Enerjiyi verimli kullanmak,
- Bilgi teknolojilerinin etkin kullanımı sağlayıp faaliyetlere entegre etmek,
- Yerli ve milli teknolojilere ağırlık vermek,
- Uluslararası standartlarda etkin, verimli ve güvenli madencilik için güçlü denetim mekanizması oluşturmak,
- Kaynak arama ve raporlama tekniklerinde gerekli olan alt yapıyı oluşturmak

ETKB'nin 2019-2023 stratejik planında belirlenen prensibin ise enerji ve tabii kaynakların verimli, çevreye duyarlı bir şekilde ülke refahına katkı sağlayacak şekilde sürdürülmesi belirlenmiştir. Belirlenen 7 amaç ve 31 hedef şu başlıklar altında toplanabilmektedir (ETKB, 2024):

- Arz güvenliğini sağlamak,
- Enerji verimliliğini artırmak,
- Kurumsal ve sektörel kapasiteyi büyütmek,
- Bölgesel ve küresel etkinliği artırmak,
- Bu alanda teknoloji geliştirmek ve yerleşmek,
- Piyasa öngörülebilirliğini artırmak,
- Sürdürülebilir madencilik için uluslararası standartlarda etkin, verimli ve güvenli bir faaliyet sürdürmek.

Art arda hazırlanan stratejik planların genel hatlarına bakıldığında madencilik faaliyetleri kapsamında belirlenen hedef ve amaçların bütünlükten yoksun olduğu söylenebilir. Madencilik faaliyetleri ekonomik, ekolojik ve politik süreçlerin bütününe ifade eden bir faaliyet türüyen ülkemizde ekolojik boyutu dikkate alan güçlü hedef ve amaçların stratejik planlara dahil edilmediği, bununla birlikte denetim ve kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesi ve iş güvenliğinin daha yüksek standartlarda sağlanması noktasında tedbirlerin artırılmadığı da görülmektedir. Stratejik planlar, madencilik faaliyetlerinin çevresel etkilerini minimize etmeye yönelik çeşitli hedefler belirlemiş, çevre dostu teknolojilerin kullanımı ve çevresel rehabilitasyon çalışmalarına vurgu yapmıştır. Ancak, uygulamada çevresel etkilerin yeterince dikkate alınmadığı ve çevre dostu politikaların tam anlamıyla hayata geçirilemediği görülmüştür. Özellikle büyük maden kazaları ve çevresel felaketler, çevresel yönetim mekanizmalarının yetersizliğini ortaya koymuştur. Ülkemizde bu stratejik plan dönemlerinde yaşanan 2016 Şirvan maden kazası, 2019 Manisa/Soma maden kazası, 2019 Amasya/Yeniçelttek maden kazası, 2021 Şebinkarahisar Maden İşletmesinde atık havuzunun patlaması sonucu yaşanan çevre felaketi ve 2022 Bartın/Amasra maden ocağındaki patlama (Wikipedia, 2024) düşünüldüğünde bu alanlara öncelik verilmesi gerektiği görülmektedir.

Madencilik faaliyetlerinin sürdürülmesi kapsamında üzerinde durulması gereken bir kaynak da Kalkınma Planlarıdır. Kalkınma Planları içinde yer alan hedef ve amaçlar göz önünde bulundurulduğunda madencilik alanında gerçekleştirilen veya gerçekleştirilecek olan politikalara yer verilmektedir. Bu kapsamda ülkemizde dönemsel bazda yayınlanan Kalkınma Planları madencilik politikasının okunmasında önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

1963-1967 yılları arasında hazırlanan Birinci Kalkınma Planında; madencilik sektörünün ülkenin sanayileşmesi ve ekonomik kalkınması için önemli bir kaynak olduğu vurgulanmıştır. Plan, madencilik faaliyetlerinin artırılması ve maden kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması hedeflerini içermektedir. 1968-1972 yılları arasında yayınlanan İkinci Kalkınma Planında; madencilik sektörünün altyapısının geliştirilmesi, üretim kapasitesinin artırılması ve madencilik teknolojilerinin iyileştirilmesi gibi hedefler belirlenmiştir. 1973'ten 2018 yılına kadar geçen sürede yayınlanan 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9. ve 10. Kalkınma Planlarında madencilik sektörünün modernizasyonu, yerli kaynakların kullanımı, madencilik faaliyetlerinin çevreye duyarlı bir şekilde yürütülmesi gibi benzer hedefler yer almıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024). Özellikle Onuncu Kalkınma Planı dönemi sonrasında madencilik faaliyetlerinin çevreye duyarlı bir şekilde yürütülmesi hususuna dikkat edildiği söylenebilmektedir.

2019-2023 yılları arasında hazırlanan On Birinci Kalkınma Planında yer alan madencilik başlığında hammadde arz güvenliğinin temin edilmesi ve ülke ekonomisine katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Politika ve tedbirler de ise şu başlıklar altında toplanmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:114):

- Dışa bağımlılığın azaltılması,
- Madencilik sektörünün çevre uyumunun geliştirilmesi,
- İş güvenliği uyumunun geliştirilmesi,
- İzin süreçlerinde bürokratik yapının etkinliğinin sağlanması,
- Yerli üretime teşvik sağlanması,
- Arama ve rezerv raporları için uluslararası standardın sağlanması,
- Kritik madenlerin belirlenmesi,

- İşletme ve firma ölçeklerinin büyütülmeye özendirilmesi.

2024-2028 yılları arasını kapsayan On İkinci Kalkınma Planında ise madencilik faaliyetleri kapsamında belirlenen amacın On Birinci Kalkınma Planıyla benzer şekilde sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde yatırım ortamının iyileştirilmesi, hammadde arz güvenliğinin sağlanması ve dışa bağımlılığı azaltacak bir katma değer oluşturulması olarak belirlendiği görülmektedir. İlgili dönemi kapsayan kalkınma planında belirlenen politika ve tedbirleri ise şu başlıklar altında toplamak mümkündür (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023:133-135):

- Yatırım güvencesini artırmak,
- Her maden grubunun ihtiyaçları kapsamında yeni bir maden kanunu hazırlamak ve kamu yararını gözetmek,
- Dışa bağımlılığı azaltmak,
- Madencilik faaliyetlerinde dijitalleşmeyi artırmak,
- Çevre ve iş güvenliği uyumunu geliştirmek ve bu konu hakkında bilinci artırmak,
- Çevresel sorunların tespiti için bilimsel çalışmalar yürütmek,
- İzin süreçlerinde bürokrasiyi azaltmak,
- Kullanılan ekipmanlarda yerleşmeye özen göstermek.

Kalkınma planlarındaki amaç ve hedeflere bakıldığında bu sektör özelinde gerçekleştirilecek planlamalarda ciddi belirsizliklerin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Belirsizliğin temel sebebinin belirlenen amaç, politika ve tedbirlerin somut yol ve yöntemler sunulmadan ifade edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Madencilik faaliyetlerinin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmadığı, ekonomik, çevresel ve politik süreçlerin ayrı kapsamda değerlendirilmediği de belirlenen politika ve tedbirlerden okunmaktadır. On Birinci Kalkınma Planına kadar olan dönemde madencilik sektörünün ağırlıklı olarak ekonomik boyutuna odaklanıldığı görülmektedir. Faaliyetlerin çevreye duyarlı şekilde sürdürülmesi gerekliliği vurgulansa da somut adımların atılmadığı yorumu yapılabilir. Kalkınma Planlarının sürdürüldüğü yıllarda gerçekleşen çevresel felaketler göz önünde bulundurulduğunda somut adımların atılmadığı net biçimde görülmektedir. Ayrıca On Birinci Kalkınma Planında geçen “iş güvenliği uyumunu geliştirmek” ve On İkinci Kalkınma Planında benzer şekilde maddeleştirilen “çevre ve iş güvenliği uyumunu geliştirmek ve bu konu hakkında bilinci artırmak” ifadelerinin oldukça soyut kaldığı ve bu doğrultuda yapılması hedeflenen süreçlerin somut bir plan dahilinde ele alınmadığı da görülmektedir. Buna ek olarak sektör özelinde ayrı ayrı öneme sahip olan çevre ve iş güvenliği alanlarının aynı kefeye konulması bu alanda izlenen/izlenecek olan yol haritasının sektörün çevresel, ekonomik ve politik anlamda güven veren bir doğrultuda ilerletilemeyeceği ön yargısını oluşturmaktadır. On İkinci Kalkınma Planının On Birinci Kalkınma Planına nazaran çevre ve iş güvenliği alanına daha çok yer verdiği açık şekilde görülmekle birlikte madencilik faaliyetlerinin önünde bir engel olarak görülen izin süreçlerinin, bürokrasiden arındırılması hedefinin yine sektörde önemli bir yeri olan çevre ve iş güvenliği meselelerine zarar verip vermeyeceği noktasında soru işaretleri oluşturduğu söylenebilmektedir. Son olarak kalkınma meselesinin kalkınma planlarında ağırlıklı olarak ekonomik faktör göz önünde bulundurularak ele alındığını söylemek mümkündür. Oysaki kalkınmanın ekonomik olarak gelişmeyi desteklediği gibi siyasal ve sosyal refahı da aynı doğrultuda geliştirmesi beklenmektedir. Kalkınma planları kapsamında dikkat edilmesi gereken en önemli noktanın ele alınan konu özelinde politika ve tedbirlerin bütüncül bir perspektiften çevre ve canlıların güvenliğini de önemseyen ayrı başlıklar altında değerlendirmesi gerekliliği olduğu düşünülmektedir.

Ülkemizdeki madencilik faaliyetlerinde sürdürülen politika ve tedbirlerde ciddi bir ihmalin söz konusu olduğu 2024 yılı şubat ayında yaşanan Erzincan/İliç/Çöpler altın madeni kazasından açıkça görülmektedir. Son 10 yılda ülkemiz çapında sürdürülen çeşitli madencilik faaliyetlerinde de benzer bir durumun varlığından söz etmek mümkündür. Çöpler bölgesinde sürdürülen madencilik faaliyetinin ve yaşanan felaketin politik boyutunun analiz edilmesi ülkemiz genelinde sürdürülen madencilik sektörü faaliyetlerinin geleceğinin belirlenmesi ve iyileştirilmesi için önem taşımaktadır. Öyle ki bu sektör özelinde yaşanmış her kaza ve felaket nihai bir durumda gerçekleşmiştir. Ancak bu tarz kazaların arka planında sürdürülen politik, çevresel ve ekonomik eksiklikleri tespit etmek gelecek nesiller için sürdürülebilir bir dünya bırakmak açısından önem teşkil etmektedir.

Erzincan’ın İliç ilçesi Çöpler köyünde yer alan altın madenciliği faaliyetlerinin 2010 yılında başladığı bilinmektedir. 2008 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporunun olumlu kararıyla birlikte Anagold firması 2009 yılında bölgede inşaaatla başlamış, 2010 yılında da resmen faaliyete geçmiştir. Merkeze 125, İliç ilçesine 8 km uzaklıkta olan Çöpler bölgesi Fırat Nehrinin de hemen kıyısında yer almaktadır. Fırat Nehrine komşu olan bölgeler ciddi deprem riski taşıyan bölgeler olarak dikkat çekmektedir

(Toprak, 2024). Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde yer alan Çöpler bölgesinde madencilik faaliyetlerinin ciddi bir risk göze alınarak başlatıldığı söylenebilmektedir.

Toprak'ın haberine göre (2024), faaliyete başlayan firma bölgede üst düzey bir altın rezervinin olması dolayısıyla 2014 yılında kapasite artışı başvurusu yapmış ve bu talep hakkında çıkan ÇED raporu olumlu sonuçlanmıştır. 2021 yılında yinelenen kapasite artışı başvurusunda da yine ÇED olumlu raporu alınarak 2021 yılına kadar firma bölgedeki fiziksel kapasiteni 2 kez büyötmek istemiştir. Dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı olan Murat Kurum, bölge halkının yaşadığı sorunlar ve ülke genelinden gelen eleştirilere karşı bakanlığın ÇED raporunu yalnızca çevreye olan etkileri değerlendirerek verdiğini ve kapasite artışı için karar veren kurumun bakanlık olmadığını ifade eden bir açıklama gerçekleştirmiştir. Ancak maden özelinde sürdürölen bu sürecin içeriğine bakıldığında izlenen yol haritasında ÇED raporunun bakanlığa sunulduğu ve bakanlığın rapor hakkında çalışmaları ve halkın görüşlerini dikkate alarak bir sonuca vardığı bilinmekte, aynı sürecin kapasite artış başvurularında da izlendiği göz önüne alındığında bakanlığın yalnızca çevresel etkinin değerlendirilmesinde yer almadığı, sürecin diğere bir muhatabı olduğu açıkça görölmektedir.

Çöpler bölgesinde art arda gerçekleştirilmek istenen kapasite artışına karşı Türk Mühendisler ve Mimarlar Odası (TMMOB), 2023 yılı haziran ayında verilen olumlu kapasite artışı kararına karşı Danıştay'a temyiz isteminde bulunmuş, Danıştay olumlu kararı bozmuştur. Ancak devam eden süreçte Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının 16 Ağustos 2023'te bölgede sürdürölen faaliyetler için talep edilen kapasite artış talebine karşı verdiği ÇED gerekli değildir kararı, şirketin kapasite artışına gitmesinin önündeki engeli kaldırmıştır. Bölge halkı ve meslek örgütleri tarafından sürdürölen itirazlar sırasında kapasite artış kararının doğru olmadığını kanıtlar nitelikte bir siyanür sızıntısı yaşanmıştır. Firma faaliyetleri sırasında siyanür taşıyan boru hattında gerçekleşen bir yırtıktan dolayı 20 metreküplük bir sızıntı çevreye yayılmıştır. Olay sonrasında şirketin faaliyetleri geçici olarak durdurulmuş ve 16 Milyon 441 bin TL idari para cezası verilerek adli soruşturma başlatılmıştır. Olaydan üç ay sonra firma, bakanlığın gerekli gördüğü iyileştirmeleri tamamladığına dair başvuruda bulunmuş, 22 Eylül 2022'de gerekli izinleri alarak faaliyetlerine tekrar başlamıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) tarafından hazırlanan raporda sızıntıda yayılan siyanürün yer altı ve yer üstü su kaynaklarına zarar vermediği rapor edilmiştir. Ancak bu rapor bölgedeki tehlike endişesini durdurmamış, bölgedeki faaliyetlerin durdurulması için Uluslararası Ceza Mahkemesine başvurulmuştur (Toprak, 2024).

Erzincan'ın Çöpler bölgesinde sürdürölen madencilik faaliyetlerinin başladığı andan itibaren büyük riskler taşıdığı açıkça görölmektedir. Nitekim potansiyel tehlike durumu 2024 Şubat ayında büyük bir felakete gerçekleşmiş, 9 işçi toprak altında kalırken 10 Milyon metreküp hacme sahip siyanür ve ağır metal içeren atık toprak bölgeye yayılmıştır. Yaşanan felaket sonrasında Türkiye Barolar Birliğinin (TBB) yaptığı bir açıklamada yaşanan felaketin nedeninin hukuksuzluk olduğunun altı çizilmiştir. Çöpler madenin felaket riski taşımakta olduğu, deprem bölgesinde yer aldığı ve su kaynaklarının ve canlı yaşamının korunmasını hiçe sayan bilimsel gerçekliğe aykırı bir ÇED Raporuyla desteklenerek bu felakete zemin hazırlandığı ifade edilmiştir (TBB, 2024). Benzer şekilde bölgede gerçekleşen felaket için açıklamada bulunan İliç Doğa ve Çevre Platformu, maden faaliyetinde siyanür sızıntısının örtbas edildiğini, kapasite artışı için önce ÇED olumlu sonra ÇED gerekli değil raporunun usulsüz şekilde verildiğini ve firmaya 7,2 milyon dolarlık vergi indirimi yapılarak ekokırım yapıldığını ifade etmiştir (Kısadalga, 2024).

Yaşanan facia sonrasında hazırlanan bilirkişi raporunda da madencilik sektöründe gerçekleşen faaliyetlerin takibinin yeterli düzeyde yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Hem resmî kurumlarca hem de firma içi denetimlerde eksiklerin varlığı felaketin yaşanmasında sebep olarak gösterilmiştir. Firma içi iç güvenlik uzmanlarının uyarılarına rağmen toprak yığınlarında oluşan çatlaklar için önlem alınmaması, toprak önünde bulunan yolun işçilere kapatılmaması denetim eksikliği olarak ifade edilmiştir. Buna ek olarak toprak yığında var olan çatlakların iş güvenliği uzmanı tarafından fark edilip defalarca uyarıda bulunmasına rağmen firmanın oksit operasyon başmühendisinin olayı ciddiye almadığı ve yığına solüsyon vermeye devam ettiği de rapor edilmiştir (Özkan, 2024a). Olay sonrası konuyu yakından takip eden TEMA Vakfı da yaşanan felaketin vahşi madencilik faaliyetleri kapsamında gerçekleştiğinin altını çizmiştir. TEMA Vakfı bölgedeki madencilik faaliyetinin deprem riski olan bir alanda başlatılması sebebiyle yüksek bir risk göze alınarak başlatıldığını ve verilen her olumlu ÇED kararının felakete davetiye çıkardığını ifade etmiştir. Öte yandan IV. Grup Madencilik faaliyetleri hakkında ÇED başvurularının yoğunlaşması üzerinde duran vakıf 2019 yılından itibaren devam eden maden ruhsat haritası çalışmaları neticesinde 29 ilimizin yüzölçümü olarak %67'sinin maden faaliyetlerine ruhsatlandığını ifade etmiştir. Türkiye topraklarında bulunan tarım toprağı, orman, mera ve su varlığı dikkate alınmaksızın madencilik faaliyetlerine izin verilmesinin yaşam alanlarını katlettiği üzerinde durulmuş, ekosistemin korunması ve yaşamın sürdürülebilirliği için kanunların madencilik faaliyetleri alanında gözden geçirilmesinin ve gerekli koruma kararlarının bir an önce alınmasının altını çizmiştir (EkoIQ, 2024a)

Madencilik faaliyetlerinde birden çok aktörün sürdürdüğü operasyonel süreçlerin bütününde etik ve politik kuralların her bir noktaya ayrı ayrı yansıtılmasının önemi ortaya çıkarken yaşadığımız gezende ekonomik

gücün önemli olduğu ancak bu gücü elde etmek için canlı yaşamını göz ardı etmememiz gerektiği bir kez daha görülmüştür.

VII. ERZİNCAN İLİÇ ALTIN MADENİ FACİASININ YARATTIĞI EKOLOJİK ETKİLER

Ekoloji en genel anlamda organizmaların diğer organizmalarla ve fiziksel ortamla etkileşimini konu alan bir bilim dalıdır. Yeryüzündeki organizmaların dağılımını ve yoğunluğunu biyotik (canlı organizmalar) ve abiyotik (canlı olmayanlar) faktörleri dikkate alınarak inceleyen alan ekoloji alanıdır (Khan Academy, 2024). Ekolojinin canlı ve cansız yaşamın bütününe konu alması sebebiyle madencilik faaliyetlerinin ekolojisiyle doğrudan bir bağı bulunmaktadır.

Madencilik faaliyetlerinde ekolojik alana verilen en büyük zararlar büyük çoğunlukla ağır metallerin, toksik elementlerin ve siyanürün doğaya karışması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu tarz zararlı maddelerin doğaya karışması sonucunda doğaya karışan miktara göre etkisi farklılık göstermektedir. Ağır metallerin hava, su ve toprak kaynakları ile canlı metabolizmalarına etkileri farklıdır. Bu bağlamda 70'e yakın ağır metalden söz etmek mümkündür. Bakır, çinko, demir, mangan, molibden ve nikel gibi metallerin önerilebilir sınırı aşılmadığı müddetçe bitkiler için besin elementi olarak işlev görmesi mümkündür. Buna ek olarak bazı ağır metallerin insan ve hayvan metabolizmalarında da önemli işlevleri mevcuttur (Yerli vd. 2020:104). Zararlı ağır metaller ve toksik elementler arasında bulunan Pb, Cd, Cr, As, Hg, Cu, Zn, Ni ve Fe metalleri ise çözünür bileşik halinde bulunduğu için doğaya yayılması durumunda organizmalar tarafından kolayca emilmektedir (Panktunç, 2024: 65). Bu metallerin organizmalarca emilmesi yalnızca metali alan organizmayla sınırlı kalmayarak ekosistemin diğer parçalarına doğrudan ya da dolaylı şekilde taşınabilmektedir.

Günümüzde ağır metaller ve toksik elementlerin yarattığı kirlilik küresel boyutta önemli bir yere sahiptir. Birçok bilim dalında ve multidisipliner çalışmada ağır metallerin ekosisteme verdiği zararlar üzerine çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Ekosistemin parçaları üzerinde ağır metallerin farklı boyutlarda etkileri olsa da atmosferik kirlenmelerde, toprak yapısının bozulmasında, bitki verimliliğinin azalmasında, su kalitesinde ve canlıların yaşamını tehlikeye sokacak etkilerin gün yüzüne çıkmasında ağır metallerin büyük rol oynadığı bilinmektedir. Burada ağır metaller ve toksik maddelerin ekosistem üzerindeki zararların farklılıklarını daha net görmek ve ülkemizde gerçekleşen Erzincan/Çöpler altın madeninde yaşanan kazanın bölgedeki etkilerini izlemek için ağır metal ve toksik elementlerin toprak, su, bitki, insan ve hayvanlar üzerindeki zararlarına tek tek bakmak yerinde olacaktır (Yerli vd., 2020: 104-110; Özbolat ve Tuli, 2016: 504-516; Okcu vd., 2009: 20-22).

Ağır metal ve toksik elementlerin toprak üzerindeki etkisi: Ağır metal ve toksik elementlerin toprak üzerindeki etkileri yayıldığı toprakta mikroorganizmaların aktivitesinin bozulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu da toprak faunasının bozulmasına, toprakların verimsizleşmesine ve toprak özelliklerinin değişmesine sebep olmaktadır. Bunlarla birlikte ağır metal ve toksik elementlerin toprak agregatlarının⁶ stabilizesini azaltarak toprak yapısında bozulmalara yol açtığı bilinmektedir. Bu durumun varlığında toraktaki su geçirgenliğinin azalması ve erozyon durumunun ortaya çıkması söz konusu olmaktadır.

Ağır metal ve toksik elementlerin bitki üzerindeki etkisi: Bitkilerin maruz kaldıkları ağır metal ve toksik elementler bitkinin fizyolojik aktivitesini engellemektedir. Engellenen hatta değişen aktivite sonucunda bitkiden yeterli verim alınamamakta ilerleyen aşamalarda ise bitkinin ölümüyle sonuçlanmaktadır. Bitkilerin ihtiyaç duyduğu besin elementlerini toprak ve sudan karşıladığı düşünüldüğünde arazideki toprağın zararlı metaller ve elementler bulundurması dolayısıyla bitkilerde toksisite adı verilen bozulmalar meydana gelmektedir. Kısa vadede bitkinin maruz kaldığı bu ağır metal ve toksik elementler dolayısıyla bitkilerin boylarında kısalık, yapraklarında azlık ve kısalık görülmekle birlikte bitkinin sürdürülebilir şekilde çoğaltılmasında da sorunlar oluşmaktadır. Uzun vadede ise ağır metallerin bitkilerde birikmesi besin zinciriyle bu zararlı etkilerin diğer organizmalara taşınması söz konusu olmaktadır.

Ağır metal ve toksik elementlerin su kaynakları üzerindeki etkisi: Su kaynaklarına karışan zararlı metal ve elementlerin doğada birden farkla türe zarar verdiği görülmektedir. Canlı yaşamının vazgeçilmezi olan su kaynaklarında bulunan zararlı maddeler bitkiler, hayvanlar ve insanlar tarafından kullanılmakta ve canlı yaşamını doğrudan etkilemektedir. Su kaynaklarına karışan ağır metallerin toprakta verimliliği düşürdüğü, bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda hastalıklara ve ölüme sebep olduğu bilinmektedir. 1950'lerde Japonya'nın Minamata Körfezi'ne dökülen cıva, ağır metal ve toksik elementlerin su kaynaklarına ve dolayısıyla canlı yaşamına ciddi zarar verdiğini gösteren önemli bir olaydır. Yaşanan olayda cıva atıkların denize dökülmesi sonucu balık ve deniz ürünlerinde birikmesi söz konusu olmuş, bu ürünleri tüketen insanlar ve hayvanlarda ciddi nörolojik hastalıklar gözlemlenmiştir (Kayhan, 2022: 719).

⁶ Toprak parçacıklarının (kum, silt ve kil) organik maddeler ve diğer bağlayıcılar (bitki kökleri, mikroorganizmalar ve mantar hifleri) tarafından bir araya getirilerek oluşturduğu daha büyük yapısal birimlerdir. Toprak kalitesini belirleyen birçok fiziksel ve biyolojik özellikler üzerinde etkililerdir.

Ağır metal ve toksik elementlerin insanlar ve hayvanlar üzerindeki etkisi: Ağır metaller ve toksik elementler insan ve hayvan vücuduna besin zinciri, solunum ve temas yoluyla geçebilmektedir. Ağır metallerin bir kısmı canlı vücudunda gerekli faaliyetlerin sürdürülmesinde ihtiyaç duyulsa da yüksek derecede ağır metale maruz kalındığında vücutta birikmelere sebep olarak çeşitli sağlık sorunlarına ve ölüme sebep olmaktadır. İnsanların yoğun olarak maruz kaldıkları ağır metal ve toksik elementlerden kaynaklı yaşadıkları sağlık sorunlarının bir kısmı karaciğer büyümesi, kansızlık, cilt hastalıkları, kanser, büyüme geriliği, beyin hasarları, gebeliklerde düşüklükler, solunum yolu hastalıkları ve sinir sistemi hastalıkları olarak sıralanabilir.

Ağır metal ve toksik elementler dışında özellikle altın madenciliği faaliyetlerinde kullanılan siyanürün de ekosistem üzerinde ağır hasarlar bıraktığı bilinmektedir. Siyanür, karbon (C) ve azotun (N) üçlü bağ ile birleşmelerinden meydana gelmektedir. Bu ikisinin birleşiminden serbest siyanür (CN), hidrojen dahil olduğunda hidrojen siyanür (HCN) ya da hidrosiyanik asit oluşmaktadır (Atabey, 2020:1).

Siyanür kullanılarak gerçekleştirilen altın üretimi basit, etkili ve ekonomik bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Yaklaşık olarak 100 yıldır kullanılan bu yöntemde seyreltilmiş siyanür çözeltisi kullanılmaktadır. Siyanürün doğaya ve canlı yaşamına zararlı olduğu bilinmekle birlikte bu yöntem kullanılarak gerçekleştirilen maden faaliyetlerindeki kullanım, depolama ve atık çıkarmada ciddi tedbirler alınmalıdır. Ağır metaller ve toksik elementlerden farklı olarak birikimli bir zarara sebep olmayan siyanürün daha kısa sürede etkisini gösteren ölümcül sonuçları olabilmektedir. Siyanürün ekosisteme verdiği zararlar şu şekilde sıralanabilir (Atabey, 2020:4-5):

- Madencilik faaliyetleri kapsamında atık olarak depolanan siyanürlü toprakların doğaya yayılması durumunda siyanür toprakta bulunan mikroorganizmaları zehirlenmektedir.
- Toprak yoluyla yer altı sularına karışan siyanürün nehir, göl ve deniz sularına karışması sudaki yaşamı etkilemekte ve toplu ölümlere sebep olmaktadır.
- Siyanür toprakta bulunan ağır metalleri harekete geçirmekte ve bitkilerin ağır metalleri emmesini hızlandırmaktadır.
- Sanayi sektöründe kullanılan siyanürün atık sular yoluyla arıtılmadan evsel atık sularının içine karışması siyanojen klorür gazına dönüşmesine sebep olmaktadır. Bu gaz ölümcüldür.
- Canlılar için siyanürün en tehlikelisi hidrojen siyanür gazı olarak bilinmektedir ve hava, su, toprak ve temas yoluyla canlı vücuduna kolayca geçebilmektedir.
- Düşük düzeyde de olsa uzun süre siyanüre maruz kalındığında solunum güçlükleri, kalp ağrısı, kusma, kan değişiklikleri, baş ağrısı ve tiroit bezinde büyümelere sebep olmaktadır.
- İnsanlarda gösterilmemekle birlikte hayvan deneylerinde siyanürün doğum kusurlarına sebep olduğu ve üreme sistemini olumsuz etkilediği kanıtlanmıştır.

Altın madenciliğinde ucuz ve kolay bir yol olarak kullanılan siyanürlü altın madenciliğinin ekoloji üzerinde yüksek riskler barındırdığı açıkça görülmektedir. Büyük bir tehlikenin eşliğinde olan Erzincan/Çöpler mevkinde de benzer sorunların baş göstermesi an meselesidir.

2024 şubatında gerçekleşen Çöpler altın madeni faciasında öncelikle belirtilmesi gereken nokta siyanür içeren 20 milyon 160 bin metreküplük bir toprak kütleinin bölgede Fırat Nehrine kadar olan alana yayıldığıdır. Olayın gerçekleştiği andan itibaren hızla gerekli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Olayla ilgili yetkililerin açıklamalarında siyanürün Fırat Nehrine karışması gibi bir durumun söz konusu olmadığı vurgulanmıştır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının yaptığı bir açıklamada ise ilk andan itibaren bölgede bulunan Sabırlı ve Çöpler derelerinden rutin numuneler alındığı ve şu ana kadar herhangi bir kirliliğin tespit edilmediği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Dezenformasyonla Mücadele Merkezi'nden yapılan açıklamada ise olası bir tehlikeye karşı siyanürlü toprağa ilk maruz kalan Sabırlı Deresinin Fırat Nehrine açılan menfez kapaklarının kapatıldığı ve kapağın önüne set çekildiğini bildirilmiştir (Gündem, 2024).

Yaşanan kazada neredeyse bir dağ büyüklüğünde atık kütleinin arazi boyunca yayılması ve Fırat nehrine yaklaşık 700 metre mesafede bulunması büyük bir tehdit içermektedir. Siyanür ve zehirli atıkların bulunduğu atık toprağın bizzat Fırat Nehrine ulaşmaması yaşanabilecek olası sorunları bertaraf etmemekle birlikte uzun vadede ciddi sorunların oluşabileceğini de göstermektedir. Nehir ve derelerin büyük çoğunlukla yer altı sularından besleniyor olduğu göz önünde bulundurulduğunda zehirli atık toprakta bulunan siyanürün yer altı sularına karışarak Fırat'a ulaşması söz konusu olabilmektedir. Çöpler altın madeninde liç alanında görev yapan bir işçi kazanın yaşanmasında büyük bir ihmali olduğunu söylemiştir. Madencilik sektöründe cevhere ulaşmak için toprakta yapay patlamalar yapıldığını bunun normal olduğunu dile getiren işçi bu işlem için toprağın solüsyonla seyreltilmesini ifade etmiştir. Bu seyreltme işlemi solüsyon oranında aşırıya kaçıldığını, yapay patlamalarla da toprağın hareket ettirildiğini söylemiştir. Solüsyonun içinde bulunan siyanürlü suyun ise yer altı sularına ciddi

oranda karıştığını toprağın bunu emdiğini belirterek yer altı sularına karışma tehlikesini doğrulamıştır (Özkan, 2024b).

Bölgede oluşan kazanın uzun vadede oluşturabileceği riskler üzerinde duran Yer Bilimci Prof. Dr. Süleyman Pampal ise bölgenin yüksek deprem riski olan bir bölge olması ve alanda gerçekleştirilen siyanür, sülfirik asit, pek çok zararlı kimyasalın kullanıldığı bir faaliyet gerçekleştirilmesi sebebiyle herhangi bir doğa felaketi daha oluşması durumunda büyük bir çevre katliamı yaşanabileceği ifade etmiştir. Fırat Nehrinin altında birçok baraj olduğunu, bölgenin yoğun yağış alan bir bölge olduğunu, Fırat'ın ülke sınırlarını aşan bir nehir olduğunu ve eğimin yüksek olduğunu vurgulayarak siyanür ve diğer zehirli kimyasalların Fırat Nehrine karışma olasılığında ulus ötesi bir çevre kirlenmesinin yaşanabileceğini belirtmiştir (Rüdaw, 2024).

Yaşanan facia sonrasında gerekli önlemler alınsa da yaşanan bu duruma karşı ekosistemin uzun vadede nasıl tepki vereceği belirsizliğini korumaktadır. TEMA Vakfı Erzincan'da yaşanan bu felaket sonrasında 2021 yılında Giresun/Şebinkarahisar'da yaşanan atık barajının çökmesiyle gerçekleşen kirlilik ile ilgili açıklamada bulunmuştur. TEMA vakfının yaptığı açıklamada madencilik faaliyetlerinde yaşanan hasarların ekosistem üzerindeki uzun vadeli etkisine dikkat çekilmiştir. Maden faaliyetlerinin uzun vadede yarattığı hasar bölgeden zehirli atığın kaldırılmış olmasına ve aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen izlenmektedir. Erzincan/Çöpler altın madeni kazasının süreç ilerledikçe nelere ortam hazırlayacağına dair örnek oluşturabilecek nitelikte bilgilerin yer aldığı açıklamada dikkat çeken hususlar şu şekildedir (EkoIQ, 2024b):

- Giresun/Şebinkarahisar maden kazası 18 Kasım 2021 tarihinde gerçekleşmiş, kurşun, çinko ve bakır ocağına ait maden atıklarının depolandığı atık baraj duvarında çökme meydana gelmiştir.
- Kazada binlerce ton ağır metal içeriğe sahip kimyasal atık Darabul Deresine ve Keltik Vadisine yayılmış ardından Kılıçkaya Barajına ulaşmıştır.
- Felaketin hemen ardından bölgede bulaş tespit edilen bölgelerden 9 numune alınmıştır.
- Yaşanan kaza sonrasında kimyasal atık hemen alandan temizlenmiş ve 2022 Ağustos ayında bulaş tespit edilen bölgelerden tekrar numune alınmıştır.
- Numunelerden çıkan kirlilik raporunda aradan 9 ay geçmesine ve kimyasal atığın bölgeden temizlenmiş olmasına rağmen doğal varlıklar üzerindeki kirliliğin sınırın çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir.
- Bölgede devam eden ağır metal kirliliğinin ekosistem üzerindeki tüm canlılar için büyük bir risk oluşturduğu tespit edilmiş hem ekosistem hem de halk sağlığını üzerindeki etkilerinin uzun yıllar sürebileceği ifade edilmiştir.
- Yapılan analizler sonucunda bölge halkında, özellikle çocuklarda, yüksek kanser riski oluşturabilecek düzeyde kirliliğin olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin en önemli gündemleri arasında siyanürün Fırat Nehrine karışma ihtimali bulunmaktadır. Ancak atık toprak Fırat'a doğrudan karışmasa da bölgedeki toprağın, havanın ve yer altı sularının kirlenmesine sebep olmuştur. Bölgenin ekosistemini doğrudan etkileyen su ve toprak kirlenmelerinin ekosistem içinde yer alan diğer organizmalara da doğrudan ve dolaylı yollarla geçmesi mümkündür. Canlı yaşamını doğrudan etkileyecek bu atık maddelerin doğada serbest şekilde kalması büyük bir çevre felaketi olarak adlandırılmakla birlikte madencilik faaliyetlerinin ekosistem üzerindeki baskısını da gözler önüne sermektedir.

VIII. SONUÇLAR

Bu çalışmada 2024 yılı Şubat ayında Erzincan/İliç/Çöpler altın madeninde meydana gelen toprak kaymasının ekonomik, politik ve ekolojik etkileri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Doküman Analizi Yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, dünyadaki ve Türkiye'deki madencilik faaliyetlerini incelenmiştir. Ekonomik boyut açısından, Erzincan bölgesindeki altın madeninin Türkiye'nin toplam altın üretiminin %25'ini sağlayarak büyük bir ekonomik öneme sahip olduğu belirlenmiştir. Yerel tedarik ağları, altyapı yatırımları, istihdam olanakları ve döviz girdisi gibi faktörler, madenin ekonomik değerini ortaya koymaktadır. Ancak, yaşanan olay sonrasında faaliyetlerin durdurulması, ekonomik olarak bölgeye ve ülkeye değer kaybettirmiştir. Maden faaliyetlerinin duraksaması ciddi bir rezerv açığına yol açmış ve Erzincan'da maden faaliyetlerini sürdüren firmanın piyasa değerinin düşmesi, Türkiye'deki ve dünyadaki ekonomik dengeler üzerinde önemli değişimleri neden olmuştur.

Politik boyut açısından, Türkiye'de madencilik faaliyetlerini düzenleyen kapsamlı bir maden politikasının eksikliği dikkat çekmektedir. Mevcut yasal düzenlemeler ve stratejik planlar incelendiğinde, politik belirsizlikler ve ihmallerin kazayı körüklediği görülmüştür. Yüksek deprem riski olan bölgede başlatılan maden faaliyetleri, kapasite artış talepleri ve yetersiz denetimler, politik süreçlerde ekonomik faktörün öncelendiğini göstermektedir. 2024 yılı öncesinde yaşanan siyanür sızıntısı ve denetim yetersizlikleri, madencilik faaliyetlerinde ekosistem

faktörünün öncelenmediğini ortaya koymaktadır. Özellikle Çöpler altın madeni faaliyetlerinin yüksek deprem riski olan bir bölgede başlatılmasına izin verilmesi ve firmanın faaliyetlere başladıktan sonra iki kez kapasite artışı yapmak istemesi üzerine çıkarılan ÇED olumlu raporları bu ihmalleri destekler niteliktedir. Firmanın kapasite artış talebine tepki gösteren bölge halkı ve meslek örgütlerinin açtığı dava sonucunda kapasite artışını durdurmaları, ancak Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının bu duruma karşı verdiği ÇED Gerekliliği Değil kararı, politik süreçlerde yalnızca ekonomik faktörün öncelendiğini göstermektedir. Ayrıca, 2024 yılı Şubat ayından önce madende gerçekleşen siyanür sızıntısı denetimlerin yetersizliğini gösteren önemli bir ihmal olarak değerlendirilirken, 2019 yılından itibaren devam eden maden ruhsat haritası çalışmaları kapsamında Türkiye'de 29 ilin yüz ölçümü olarak %67'sinin maden faaliyetlerine ruhsatlandırıldığı görülmüş, madencilik faaliyetlerinde ekosistem faktörünün öncelenmediği düşünülmüştür.

Yaşanan olayın ardından yetkililerin olayla ilgili şeffaf bilgi paylaşımında bulunmadıkları ve halkın bilgilendirilmesinde yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir. Araştırma sürecinde yaşanan kaynak sınırı, olayla ilgili paylaşılan bilgi ve belgelere getirilen yayın yasakları bu durumu desteklemektedir. Kazanın ardından yapılan resmî açıklamalarda, zararlı maddelerin yer altı sularına karışma riski ve bölgenin ciddi oranda kirlendiği gerçeği yeterince vurgulanmamış hatta kirliliğin Sabırlı ve Çöpler derelerine ulaşmadığı Fırat Nehri'nin ise kirlilikten etkilenmediği bildirilmiştir. Oysaki yaşanan toprak kaymasında ağır metal ve siyanür içeren toprağın yalnızca su kirliliği ile sınırlandırılmaması, doğal yaşama bağlı her alanda değerlendirilmesi gereklidir. Nitekim bölgede yaşayan ve çalışan yerel halkın siyanürün yer altı sularına karıştığı yönünde ifadeleri yapılan resmî açıklamalarla uyumsuzdur. Ayrıca, olay sonrası geliştirilen tepkilerde, politika yapıcıların ekonomik kayıpları telafi etmeye yönelik adımlar atarken, çevresel ve halk sağlığı risklerini göz ardı ettikleri görülmüştür. Yerel halk ve sivil toplum örgütlerinin endişelerine rağmen, politika üreticilerinin maden faaliyetlerine devam edilmesi yönünde baskı yaptıkları ve bu süreçte şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesine yeterince önem vermedikleri ortaya çıkmıştır.

Ekolojik boyut açısından, madencilik faaliyetlerinde kullanılan siyanür, ağır metal ve toksik elementlerin doğaya karışması, ekosistem üzerinde büyük zararlar yaratmıştır. Ağır metaller ve toksik elementler, toprak, hava ve su yoluyla canlı yaşamını tehlikeye sokmakta ve ciddi sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Erzincan altın madeni olayı sonrasında bölgenin ciddi oranda kirlendiği ve zararlı maddelerin yer altı sularına karışma riski bulunduğu tespit edilmiştir. Neredeyse bir dağ büyüklüğünde olan ağır metal ve siyanür içeren toprak yığınının Fırat Nehrine kadar olan alana yayılması bir çevre felaketi olarak değerlendirilmektedir. İlgili makamlarca yapılan açıklamalarda şu anda Sabırlı ve Çöpler derelerinde bir kirlilik olmadığı ve atık toprağın Fırat'a ulaşmadığı bilgileri yer alsa da uzun vadede zararlı maddelerin yer altı sularına karışması durumu dikkat çekmektedir. TEMA Vakfı'nın raporlarına göre, kirliliğin uzun vadede ulus ötesi bir tehlike olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda, madencilik faaliyetlerinin çevresel ve sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için kapsamlı ve uygulanabilir düzenleyici politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu politikaların, çevresel sürdürülebilirliği ve halk sağlığını ön planda tutacak şekilde hazırlanması önemlidir. Ayrıca, madencilik faaliyetlerinin her aşamasında şeffaflığın artırılması, etkin denetim mekanizmalarının kurulması, madencilik alanında çalışan işçilerin eğitim ve deneyim düzeylerinin takip edilmesi elzemdir. Erzincan'da gerçekleşen olayın toprağa fazla solüsyon verilmesi sebebiyle gerçekleştiği düşünürse özellikle madencilik alanında sürdürülmesi gereken denetim ve deneyim düzeylerinin önemi ön plana çıkmaktadır.

Benzer kazaların tekrarını önlemek için acil durum yönetimi ve müdahale planları geliştirilmelidir. Bu planlar, kazaların hızlı ve etkili bir şekilde yönetilmesini sağlayacak önlemleri içermelidir. Yaşanan olay sonrası etkilenen bölgelerin ekosistemlerinin restorasyonu için uzun vadeli projeler planlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu projeler, doğal habitatların eski haline getirilmesini ve biyoçeşitliliğin korunmasını hedeflemelidir. Bölgede yaşayan halkın sağlık durumunun izlenmesi ve gerekli tıbbi müdahalelerin sağlanması gerekmektedir. Özellikle çocuklar ve diğer hassas gruplar için özel sağlık programları geliştirilmelidir. Son olarak, madencilik faaliyetlerinin riskleri hakkında toplumun bilgilendirilmesi ve farkındalık yaratılması önemlidir. Bu kapsamda eğitim programları ve bilgilendirme kampanyaları düzenlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Altın Madencileri Derneği, (2023). *Türkiye'deki Altın Madenleri*, [Erişim tarihi: 08.03.2024, https://altinmadencileri.org.tr/madenciligin-onemi/turkiyede-madencilik/#pgcSgb-bl0-1_2694]

Rakipoğlu, Z. (2024). *Erzincan'da 20 Milyon 160 Bin Metreküplük Bir Kütle Kaydı*, [Erişim tarihi: 15.03.2024, <https://www.aa.com.tr/tr>]

Atabey, E. (2020). *Siyanür Kullanımı ve Sağlığa Etkisi*, [Erişim tarihi: 15.03.2024, <https://www.bodrumguncelhaber.com/dr-esref-atabeyin-yazisi-hayatimizdaki-siyanur/>]

Bayrak, C. (2021). *Dünyanın En Büyük Altın Madenleri*, [Erişim tarihi: 28.05.2024, <https://www.haberturk.com/dunyanin-en-buyuk-altin-madenleri-2986546>]

Coğrafya Harita, (2023). Türkiye Maden Haritası, [Erişim tarihi: 28.05.2024, <http://cografyaharita.com/turkiye-maden-haritalari1.html>]

Cummins, A. B. & Given, I. A. (1973). SME Mining Engineering Handbook, New York: Society of Mining Engineers, Vol. 1

Çorlu Ticaret ve Sanayi Odası, (2017). Türkiye'de ve Dünyada Madencilik Sektörü, [Erişim tarihi: 06.03.2024, https://www.corlutso.org.tr/uploads/docs/dunyada_ve_turkiyede_madencilik_sektoru.pdf]

Dokuz Eylül Üniversitesi, (2020). Madencilik Faaliyetleri Sektörel Uygulama Kılavuzu [Erişim tarihi: 13.03.2024, <https://cevresehiriklimkutuphanesi.csb.gov.tr/ShowPDF/17daab52-13ae-4cff-ac37-e9ec5498ff0a>]

EkoIQ, (2024a). İliç'teki Felakete Tepki: "Kanun Korumazsa Maden Yaşatmaz!", [Erişim tarihi: 17.03.2024, <https://www.ekoIQ.com/ilicteki-felakete-tepki-kanun-korumazsa-maden-yasatmaz/>]

EkoIQ, (2024b). Maden Felaketi Sonrasında Neler Olduğuna Dair Bir Örnek: "Şebinkarahisar", [Erişim tarihi: 16.03.2024, <https://www.ekoIQ.com/maden-felaketi-sonrasinda-neler-olduguna-dair-bir-ornek-sebinkarahisar/>]

ETKB ve TOBB, (2020). Türkiye Madencilik Sektörü Gelişim Raporu 2020, TOBB Yayın No: 2021/25.

ETKB, (2024). ETKB 2019-2023 Stratejik Planı, [Erişim tarihi: 11.03.2024, https://sp.enerji.gov.tr/bir_bakista.html]

Euronews, (2024). Dünyada altın madeni felaketleri: Listenin başında siyanür ve Kanadalı şirketler var, [Erişim tarihi: 28.05.2024, <https://tr.euronews.com/2019/08/07/dunyada-altin-madeni-felaketleri-listenin-basinda-siyanur-ve-kanadali-sirketler-var>]

Goldhub, (2022a). 2022 Yılı Altın Talebi Trendleri, [Erişim tarihi: 08.03.2024, <https://www.gold.org/goldhub/research/gold-demand-trends/gold-demand-trends-full-year-2022>]

Goldhub, (2022b). 2022 Yılı Merkez Bankaları Altın Rezervleri, [Erişim tarihi: 08.03.2024, <https://www.gold.org/goldhub/data/gold-reserves-by-country>]

Gündem, (2024). Siyanür İddiasıyla İlgili Açıklama! [Erişim tarihi: 16.03.2024, <https://www.haberturk.com/firat-nehri-ne-siyanur-mu-karisti-erzincan-toprak-kaymasinda-siyanur-sizmasi-iddiasina-son-dakika-ac-3661195>]

Halktv, (2024). Erzincan'daki Maden Ocağında Üretim Durduruldu! [Erişim tarihi: 11.03.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=Jo-ap3UFXY>]

Kamuda Stratejik Yönetim, (2024). 2015-2019 Dönemi Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Stratejik Planı, [Erişim tarihi: 11.03.2024, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1070/Enerji+ve+Tabii+Kaynaklar+Bakanligi+2015-2019>]

Kayhan, A. K. (2022). Cıva Tehlikesi ile Mücadelede Küresel Uzlaş: Minamata Sözleşmesi, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 28(2), 713-743.

Khan Academy, (2024). Ekoloji Nedir? [Erişim tarihi: 15.03.2024, <https://tr.khanacademy.org/science/11-sinif-biyoloji/x722d9bbb3b96afb7:2-unite-komunite-ve-populasyon-ekolojisi/x722d9bbb3b96afb7:populasyon-ekolojisi/a/what-is-ecology>]

Kısadalga, (2024). Erzincan'ın İliç İlçesindeki Anagold Altın Madeninde Felakete Böyle İzin Verildi, [Erişim tarihi: 14.03.2024, https://kisadalga.net/haber/detay/erzincanin-ilic-ilcesindeki-anagold-altin-madeninde-felakete-boyle-izin-verildi_93344]

KUDAKA, (2023). Erzincan İlinde Altın Madeni Sektörel Araştırma Raporu, [Erişim tarihi: 08.03.2024, https://kudaka.ka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/erzincan-ilinde-altin-madeni-sektorel-arastirma-raporu_2023.pdf]

Makers Consulting, (2023). BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Nelerdir? [Erişim tarihi: 05.03.2024, <https://makersconsulting.co/bm-surdurulebilir-kalkinma-hedefleri/>]

MTA, (2020). Dünyada ve Türkiye'de Altın, [Erişim tarihi: 08.03.2024, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden-serisi/altin.pdf>]

Mynet, (2024). Altın Madeni Faciasının Ardından ABD'li Şirket Borsada Çakıldı! Anagold Madencilik'in Büyük Ortağı SSR Mining'in Değeri 1,5 Milyar Dolar Eridi, [Erişim tarihi: 11.03.2024, <https://www.mynet.com/amp/altin-madeni-faciasinin-ardindan-abd-li-sirket-borsada-cakildi-anagold-madencilik-in-buyuk-ortagi-ssr-mining-in-degeri-1-5-milyar-dolar-eridi-finans-477588>]

Okcu, M., Tozlu, E., Kumlay, A. M., & Pehlivan, M. (2009). Ağır Metallerin Bitkiler Üzerine Etkileri, *Alinteri*, 17(B), 14-26.

Oppermann, S. (2006). Doğa Yazınında Beden Politikası, [Erişim tarihi: 28.05.2024, https://www.academia.edu/741819/Do%C4%9Fa_Yaz%C4%B1n%C4%B1nda_Beden_Politikas%C4%B1?auto=download]

Örçen Güler, İ. (2019). *Türkiye'nin Maden Politikası ve Stratejik Çevresel Değerlendirmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bütünleşik Doktora Tezi, Ankara.

Özbolet, G. & Tuli, A. (2016). Ağır Metal Toksisitesinin İnsan Sağlığına Etkileri. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, Aralık ;25(4):502-521.

Özkan, G. (2024a). *İliç için Hazırlanan Bilirkişi Raporu: "Anagold Denetim Yapmadı, Çatlaklar, Uyarılar Dikkate Alınmadı, Solüsyon Verilmeye Devam Edildi"*, [Erişim tarihi: 14.03.2024, <https://medyascope.tv/2024/02/16/ilic-icin-hazirlanan-bilirkişi-raporu-anagold-denetim-yapmadı-catlaklar-uyarilar-dikkate-alınmadı-solüsyon-verilmeye-devam-edildi/>]

Özkan, G. (2024b). *ÖZEL HABER: Erzincan-İliç'teki Maden Faciasını 14 Yıldır Çalışan Ekip Lideri Anlattı: "Kesinlikle İhmal Var, İş Güvenliğinden Taviz Veriliyordu"*, [Erişim tarihi: 16.03.2024, <https://medyascope.tv/2024/02/14/ozel-haber-erzincan-ilicteki-maden-faciasini-14-yildir-calisan-ekip-lideri-anlattı-kesinlikle-ihmal-var-is-guvenliginden-taviz-veriliyordu/>]

Panktunç, D. (2024). *Madencilik ve Çevre Etkileri*, Jeoloji Mühendisleri Odası, Mavi Gezegen, [Erişim tarihi: 15.03.2024, https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/7b3bc7059f791d0_ek.pdf]

Purkıs, S. (2020). Yeşil Ekonominin Ekoloji Politikası- Doğanın Çılgılığı, Şubat, Ekin Yayınevi: Bursa.

Rüdaw, (2024). *Yer Bilimci'den Siyanür Uyarısı: Fırat'a Karışması Yaşamın Bitmesi Demek*, [Erişim tarihi: 16.03.2024, <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/1302202437>]

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2022). *İlçe SEGE Raporları*, [Erişim tarihi: 08.03.2024, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege>]

Sunduvaç, Y. (2024) *Dünyada ve Türkiye'de Madencilik Sektörü-1*, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, [Erişim tarihi: 06.03.2024, https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/179.-SAYI-SEKT%C3%96REL-ANAL%C4%B0Z-MADEN-1_.pdf]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). *Madencilik, On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023* [Erişim tarihi: 14.03.2024, <https://www.sbb.gov.tr/>]

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2024). *Kalkınma Planları*, [Erişim tarihi: 29.06.2024, https://www.sbb.gov.tr/kalkınma_planlari/]

Tamzok, N. (2019). *Türkiye'de Madencilik Sektörü İçin Bir Politika Çerçevesi*, Madencilik Politikaları Çalıştayı, TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 20 Aralık 2019, Ankara.

TBB, (2024). *Erzincan İliç'te Yaşanan Çevre Felaketinin Nedeni Hukuksuzluktur*, [Erişim tarihi: 14.03.2024, <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/erzincan-ilicte-yasanan-cevre-felaketinin-nedeni-hukuksuzluktur-84539>]

Toprak, E. (2024). *Adım Adım Felakete: Çöpler Altın Madeni* [Erişim tarihi: 14.03.2024, <https://teyit.org/dosya/adim-adim-felakete-copler-altin-madeni#:~:text=Madenin%20kurulmas%C4%B1yla%20ilgili%20ilk%20ad%C4%B1m,ay%C4%B1ndan%20iti%20baren%20alt%C4%B1n%20%C3%BCretimine%20ge%C3%A7mi%C5%9F>]

TRT Haber, (2022). *Türkiye'nin Zengin Madeni: Bor*. [Erişim tarihi: 07.03.2024, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiyenin-zengin-madeni-bor-652506.html>]

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982). 168. Madde, Kanun Numarası:2709, Tertip:5, Cilt:22, Sayı:17863.

Wikipedia, (2024). *Türkiye'de Madencilik Kazaları Listesi*, [Erişim tarihi: 13.03.2024, https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27deki_madencilik_kazalar%C4%B1_listesi]

Yerli, C., Çakmakçı, T., Şahin, Ü. & Tüfenkçi, Ş. (2020). Ağır Metallerin Toprak, Bitki, Su ve İnsan Sağlığına Etkileri, *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, C:9, Özel sayı, 103-114.

Yıldız, T. D. (2020). Maden İşletme Faaliyetleri İzin Süreci, [Erişim tarihi: 11.03.2024, <https://www.madenprofesyonelleri.com/maden-isletme-faaliyetleri-izin-sureci/>]

Araştırma Makalesi - Research Article

The Importance of Pocket Parks on Air Quality: A Comparative Approach

Hava Kalitesinde Cep Parklarının Önemi: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım

Makbulenur ONUR^{1*}, Hilal KAHVECİ²

Geliş / Received: 08/10/2024

Reviz / Revised: 12/11/2024

Kabul / Accepted: 14/11/2024

ABSTRACT

Population growth, increasing construction, and impervious surfaces are among the factors leading to the deterioration of the natural balance. Increasing population density has led to a gradual decrease in green areas for living spaces, transport routes and car parks. In addition, the rate of urbanisation and related environmental problems are one of the biggest threats to the sustainability of open green spaces. Accurate identification of problems, such as air, water, and soil pollution is critical to addressing current environmental problems and preventing future problems. Air pollution poses a significant threat to the global community and has sequential impacts on health systems, ecosystems and economies in both developed and developing countries. Cities are home to 50 per cent of the world's population and are expected to reach 70 per cent by 2050. The rapid urbanisation process leads to the transformation of natural and semi-natural landscapes into impervious surfaces and increased heat absorption rates. This study focuses on Jumeirah Island in Dubai. This artificial island is home to many businesses that support social life. Each café in these areas is located with public green areas in front of it and its own open spaces. In the study, 40 measurement points were established in two contrasting environmental conditions and air quality measurements were made manually. The stations are divided into blue and red stations and have contrasting characteristics. While the red measurement points have more green areas, water elements, qualified landscape texture, the blue measurement points have these characters to a lesser extent. Thanks to this comparison, the effect of vegetation texture and pocket parks on air quality in the study area was analysed. As a result of the analyses, the air quality in both areas was found to be good and acceptable, while the results at the red measurement points were found to be of better quality than the blue measurement stations. As a result of the study, the effect of water elements, qualified landscape design and vegetative texture on air quality has been proved with numerical data.

Keywords- Air Quality, Landscape and Air Quality, Artificial Island, Dubai

ÖZ

Yoğun nüfus, artan yapılaşma ve geçirimsiz yüzeylerin doğal dengenin bozulmasına yol açan etmenler arasındadır. Artan nüfus yoğunluğu, yaşam alanları, ulaşım yolları ve otoparklar için yeşil alanların giderek azalmasına neden olmuştur. Ayrıca, şehirleşme hızı ve buna bağlı çevresel sorunlar, açık yeşil alanların sürdürülebilirliğine en büyük

^{1*}Corresponding Author Contact: mnurbekar@ktu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-4511-1284>)

Department of Landscape Architecture, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye

²Contact: hilal.kahveci@bilecik.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-4516-7491>)

Interior Architecture and Environmental Design, Bilecik Şeyh Edebali University, Bilecik, Türkiye

tehditlerden biridir. Hava, su ve toprak kirliliği gibi sorunların doğru bir şekilde tanımlanması, mevcut çevresel sorunların giderilmesi ve gelecekteki sorunların önlenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Hava kirliliği, küresel toplum için önemli bir tehdit oluşturmakta ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sağlık sistemleri, ekosistemler ve ekonomiler üzerinde ardışık etkiler yaratmaktadır. Kentler, dünya nüfusunun %50'sine ev sahipliği yapmakta ve bu oranın 2050 yılında %70'e ulaşması beklenmektedir. Hızlı şehirleşme süreci, doğal ve yarı doğal manzaraların geçirimsiz yüzeylere dönüşmesine ve ısı emme oranlarının artmasına neden olmaktadır. Bu çalışma, Dubai'deki Jumeirah Island bölgesine odaklanmaktadır. Bu yapay ada, sosyal yaşamı destekleyen birçok işletmeye ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölgelerdeki her kafe, önünde kamuya açık yeşil alanlar ve kendi açık alanları ile birlikte bulunmaktadır. Çalışmada, iki zıt çevresel koşulda 40 ölçüm noktaları oluşturulmuş ve manuel olarak hava kalitesi ölçümleri yapılmıştır. İstasyonlar mavi ve kırmızı istasyonlar olarak ikiye ayrılmakta ve birbirine zıt karakterde özelliklere sahiptir. Kırmızı ölçüm noktaları yeşil alanlara, su öğelerine, nitelikli peyzaj dokusuna daha çok sahipken, mavi ölçüm noktaları bu karakterlere daha az oranda sahiptir. Bu karşılaştırma sayesinde çalışma alanındaki bitkisel dokunun ve cep parklarının hava kalitesine olan etkisi incelenmiştir. İncelemeler sonucunda her iki alanında hava kalitesi iyi ve Kabul edilebilir oranlarda çıkarken kırmızı ölçüm noktalarındaki sonuçlar mavi ölçüm istasyonlarına göre daha kaliteli olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonucunda su öğelerinin, nitelikli peyzaj tasarımının, bitkisel dokunun hava kalitesine etkisi sayısal veriler ile ispatlanmıştır.

Anahtar Kelimeler- Hava Kalitesi, Peyzaj ve Hava Kalitesi, Yapay Ada, Dubai

I. INTRODUCTION

The increase in impermeable surfaces such as asphalt and concrete, resulting from population density and mechanization in urban environments, has caused a disruption in the natural balance. With increasing population density, green spaces for living areas, transportation axes, and parking lots have gradually diminished. In cities, in particular, open green spaces with regulatory functions, such as residential, industrial, business, traffic, and recreational areas, are becoming increasingly unable to fulfill their functions. In the early 19th century, open green spaces in urban planning were designed with an aesthetic function. Later, this changed, and open green spaces such as sports fields, parks, and gardens gained significant importance due to their perceived health benefits to the public (Çinçinoğlu, 2001). In this context, contemporary landscape design aims to serve people, provide opportunities for socialization, and ensure comfort, considering anthropometric measurements. In outdoor design decisions centered around human movement, spaces are created to harmonize with nature and adapt to natural conditions. This is also addressed through daily activities that directly affect human movement, such as air-humidity phenomena, water movement, and sunlight duration. Additionally, slower processes like soil and surface events, climate and temperature changes, and vegetation shifts are essential components of the urban ecosystem (Gürbüz and Arıdağ, 2013).

Open green spaces contribute significantly to urban landscapes in ecological, economic, health, and social aspects. They provide services such as maintaining the carbon and oxygen balance to prevent air pollution, ensuring energy savings by stabilizing temperature, preserving biodiversity, regulating wind, noise, humidity, and dust factors, offering flood control, attracting tourism, and increasing property values (Şefik et al., 2016; Karaşah and Sarı, 2023). In terms of health and social benefits, they offer opportunities for outdoor activities such as walking, jogging, social interaction, relaxation, recreation, reading, bird watching, photography, and landscape viewing. They also help regulate the climate, improve air quality, and assist in pollination and fertilization (Karaşah and Sarı, 2023; Gülpınar Sekban 2022; Gülpınar Sekban, Düzgünes, 2021).

The most significant threat to the sustainability of open green spaces is the pace of urbanization and the environmental issues that come with it. Especially in countries with high living standards, urbanization and the living conditions created by technological and industrial developments have exacerbated negative impacts on the environment. To eliminate or reduce current environmental problems and prevent future issues, it is crucial to accurately identify the sources of these problems (Yılmaz and Sezen Öz, 2004). The most critical of these problems are air, water, and soil pollution. Urban green spaces are an effective carbon sink. In addition to increasing the capacity of ecosystem carbon sinks through plant photosynthesis, they can mitigate the urban heat island effect and indirectly promote a reduction in carbon emissions (Karaşah and Sarı, 2023).

Air pollution poses a significant threat to global society, causing successive impacts on individuals, medical systems, ecosystems, and economies in both developing and developed countries. According to the World Health Organization (WHO), more than 90% of people live in areas where air pollution exceeds safe levels. Cities, where 50% of the world's population lives, produce 78% of carbon emissions and airborne particulate pollutants among all ecosystems. While air pollution affects all regions, there are significant regional differences in pollution

levels. Many factors, including physicochemical transformations, meteorology, and emissions, influence air quality (Liang and Gong, 2020).

Most air pollution studies focus on assessing the effects of pollutants on the urban landscape. Very little is known about the relationships in small and medium-sized cities compared to megacities (Liang and Gong, 2020). Cities, as living organisms, have evolved into continuously growing volumes. Today, more than 50% of the world's population lives in urban areas, and it is projected that this figure will reach 70% by 2050 (Koç et al., 2017). Such a population increase elevates energy consumption, and the increased use of fossil fuels leads to urban heat islands. Moreover, the rapid urbanization process significantly alters the underlying surface, transforming the natural and semi-natural landscape that initially suited the regional ecological environment into an impermeable landscape, increasing heat absorption rates (Li et al., 2024).

Fuel consumption in urban areas, linked to population growth, causes air pollution, negatively impacting air quality. Pollutants that cause air pollution exist in both particulate (PM_{2.5} – particles smaller than 2.5 microns and PM₁₀ – particles between 2.5 and 10 microns) and gas (ozone O₃, nitrogen dioxide-NO₂, sulfur dioxide-SO₂) forms (Coşkun Hepcan and Cangüzel, 2021). These substances are released from fossil fuel combustion and vehicle emissions, remaining suspended in the atmosphere and negatively impacting human and animal life (Correa et al., 2016). Research shows that particulate matter and sulfur dioxide remain suspended in urban air masses. Pollutants, particularly affecting the respiratory and cardiovascular systems, cause various health problems. Elderly individuals and children are more affected by these conditions. Epidemiological studies conducted globally on the effects of air pollution indicate that gas pollutants and particulate matter have the potential to cause serious health effects such as respiratory and cardiovascular diseases, carcinogenic effects, and cardio-pulmonary mortality (Karakuş and Yıldız, 2019). Deaths linked to particulate matter have increased in recent years, with a study in the UK estimating that 5.4% of deaths were related to particulate matter (PM₁₀) (Koç et al., 2017).

Increased use of fossil fuels to meet heating demands in winter intensifies the feeling of air pollution. However, air pollution is not just a winter issue. Extreme hot and dry weather can also increase the concentration of pollutants in the atmosphere (Coşkun Hepcan and Cangüzel, 2021).

Addressing environmental problems in urban environments first requires reducing the sources of these problems and developing alternatives. Given the rapid and intensive continuation of human activities, it is impossible to reduce pollutant sources to zero. In areas with excessive interference with natural spaces, climatic and topographical sensitivities emerge, causing pollutants to create disturbing levels of air pollution (Barış and Koç, 1997).

Plants, especially trees, provide numerous ecosystem services/functions such as shading, cooling the air, reducing the heat island effect, storing CO₂, removing pollutants, enriching the soil with organic material like leaves, branches, and fruits, aerating the soil with their roots, providing food and shelter for wildlife, preventing rainwater from flowing superficially, feeding underground water sources, reducing wind and rainfall erosion, filtering noise, reducing energy consumption, and increasing property values. These functions, also referred to as ecosystem services, vary depending on the species, age, and characteristics of the environment in which the plants are located. For example, a tree in a park collects significantly more pollutants from the atmosphere than a street tree. Similarly, the tree in the park captures more carbon dioxide (Coşkun Hepcan and Hepcan, 2017).

II. STUDY AREA AND METHOD

The study focuses on the Jumeirah Island area in Dubai. Jumeirah Island is a notable artificial island that features over 700 villas and more than 50 residential units. The island not only offers housing options but also houses numerous businesses that support social life. Among these businesses are cafes, restaurants, markets, and various courses, providing residents with a wide range of social activities. Within the study, a public area was selected where social businesses are densely located in Jumeirah Island. In this region, each cafe has public green spaces in front of it, and each establishment offers its own outdoor area. Additionally, there are curbside parking spaces in front of these businesses, ensuring easy access for visitors. These areas promote public use while also integrating natural and social life (Figure 1).

Figure 1. Study area (Google Earth Pro®)

When examining the social facilities within the study area and the open green spaces in front of them, it is observed that these facilities are generally concentrated in six central points (Figure 2).

Figure 2. Distribution of social facilities in the study area from the central point (Google Earth Pro®)

III. METHODOLOGY

The study established 40 measurement stations, evenly distributed across two contrasting environmental conditions: the blue and red strips. The blue stations are located in areas far from water elements, near roads, with limited green space, and outside of pocket parks. On the other hand, the red stations are positioned within pocket parks, close to water features, and surrounded by high-quality green spaces. These stations were selected for their contrasting characteristics to ensure reliable comparisons. This approach strengthens the study's validity by capturing a range of environmental conditions, allowing for clearer observation of differences in the results (Figure 3).

- 40 measurement stations were established, divided into two contrasting categories: blue and red strips.
- Blue stations are near roadways with less greenery and no water elements.
- Red stations are located in green spaces, close to water features and parks.
- The contrasting locations allow for reliable comparisons between different environments.

Figure 3. 40 measurement stations of study area (Google Earth Pro®)

IV. FINDINS

A. Evaluation of Measurement Results

The air quality measurements were conducted using highly sensitive and advanced technology, meticulously carried out to analyze the environmental conditions' effects on human health. Critical parameters such as Particulate Matter 2.5 (PM_{2.5}), Particulate Matter 10 (PM₁₀), Formaldehyde (HCHO), Total Volatile Organic Compounds (TVOC), Carbon Monoxide (CO), and Carbon Dioxide (CO₂) were measured manually with handheld infrared devices, which accurately detected instantaneous changes due to their high sensitivity. Measurements taken at various time intervals were analyzed in detail and averaged to integrate into advanced analytical systems. The resulting average air quality index outcomes highlighted the potential impacts of environmental pollution on human health, creating a valuable database for regional air quality management and improvement efforts (Table 1-2).

Table 1. Average particulate matter *Blue* measurement stations

Blue Measurement Stations Particulate Matter							
Stations	PM _{2.5}	PM ₁₀	HCHO	TVOC	CO	CO ₂	Average AQI
1	161,87 µg/m ³	168,85µg/m ³	0,011µg/m ³	0,011µg/m ³	1,04µg/m ³	302,52µg/m ³	156,36µg/m ³
2	160,54 µg/m ³	162,45µg/m ³	0,015µg/m ³	0,012µg/m ³	1,57µg/m ³	256,74µg/m ³	162,74µg/m ³
3	158,64 µg/m ³	164,52µg/m ³	0,010µg/m ³	0,009µg/m ³	1,27µg/m ³	348,14µg/m ³	165,44µg/m ³
4	152,65 µg/m ³	157,84µg/m ³	0,012µg/m ³	0,008µg/m ³	2,04µg/m ³	284,75µg/m ³	159,74µg/m ³
5	161,78 µg/m ³	163,74µg/m ³	0,013µg/m ³	0,010µg/m ³	1,16µg/m ³	234,67µg/m ³	165,74µg/m ³
6	146,57 µg/m ³	148,75µg/m ³	0,021µg/m ³	0,016µg/m ³	1,57µg/m ³	214,74µg/m ³	152,74µg/m ³
7	142,57µg/m ³	143,57µg/m ³	0,020µg/m ³	0,017µg/m ³	1,50µg/m ³	327,64µg/m ³	150,47µg/m ³
8	138,74µg/m ³	157,60µg/m ³	0,021µg/m ³	0,018µg/m ³	1,34µg/m ³	249,74µg/m ³	142,36µg/m ³
9	122,97µg/m ³	148,22µg/m ³	0,011µg/m ³	0,009µg/m ³	1,64µg/m ³	206,57µg/m ³	130,74µg/m ³
10	157,64µg/m ³	149,34µg/m ³	0,009µg/m ³	0,006µg/m ³	1,34µg/m ³	204,36µg/m ³	165,74µg/m ³
11	127,42µg/m ³	136,74µg/m ³	0,021µg/m ³	0,018µg/m ³	1,34µg/m ³	210,74µg/m ³	130,74µg/m ³
12	134,85µg/m ³	128,36µg/m ³	0,022µg/m ³	0,018µg/m ³	1,27µg/m ³	221,67µg/m ³	141,85µg/m ³
13	124,37µg/m ³	119,46µg/m ³	0,021µg/m ³	0,016µg/m ³	1,46µg/m ³	237,49µg/m ³	130,74µg/m ³
14	119,74µg/m ³	106,63µg/m ³	0,014µg/m ³	0,011µg/m ³	1,43µg/m ³	241,37µg/m ³	125,74µg/m ³
15	117,46µg/m ³	121,45µg/m ³	0,006µg/m ³	0,003µg/m ³	1,37µg/m ³	243,17µg/m ³	125,74µg/m ³
16	115,57µg/m ³	108,96µg/m ³	0,010µg/m ³	0,009µg/m ³	1,82µg/m ³	274,11µg/m ³	120,74µg/m ³
17	108,46µg/m ³	100,34µg/m ³	0,011µg/m ³	0,007µg/m ³	1,48µg/m ³	213,76µg/m ³	134,74µg/m ³
18	104,76µg/m ³	98,85µg/m ³	0,018µg/m ³	0,014µg/m ³	1,41µg/m ³	207,64µg/m ³	120,57µg/m ³
19	142,37µg/m ³	136,48µg/m ³	0,022µg/m ³	0,019µg/m ³	1,47µg/m ³	202,10µg/m ³	145,57µg/m ³
20	141,78µg/m ³	146,35µg/m ³	0,021µg/m ³	0,015µg/m ³	1,36µg/m ³	213,87µg/m ³	145,36µg/m ³

Among the results analyzed, the highest PM_{2.5} value was recorded at 161.87 µg/m³ at measurement point 1, while the lowest value of 104.76 µg/m³ was noted at measurement point 18. Overall, a noticeable fluctuation in air quality was observed between the measurement points; the high value at point 1 is believed to be due to its proximity to intense traffic sources. On the other hand, the value of 104.76 µg/m³ at point 18 indicates better air quality, suggesting that this area might be less exposed to pollution sources. Additionally, the close proximity of the measurement points implies that the effects on air quality may arise from local sources. This situation highlights the need for environmental regulations to improve air quality in regions with elevated values (Figure 4).

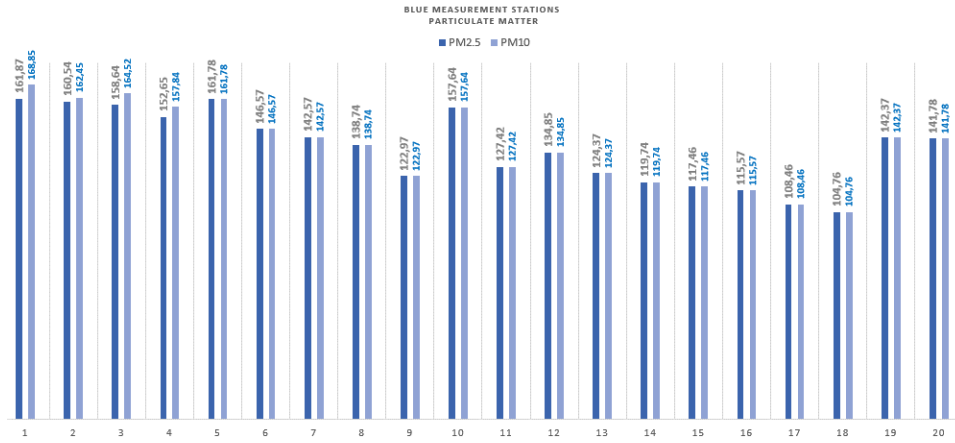

Figure 4. PM_{2.5} ve PM₁₀ measurement value graph

Among the analyzed results, the highest CO value was recorded at 2.04 µg/m³ at measurement point 4, while the lowest value was determined at 1.04 µg/m³ at measurement point 1. Overall, the data between these measurement points indicate a certain level of stability in air quality. Notably, the value of 2.04 µg/m³ at measurement point 4 shows a significant increase compared to the other points, suggesting that this may be attributed to specific pollution sources in that area. In contrast, the values at other measurement points were observed to range between 1.16 µg/m³ and 1.82 µg/m³. This situation implies that these areas may have been exposed to fewer pollution sources, resulting in generally better air quality (Figure 5).

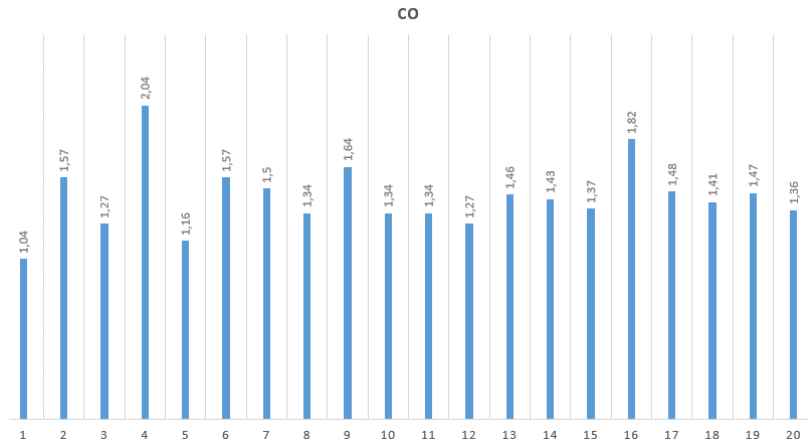

Figure 5. CO measurement value graph

Among the analyzed results, the highest CO₂ value was recorded at 348.14 µg/m³ at measurement point 3, while the lowest value was noted at 202.10 µg/m³ at measurement point 19. Overall, a noticeable fluctuation in the measurement values was observed; particularly, the high value at measurement point 3 suggests that this area is likely close to intense pollution sources. In contrast, the values at other measurement points ranged between 204.36 µg/m³ and 327.64 µg/m³, indicating that some areas may have lower air quality and more significant environmental pollution effects. Additionally, the value of 202.10 µg/m³ at point 19 indicates generally better air quality, suggesting that this area is likely less exposed to pollution sources (Figure 6).

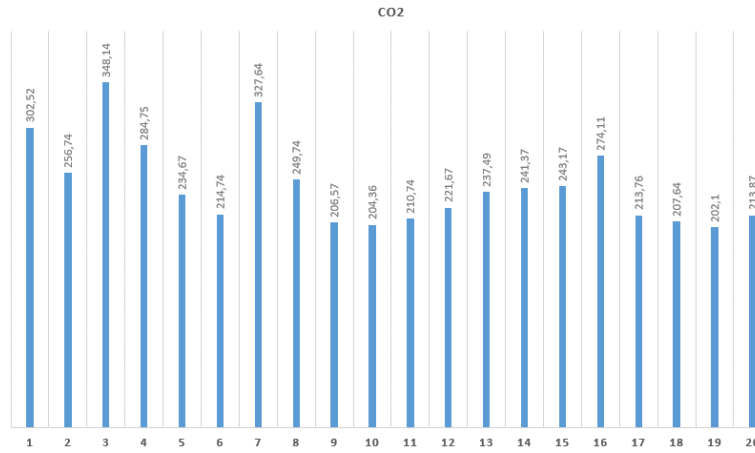

Figure 6. CO₂ measurement value graph

When examining the HVOC (High Volatile Organic Compounds) values, a range of measurements representing air quality was observed, with values fluctuating between 0.006 µg/m³ and 0.022 µg/m³. Generally, these measurement values remain at quite low levels. The highest value of 0.022 µg/m³ was recorded at measurement point 12, while the lowest value of 0.006 µg/m³ was noted at point 15. The low measurement values indicate that the air quality in these areas is generally quite good. However, the proximity of the measurement values suggests that the effects on air quality may stem from local sources.

In contrast, the TVOC (Total Volatile Organic Compounds) measurement values ranged from 0.003 µg/m³ to 0.019 µg/m³. The highest value of 0.019 µg/m³ was recorded at measurement point 18, while the lowest value of 0.003 µg/m³ was noted at point 15. Overall, these measurement values also remain low, indicating that air quality is generally good. The low levels of measurement suggest minimal air pollution in these areas, reflecting the effectiveness of environmental management practices. Notably, the value of 0.003 µg/m³ at measurement point 15 signifies a remarkable low level, indicating that this area enjoys clean air quality (Figure 7).

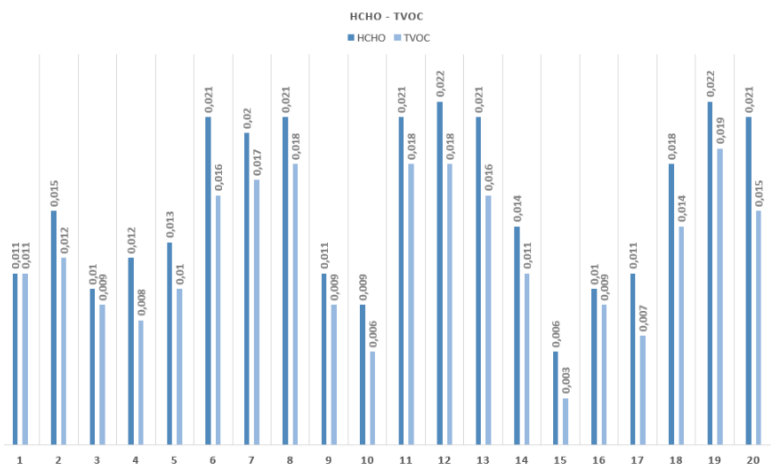

Figure 7. HCHO and TVOC measurement value graph

Another measurement point of the study is the red measurement points. In line with these measurement data, PM_{2.5}, PM₁₀, HCHO, TVOC, CO, CO₂ measurement values were calculated (table x). in line with these calculations, the average air quality was determined (Table 2).

Table 2. Average particulate matter Red measurement stations

Red Measurement Stations							
Particulate Matter							
Stations	PM _{2.5}	PM ₁₀	HCHO	TVOC	CO	CO ₂	Average AQI
1	130,58 µg/m ³	135,65 µg/m ³	0,014 µg/m ³	0,003 µg/m ³	1,25 µg/m ³	185,47 µg/m ³	138,85 µg/m ³
2	125,74 µg/m ³	130,57 µg/m ³	0,004 µg/m ³	0,001 µg/m ³	1,06 µg/m ³	178,36 µg/m ³	135,85 µg/m ³
3	120,78 µg/m ³	141,65 µg/m ³	0,002 µg/m ³	0,011 µg/m ³	1,27 µg/m ³	180,77 µg/m ³	118,89 µg/m ³
4	105,85 µg/m ³	110,54 µg/m ³	0,011 µg/m ³	0,014 µg/m ³	1,67 µg/m ³	168,57 µg/m ³	103,41 µg/m ³
5	104,65 µg/m ³	106,81 µg/m ³	0,009 µg/m ³	0,018 µg/m ³	1,67 µg/m ³	155,37 µg/m ³	102,54 µg/m ³
6	107,36 µg/m ³	115,91 µg/m ³	0,018 µg/m ³	0,014 µg/m ³	1,08 µg/m ³	165,37 µg/m ³	104,64 µg/m ³
7	98,65 µg/m ³	106,74 µg/m ³	0,019 µg/m ³	0,015 µg/m ³	1,45 µg/m ³	120,85 µg/m ³	99,74 µg/m ³

8	99,74 µg/m ³	101,63 µg/m ³	0,014 µg/m ³	0,009 µg/m ³	1,18 µg/m ³	160,45 µg/m ³	96,48 µg/m ³
9	98,37 µg/m ³	100,58 µg/m ³	0,013 µg/m ³	0,017 µg/m ³	1,47 µg/m ³	158,74 µg/m ³	100,84 µg/m ³
10	101,37 µg/m ³	103,64 µg/m ³	0,017 µg/m ³	0,015 µg/m ³	1,35 µg/m ³	154,39 µg/m ³	102,69 µg/m ³
11	102,30 µg/m ³	104,64 µg/m ³	0,011 µg/m ³	0,017 µg/m ³	1,15 µg/m ³	150,37 µg/m ³	103,69 µg/m ³
12	106,48 µg/m ³	108,96 µg/m ³	0,007 µg/m ³	0,018 µg/m ³	1,06 µg/m ³	146,84 µg/m ³	107,96 µg/m ³
13	102,36 µg/m ³	104,65 µg/m ³	0,011 µg/m ³	0,011 µg/m ³	1,37 µg/m ³	160,57 µg/m ³	99,85 µg/m ³
14	101,45 µg/m ³	103,64 µg/m ³	0,018 µg/m ³	0,014 µg/m ³	1,04 µg/m ³	158,64 µg/m ³	95,14 µg/m ³
15	98,34 µg/m ³	99,52 µg/m ³	0,017 µg/m ³	0,017 µg/m ³	1,17 µg/m ³	155,57 µg/m ³	94,16 µg/m ³
16	96,17 µg/m ³	99,49 µg/m ³	0,018 µg/m ³	0,009 µg/m ³	1,14 µg/m ³	149,68 µg/m ³	93,17 µg/m ³
17	81,75 µg/m ³	85,85 µg/m ³	0,019 µg/m ³	0,007 µg/m ³	1,18 µg/m ³	150,37 µg/m ³	80,14 µg/m ³
18	98,34 µg/m ³	100,54 µg/m ³	0,011 µg/m ³	0,015 µg/m ³	1,21 µg/m ³	147,67 µg/m ³	96,15 µg/m ³
19	99,47 µg/m ³	100,58 µg/m ³	0,014 µg/m ³	0,017 µg/m ³	1,27 µg/m ³	146,68 µg/m ³	96,48 µg/m ³
20	99,87 µg/m ³	101,75 µg/m ³	0,006 µg/m ³	0,008 µg/m ³	1,26 µg/m ³	143,87 µg/m ³	93,14 µg/m ³

When we analyse the PM2.5 results from the red measurement points, the results obtained show a distribution between 81.75 µg/m³ and 130.58 µg/m³. The highest measurement value was recorded at measurement point 1 with 130.58 µg/m³, which indicates that this region is potentially exposed to more pollutant sources. On the other hand, the lowest value at measuring point 16 with 81.75 µg/m³ indicates that the air quality is relatively better. In general, the measured values vary between 81.75 µg/m³ and 130.58 µg/m³, indicating that air quality varies between the various locations. Furthermore, the value of 99.74 µg/m³ at measuring point 8 suggests that the air quality is at an average level. Another highlight is the value of 81.75 µg/m³ at measurement point 16, which represents an area with generally good air quality, but also emphasises the need for measures to be taken regarding air pollution (Figure 8).

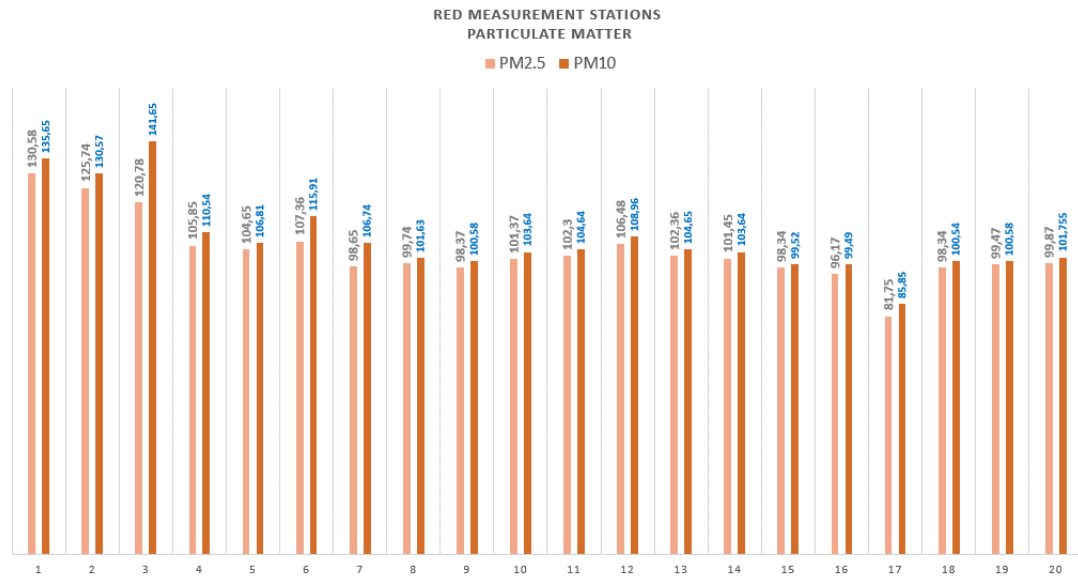

Figure 8. PM2.5 ve PM10 measurement value graph

When CO values from the red measurement points are analysed, the values obtained vary between 1.04 and 1.67. The highest value was recorded at measurement points 4 and 5 with 1.67, suggesting that these areas are potentially exposed to more pollutant sources. The lowest value was recorded at measurement point 14 with 1.04, suggesting that this region has better air quality. In general, the measured values vary between 1.04 and 1.67, indicating that the air quality varies between various locations. The value of 1.45 at measurement point 7 represents an average air quality level, while the value of 1.06 at measurement point 12 indicates that the air quality is at an acceptable level.

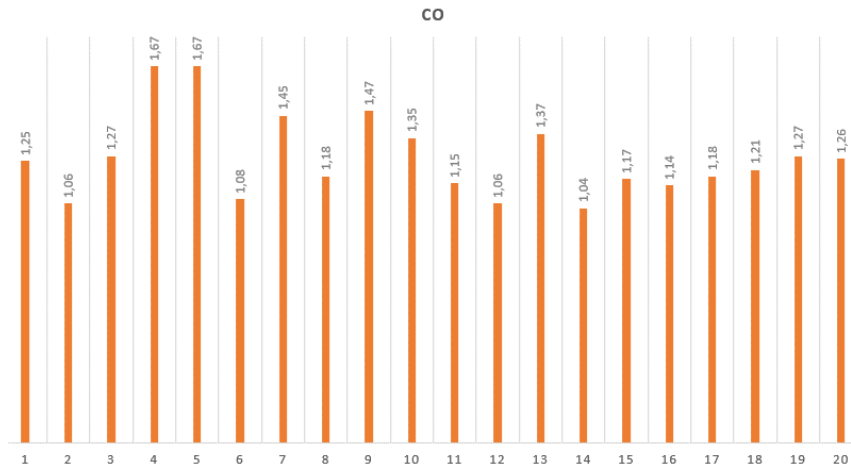

Figure 9. CO measurement value graph

These measurement data provide important information for monitoring carbon dioxide (CO₂) levels in a given region. The values obtained range from 120.85 to 185.47. The highest value was recorded at measurement point 1 with 185.47, indicating that this region is potentially exposed to more carbon dioxide emissions. The lowest value was recorded at measurement point 7 with 120.85, indicating that the air quality in this region is better. In general, the measured values show a distribution between 120.85 and 185.47, indicating that carbon dioxide levels vary at various points. The value of 160.45 at measurement point 8 represents an average carbon dioxide level, while the value of 146.84 at measurement point 12 indicates that the air quality is at an acceptable level (Figure 10).

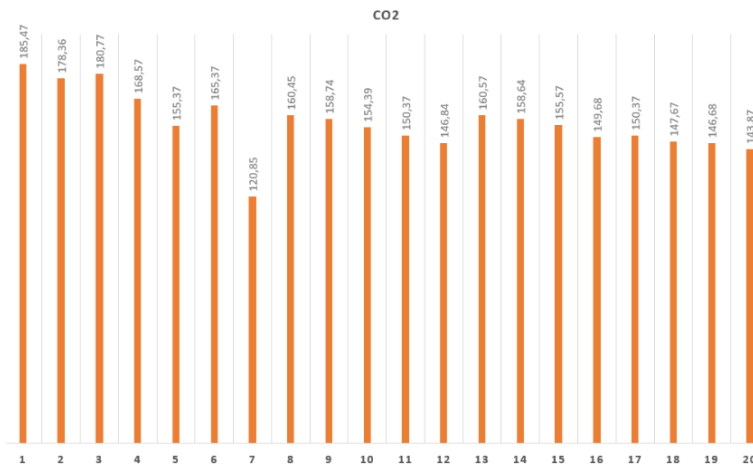

Figure 10. CO₂ measurement value graph

These measurement data provide important information on the monitoring of formaldehyde (HCHO) levels in a given area. The values obtained vary between 0.002 and 0.019. The highest value of 0.019 was recorded at measurement points 7 and 18, indicating that these areas are potentially exposed to more formaldehyde emissions. The lowest value was recorded at measuring point 3 with 0.002, indicating that the air quality is better at this point. In general, the measured values show a distribution between 0.002 and 0.019, indicating that formaldehyde levels vary between different points. The value of 0.007 at measurement point 12 indicates that the air quality is at an acceptable level (Figure 11).

According to the results, it provides important data regarding the monitoring of total volatile organic compounds (TVOC) levels in the study area. The measurement results vary between 0.001 and 0.018. The highest value was recorded at measurement points 5 and 12 with 0.018, indicating that there are more volatile organic compounds in these areas. The lowest value was recorded at measurement point 2 with 0.001, suggesting that the air quality is better at this point. The measurement values are generally in the range between 0.001 and 0.018, indicating that TVOC levels vary at various points. Especially the value of 0.007 at the 7th measurement point indicates that the air quality is at acceptable levels (Figure 11).

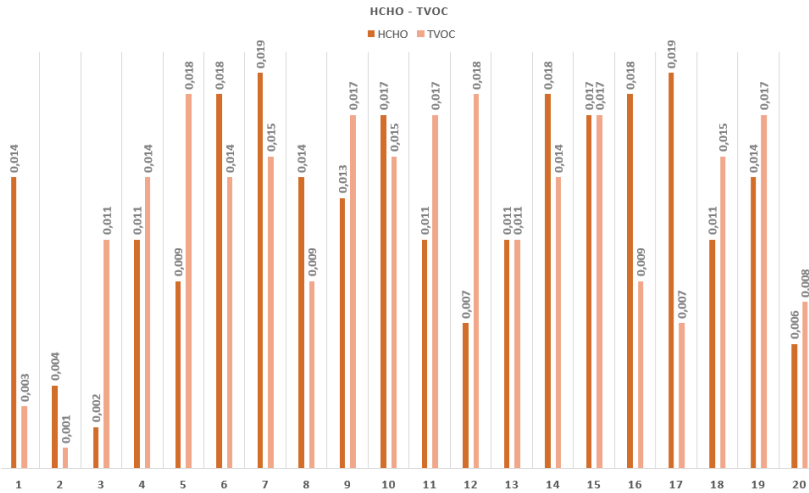

Figure 11. HCHO and TVOC measurement value graph

When the average air quality indices of both areas are compared, the highest value of 165,74 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ at the blue measurement points was determined as 138,85 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ at the red measurement points, i.e. the measurements taken from inside the park. While the highest value is 165.74 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ in areas not near the park, this value decreases to 138.85 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ inside the park. This shows that the green area and vegetation provided by the park has a positive effect on air quality. Lower particle density was observed in the areas around the park. The lowest result obtained at the blue measurement points was 120.57 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ and the lowest result in the park area was 80.14 $\mu\text{g}/\text{m}^3$. While the lowest value is 120.57 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ in the remote areas of the park, this value decreases to 80.14 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ inside the park. This difference clearly shows that there is cleaner air and lower particulate matter concentrations inside the park (Figure 12).

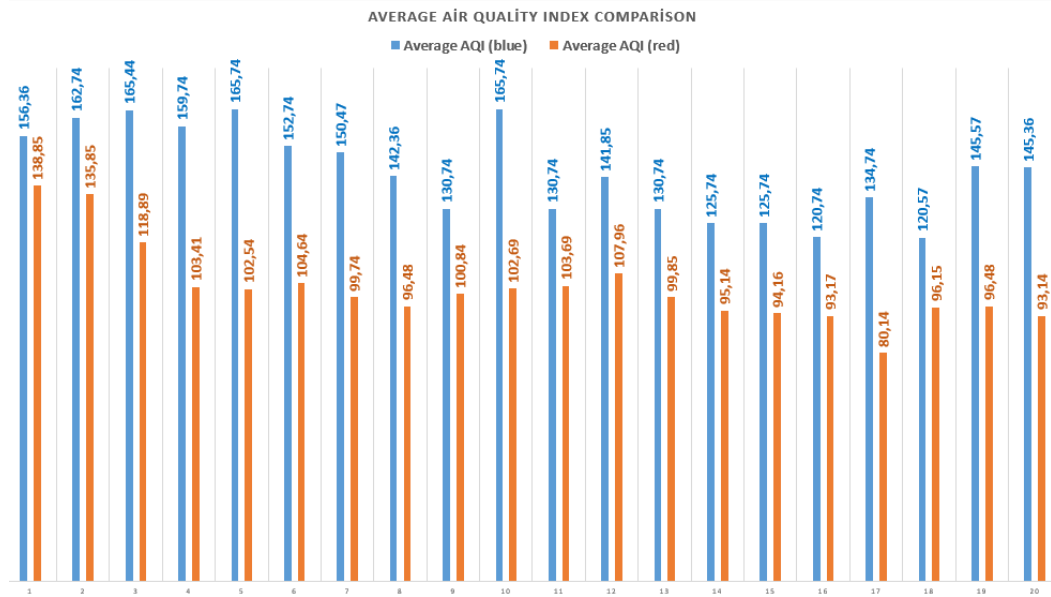

Figure 12. Average air quality comparisons of both study areas

V. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Within the scope of this study, two areas that play an important role in determining air quality were compared. Both areas have different landscape features and these features were selected within the scope of the study. In order to make a reliable comparison, the locations of the areas were also taken into consideration. In addition, the study sites are located very close to each other, which means that the emissions from both sites are common. The measurements focused on carbon dioxide (CO₂), carbon monoxide (CO), fine particulate matter (PM_{2.5} and PM₁₀), total volatile organic compounds (TVOC) and formaldehyde (HCHO) levels.

In the comparison, a significant difference was observed between the carbon monoxide (CO) values of the area close to the roadside and the CO values of the pocket park. The CO values of the roadside area ranged between 1.04 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ and 2.04 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ between measurements, while the CO values in the car park area ranged between 1.04 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ and 1.67 $\mu\text{g}/\text{m}^3$. These results show that the area close to the roadside has generally higher

CO levels than the pocket park. For example, the highest measurement at the roadside was $2.04 \mu\text{g}/\text{m}^3$, while the highest measurement at the car park was only $1.67 \mu\text{g}/\text{m}^3$. This shows that the roadside area is more exposed to traffic-related emissions and is therefore characterised by higher CO values. On the other hand, green spaces such as pocket parks appear to have the potential to improve ambient air quality. These findings emphasise the importance of open green spaces in improving air quality and demonstrate the necessity of integrating green spaces in urban planning.

There is a significant difference between the carbon dioxide (CO₂) values of the roadside area and the CO₂ values of the pocket park. The CO₂ values of the roadside area vary between $202.10 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and $348.14 \mu\text{g}/\text{m}^3$ between measurements. Most of these values are above the $200 \mu\text{g}/\text{m}^3$ level, with the highest measurement recorded at $348.14 \mu\text{g}/\text{m}^3$. This indicates that the roadside area is characterised by higher CO₂ levels due to its exposure to traffic emissions and other pollution sources. On the other hand, the CO₂ values of the pocket park vary between $120.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and $185.47 \mu\text{g}/\text{m}^3$. These values are significantly lower compared to the area close to the roadside. The highest measurement was $185.47 \mu\text{g}/\text{m}^3$, while the lowest measurement was $120.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$. These results suggest that green spaces, especially pocket parks, have the potential to improve ambient air quality. In this context, it can be said that open green spaces have a great importance in terms of reducing air pollution and thus improving the quality of life in the city. These findings emphasise the necessity of protecting and increasing green spaces in urban planning.

Total volatile organic compounds (TVOC) values of the roadside area vary between $0.003 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and $0.019 \mu\text{g}/\text{m}^3$. The highest measurement was $0.019 \mu\text{g}/\text{m}^3$, while the lowest value was $0.003 \mu\text{g}/\text{m}^3$. These results show that the roadside area is exposed to various emissions and therefore TVOC levels vary. On the other hand, the TVOC values of the pocket park are at lower levels. The measurements in the park vary between $0.001 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and $0.018 \mu\text{g}/\text{m}^3$. The highest TVOC value was $0.018 \mu\text{g}/\text{m}^3$, while the lowest value was recorded as $0.001 \mu\text{g}/\text{m}^3$. These findings indicate the capacity of green areas to improve ambient air quality. As a result, the TVOC levels of the roadside area are significantly higher compared to the pocket park. This shows the impact of roadside traffic and other pollution sources. Therefore, the importance of open green spaces in improving air quality is emphasised once again.

The formaldehyde (HCHO) values of the roadside area vary between $0.006 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and $0.022 \mu\text{g}/\text{m}^3$. The highest value was $0.022 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and the lowest value was $0.006 \mu\text{g}/\text{m}^3$. This suggests that roadside traffic and emissions have an impact on formaldehyde levels. On the other hand, HCHO values in the pocket park are lower. Measurements in the park vary between $0.002 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and $0.019 \mu\text{g}/\text{m}^3$. The highest formaldehyde value was $0.019 \mu\text{g}/\text{m}^3$, while the lowest value was $0.002 \mu\text{g}/\text{m}^3$. These findings indicate that the park offers a healthier ambient air quality.

When PM_{2.5} and PM₁₀ values in the roadside area and the pocket park are compared, the roadside area has significantly higher particulate matter (PM) concentrations. This comparison clearly shows that roadside areas with heavy traffic are in a worse condition in terms of air pollution compared to green areas such as pocket parks. Roadside PM_{2.5} values: $161.87 \mu\text{g}/\text{m}^3$ to $104.76 \mu\text{g}/\text{m}^3$. The highest value is $161.87 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and the lowest value is $104.76 \mu\text{g}/\text{m}^3$. Mobile Park PM_{2.5} values: $130.58 \mu\text{g}/\text{m}^3$ to $81.75 \mu\text{g}/\text{m}^3$. The highest value is $130.58 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and the lowest value is $81.75 \mu\text{g}/\text{m}^3$. These results show that the roadside area is much more polluted in terms of PM_{2.5}. The highest PM_{2.5} value measured at the roadside ($161.87 \mu\text{g}/\text{m}^3$) is about 24% higher than the highest value at the pocket park ($130.58 \mu\text{g}/\text{m}^3$). Furthermore, even the lowest PM_{2.5} value measured at the roadside is quite close to the highest value at the pocket park, indicating that the roadside area is constantly exposed to high PM_{2.5} levels.

Roadside PM₁₀ values: $168.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$ to $98.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$. The highest value is $168.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and the lowest value is $98.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$. Mobile Park PM₁₀ values: $135.65 \mu\text{g}/\text{m}^3$ to $85.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$. The highest value is $135.65 \mu\text{g}/\text{m}^3$ and the lowest value is $85.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$. In terms of PM₁₀, the pollution level of the roadside area is much higher. The highest PM₁₀ value measured at the roadside ($168.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$) is 24.5% higher than the highest value measured at the pocket park ($135.65 \mu\text{g}/\text{m}^3$). Moreover, even the lowest PM₁₀ value measured at the roadside ($98.85 \mu\text{g}/\text{m}^3$) is almost the same as the highest value in the pocket park. As a result, for both types of particulate matter (PM_{2.5} and PM₁₀), the roadside area has higher pollution levels than the pocket park. This confirms the impact of roadside traffic and vehicle emissions on air pollution. The pocket park makes a significant contribution to clean air quality with lower emission levels, especially for PM_{2.5} values. PM₁₀ values also show a similar trend, emphasising once again how effective green areas are in improving air quality. This study clearly shows that green areas, especially pocket parks, have an important role in improving air quality and reducing particulate matter concentration. In the light of the findings obtained in the study, the following suggestions were made for future studies;

- Improving green infrastructure in densely populated areas and along roadsides can be achieved through the expansion of small-scale green spaces, especially pocket parks and green corridors. These areas play a key role in improving air quality, while also providing healthy living spaces.

Afforestation contributes to the reduction of harmful particles, especially PM2.5 and PM10, by supporting particulate matter absorption.

- In urban planning, it is necessary to create tree-filled buffer zones between heavily trafficked roads and residential areas. These buffer zones can significantly reduce roadside air pollution. In addition, integrating bicycle and pedestrian routes with green areas will both create sustainable transport opportunities and make the urban transport network environmentally friendly.
- Limiting the use of vehicles in areas with heavy traffic or restricting access to private vehicles in some areas will also be an effective solution. In these areas, sustainable transport options such as public transport, cycling and walking routes should be encouraged. Increasing the use of electric vehicles will provide a significant environmental benefit by reducing the emission of CO, CO2 and other harmful gases.
- The number of pocket parks should be increased in densely built-up urban areas. These parks not only improve air quality, but also provide rest and breathing spaces for city dwellers. By integrating biofiltration systems into pocket parks, rainwater can be treated naturally and environmental sustainability can be increased.
- Public awareness should be raised about the positive effects of green spaces on air quality. To this end, people should be encouraged to be environmentally conscious and contribute to the protection of green areas. In addition, educational programmes should be organised through schools and communities.
- Installation of more air quality monitoring stations throughout the city will facilitate the development of solutions based on instant data. Thanks to these systems, rapid intervention can be made in areas with high pollution, and green space and traffic regulations can be optimised according to this data. Increasing the use of public transport, bicycles and electric vehicles will improve air quality by reducing emissions. More pedestrian and bicycle paths should be built to encourage city dwellers to use environmentally friendly modes of transport.

In conclusion, the air quality examined in this study is a pioneering region in Dubai's ecological research. The United Arab Emirates has undertaken many efforts to enhance, develop and improve air quality and these efforts are ongoing. One of the most important reasons for the high quality of the results achieved is the influence of the vision and policies in the management of the city. Decision makers and policies implemented are of great importance on these results. The most important component of the professional discipline of landscape architecture is plants. Therefore, landscape architects have an important influence on this issue. It can be said that this situation is clearly seen in the results of the study. In addition, the study was carried out with the data obtained from a region with a hot and desert climate. It is thought that these results will form the basis for future studies.

REFERENCES

- Bariş, M. E. & Koç, N. (1997). Ankara Kentinde Hava Kirliliği Sorununun Çözümünde Peyzaj Mimarlığı Açısından Alınması Gerekli Önlemler. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 3(2) 1-8.
- Hepcan, Ç. C., & Canguzel, A. (2021). Bornova üniversite caddesi yol ağaçlarının hava kalitesi üzerine etkisi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 58(2), 247-252.
- Çinçinoğlu, A. (2001). *Antakya Kenti açık ve Yeşil Alan Sisteminin Saptanması ve Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi*. Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Y.Lisans Tezi, Antakya.
- Gülpınar Sekban, D. Ü. (2022). "Spontane Bitkilerin Varlığını Ve Yayılımını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi." *The Journal of Academic Social Science*, 134, 309-321.
- Gülpınar Sekban, D. Ü. & Düzgüneş, E. (2021). "Planting Design Approach In Sustainable Urban Planning." *International Journal of Built Environment and Sustainability*, 8(2), Pp.63-71.
- Gürbüz, R. & Arıdağ, L. (2013). Sürdürülebilir Peyzaj Tasarımı İçin Asla Ve Leed Kriterlerinin Karşılaştırılması. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi* 6(2), 77- 92.
- Karakuş, C. B. & Yıldız, S. (2019). Hava Kalite İndeksi İle Meteorolojik Parametreler Arasındaki İlişkinin Çoklu Regresyon Yöntemi İle Belirlenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 698-711.
- Koç, A., Caf, A. & Yılmaz, S. (2017). Kentleşmenin Hava Kalitesi Üzerine Etkisi; Bingöl İli Örneği. *Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. / Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech.* 7(3): 231-238.

Li, Z., Liu, Q., Yan, K., Xiong, D., Xu, P., Yan, Y. & Lin, L. (2024). Cooling effects of urban parks under various ecological factors. *Urban Climate*, 58, 102134.

Liang, L. & Gong, P. (2020). Urban and air pollution: a multi-city study of long-term effects of urban landscape patterns on air quality trends. *Scientific Reports*, 10:18618.

Sarı, D. & Kardeş, B. (2023). Kampüs yerleşimindeki odunsu peyzaj bitkilerinin sağladıkları ekosistem hizmetleri: AÇÜ Seyitler Yerleşkesi Örneği. *AÇÜ Orman Fak. Derg.* 24 (2): 129-139.

Şevik, H., Öztürk, S. & Çetin, M. (2016). Peyzaj Çalışmalarında Kullanılan Bitkilerin Zararlı Etkileri (Kastamonu Örneği), *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4, 486-492.

Yılmaz, S. & Sezen Öz, I. (2004). Erzurum Kentinde Hava Kirliliğine Karşı Halkın Duyarlılığının Belirlenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 199-206.

Araştırma Makalesi - Research Article

II. Dünya Savaşı Yıllarında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Esirgeme Kurumu Faaliyetleri

Children in Need of Protection and Activities of the Child Protection Agency During the World War II

Banu BERBER BABALIK^{1*}

Geliş / Received: 25/09/2024

Revize / Revised: 08/11/2024

Kabul / Accepted: 23/11/2024

ÖZ

Çocuklar, ulusların geleceğidir. Bu yüzden sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi, yetiştirilmesi, eğitimi ve her yönüyle korunması önemli olmuştur. Bu şuurla tarih boyunca kurulan Türk devletlerinde de çocuğu korumaya yönelik sosyal politikalara, bu politikaları uygulayan kurum ve kuruluşlara yer verilmiştir. XX. yüzyılda yapılan savaşların yıkıcı etkileri nedeniyle kimsesiz kalan çocuklar Osmanlı Devleti'nde Darüleytamların ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulmasında etkili olmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı devam ederken Ankara'da faaliyete başlayan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti cephelerde ailesini kaybeden çocuklara sahip çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrası çalışmalarına devam eden cemiyet, 1934'te Çocuk Esirgeme Kurumu adını almıştır.

1 Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı başladığında Türkiye, savaştan fiili olarak uzak kalmayı başarmıştır. Ancak sıcak savaş yaşamamış olsa da savaşın getirdiği sosyal ve ekonomik sarsıntılardan etkilenmiştir. Savaşın devam ettiği altı yıl boyunca içeride ve dışarıda başta ekonomik sorunlar olmak üzere pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Özellikle ekonominin bozulmasıyla birlikte toplumsal sorunlar da artmıştır.

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda savaş yüzünden anne babaları tarafından ilgi göremeyen, eğitim alamayan ve çalışmak zorunda bırakılan veya tamamen kimsesiz olan çocukların durumları ele alınmış, kimsesiz ve başıboş olarak anılan bu çocukların savaşın etkisiyle yaşadıkları mağduriyetler ve sorunların çözümünde Çocuk Esirgeme Kurumu'nun faaliyetlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla kimsesiz çocuklara sahip çıkan ve günümüze kadar farklı isimlerle faaliyetini sürdüren Çocuk Esirgeme Kurumu hakkında ulusal basın, arşiv, anı kitapları ve telif eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler - Çocuk Esirgeme Kurumu, Çocuk, II. Dünya Savaşı, Türkiye, Kimsesiz Çocuklar

ABSTRACT

Children are the future of nations. Therefore, it has been important that they are born healthy, raised, educated, and protected in every aspect. With this awareness, Turkish states established throughout history have also included social policies aimed at protecting children and institutions and organisations implementing these policies. Children orphaned due to the devastating effects of the wars fought in the 20th century were instrumental in the establishment of Darüleytam and Himaye-i Etfal Cemiyeti in the Ottoman Empire. While the Turkish War of Independence was going on, the Turkish Himaye-i Etfal Cemiyeti, which started its activities in Ankara, took

^{1*}Sorumlu yazar iletişimi: banubabalik@adu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-9863-7189>)

Karacasu Memnune İnci MYO, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.

care of the children who lost their families on the fronts. The Society continued its activities after the proclamation of the Republic and was renamed as the Child Protection Agency in 1934.

When World War II started on September 1, 1939, Turkey managed to stay away from the war de facto. However, even though it did not experience a hot war, it was affected by the social and economic tremors brought about by the war. During the six years of the war, many problems, especially economic problems, emerged both inside and outside the country. Especially with the deterioration of the economy, social problems also increased.

In this study, the conditions of children who could not be cared for by their parents, who could not receive education, who were forced to work or who were completely orphaned due to the war during the years of World War II were discussed, and it was aimed to reveal the activities of the Child Protection Agency in solving the victimisation and problems experienced by these children, who were referred to as orphans and strays, under the influence of the war. For this purpose, national press, archives, memoirs and copyrighted works have been used about the Child Protection Agency, which takes care of orphaned children and continues its activities under different names until today.

Keywords - Child Protection Agency, Child, II. World War, Turkey, Orphaned Children

I. GİRİŞ

Savaş öncelikle siyasi ve askerî bir olay olmasının yanında çok fazla sosyal sorunu da beraberinde getirir. Bu sorunların başında savaşta ailelerini kaybettikleri için sayıca çoğalan kimsesiz çocuklar gelmiştir. Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların durumu her toplumun önemli sosyal meselelerinden birini oluşturmuştur¹. Bu problem XIX. yüzyıldan itibaren daha da önem kazanmıştır (Coşkun vd., 1970: 8; Gökçe, 1971: 13-18; Öztürk-Emiroğlu, 2022:565-578). XX. yüzyılın yarısına gelmeden iki büyük savaş olmuş ve savaşın yıkıcı etkilerine maruz kalanlar arasında çocuklar da yer almıştır. I. Dünya Savaşı bittiğinde çocuk haklarını korumaya yönelik hukuki girişimler başlamıştır. Bu amaçla 1919'da İngiltere'de Çocukları Koruma Fonu kurulmuştur. 1922'de çocuk hakları üzerine bir taslak hazırlanmıştır. 1924'te Çocuk Hakları Cenevre Bildirgesi kabul edilmiştir. Bu bildirme uluslararası alanda çocukların korunmasına yönelik hazırlanan ilk uluslararası belgedir. Ancak 1939'da yeni bir dünya savaşı² çıkınca Çocuk Hakları Sözleşmesi de ertelenmiştir (Özgişi, 2013: 301)³. II. Dünya Savaşı 1939-1945 yılları arasında yaşanmış ve tüm dünyayı etkilemiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki durumu sahip olduğu stratejik konumdan dolayı büyük önem taşıdığından savaşın her iki tarafı da (Mihver ve Müttefikler) Türkiye'yi savaşa sokma çabasında bulunmuştur (Sander, 2001:112; Armaoğlu, 2007:407; Tekeli-İlkin, 2018:181; Yıldız, 2019: 63). Avrupa'da başlayan savaş sonrası Türkiye'de seferberlik ilan edilmiştir. Aktif nüfusun önemli bir kısmı silah altına alınmıştır. Özellikle tarım sektöründeki işgücü kaybı üretimde azalmaya neden olmuştur. Savaşın etkisiyle ticaret yollarındaki güvensizlik ihracatı büyük ölçüde engellemiştir. Birçok ürünün piyasadan ani çekilmesi sonucu fiyatlarda hızlı yükselmeler yaşanmıştır. Birçok maddede sınırlamalar yapılmıştır. Ekmekte karne uygulaması başlatılmıştır. Yükselen enflasyon sonrası memur ve işçilerin alım gücü azalmıştır (Bülbül, 2006:1-51). Savaşın etkilerinin en fazla görüldüğü kesim kuşkusuz fakir aileler ve onların çocukları olmuştur⁴. Türkiye'de savaş öncesinde dar gelirli olan ailelerde beslenme imkanları kısıtlı iken savaşın beraberinde getirdikleriyle birlikte temel gıda malzemesi olan ekmek, şeker, pirinç gibi ürünler karaborsaya düşmüş ve fiyatlar artmıştır. Örneğin savaşın başladığı 1939 yılında bir ekmeğin satış fiyatı 9 kuruş, 1 kg. şeker 25 kuruş, 1kg. pirinç 30 kuruşken; savaşın etkisini iyice gösterdiği 1943 yılına gelindiğinde bu ürünlerin fiyatı artarak ekmek 39 kuruş, şeker 324 kuruş ve pirinç 170 kuruşa yükselmiştir⁵ (İlgazi, 2019: 259-267; Tekeli-İlkin; 2016: 34-59). Bunun sonucunda yaşanan yetersiz beslenme beraberinde hastalıkları ve hastalıklara bağlı ölümleri artırmıştır. Hayatta

¹ Tarihsel süreçte toplumların çocuğa bakış açıları farklılık göstermiştir. Bazı toplumlar çocuğu doğuştan kötü ve günâhkar olarak görürken bazı toplumlarda çocuk doğuştan iyi ve masumdur. XVIII. yüzyılda çocuğa yüklenen anlam toplumun geleceği olduğu yönündeydi. (Tan, 1994:11-12).

² Türkiye, dünyadaki birçok devleti derinden etkileyen II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmasa da 23 Şubat 1945'te savaş sonrası düzenin oluşturulacağı San Francisco Konferansı'nda bulunabilmek ve Yalta Konferansı kararları uyarınca Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın asil üyeleri arasında olmak için Almanya ve Japonya'ya savaş açmıştır (Sander, 2001:112).

³ Çocuk hakları konusunda yapılan çalışmalar 20 Kasım 1959'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun katılımıyla oybirliğiyle Çocuk Hakları Sözleşmesi olarak kabul edilmiştir (Erişim: 10.09.2024, <https://cocukkoruma.istanbul.edu.tr/tr/content/cocuk-haklari-unicef/turkiye-de-cocuk-haklari#>).

⁴ II. Dünya Savaşı'nda ölen milyonlarca insan arasında hayatını kaybeden milyonlarca çocuğun yaşam imkânı elinden alınmış hayatta kalabilenler de ağır psikolojik sorunlar yaşamışlar ve gerçek bir gelecek sahibi olamamışlardır. Dünya çocuklarının savaş sonrası yaşadıkları için bkz. (Karasubaşı, 2015: 441-450). Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın en büyük insanlık ayıbı olan soykırım süresince savaşı yaşayan çocuklar tarafından tutulan günlüklere yayımlanmıştır. Yaşları 10-15 arasında olan çocukların savaşı anlattıkları günlükler için bkz. (Holliday, 1997: 329-373).

⁵Türkiye'nin karşılaştığı temel belirsizlik, karşı karşıya kaldığı tehdidin niteliği ve yoğunluğundan kaynaklanmıştır. Bu tehditler altında tarafsızlığını koruyarak savaş dışı kalabilmesi için orduyu güçlendirmesi gerekiyordu ki bu da üretici grubun işten çekilmesi ve tüketici olması demektir. Türkiye'nin ekonomide karşılaştığı zorluklar için bkz. (Tekeli, İlkin, 2007:38-47).

kalanların verdiği mücadele ise çalışma hayatında sayıları artan kadınlarla birlikte çocukların da aile bütçesine katkıda bulunmak için sokaklarda çalışmaya başlamasına yol açmıştır.

Savaş yıllarında bozulan aile düzeni Cumhuriyet tarihinin en yüksek boşanma oranlarının görülmesine neden olmuştur⁶. 1940 yılı toplam boşanma sayısı 4027 iken 1945 yılında bu sayı 6187'dir (TÜİK, 2011:11-12-36). Bu bozulan düzen içinde anne ve babası arasında seçim yapmak ve ailesine destek olmak için çalışmak zorunda kalan çocukların sadece sağlıkları değil eğitimleri de aksamıştır. Evsiz, kimsesiz çocuklar artış göstermiştir. Aile düzeninin bozulmasıyla sayıları çoğalan evlilik dışı ilişkiler ve bu ilişkilerden doğan çocuklar kimsesiz, sahipsiz çocuklar toplumsal yeni sorunları artırmıştır (Metinsoy, 2017:462). Oysa devletin ve toplumun devamlılığında çok önemli bir yeri olan çocuk politikası toplumun sürekliliğini oluşturması bakımından büyük öneme sahip olmuştur. Çünkü çocuk devletin ve milletin geleceğiydi (Onur, 2005:19-20; Onur, 2007:161; Güriz, 1975:61). Çocuğu korunması sosyal devletin sorumlulukları arasındaydı.

II. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRKİYE'DE KİMSESİZ ÇOCUKLARA YARDIM

1923'te yeni Türk devletinin kurulmasıyla birlikte ülke nüfusunu nitelik açısından güçlendirmek ve sayıca nüfus artışını sağlamak önemli amaçlar arasında yer almıştır. Cumhuriyet ile birlikte oluşturulan nüfus politikalarında ülkenin sosyal ve ekonomik gelişiminde nüfusun hem nitelik hem nicelik bakımından geliştirilmesine yönelik girişimler yapılmıştır. Sağlık ve nüfus siyaseti birbirini destekleyecek şekilde uygulamaya konulmuştur. Nüfusun korunması ve sağlıklı bir nüfusun devamı için bulaşıcı hastalılarla mücadele konusuna öncelik verilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.10, Birleşim:1, 1 Kasım 1924). Nüfus politikasında istenilen amaca ulaşılabilmesi için öncelikle nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmıştır. 1927'de yapılacak ilk nüfus sayımı için girişimler başlatılmıştır. 2 Haziran 1926'da Umumi Tahrir-i Nüfus İcrası Hakkında Kanun Kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 4 Ağustos 1926). 28 Ekim 1927'de yapılan ilk nüfus sayımına göre ülke nüfusu 13.648. 270 idi (İstatistik Göstergeler 1923-2011, 2012:9).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren nüfus siyaseti dönemin aydınlarının da gündeminde olmuştur. Besim Ömer Bey⁷, nüfus siyasetinin ülkenin hayat meselesi olduğunu eserlerinde sıklıkla vurgulayan isimlerden biri olmuştur. Ülkede doğum sayısı çok olmasına rağmen doğumlardan sonra hayatta kalabilen çocuk sayısı çok azdı. Çocukların sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmeleri ve hayatlarını devam ettirebilmeleri için kanunlar yapılması ve çocukların korunması esasları konularında çalışmalar yapılmıştır. Nüfusun çoğaltılması ile ülkenin güvenliğini sağlamak, ekonomik istikrar elde etmek ve eğitilmiş bir nesille çağdaş devlet olma yolunda önemli adımlar atılmak istenmiştir (Çakır, 2023:6). Alınan önlemler sayesinde 1927'ye gelindiğinde çocuk ölüm oranlarında azalma görülmüştür. Cumhuriyet öncesinde İstanbul'da %80, Anadolu'da %90 gibi çok yüksek oranlarda olan çocuk ölümleri 1927'de %25 ile %35 arasına çekilmiştir (Toprak, 2017, s.28; Yaşar-İzmir, 2023: 142-166). 1935 yılında yapılan Cumhuriyet'in ikinci nüfus sayımında küçük çocukların da mutlaka nüfus memurlarına bildirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Akşam, 25 Ağustos 1935:3; Ulus, 29 Ağustos 1935:1; Yeni Asır, 14 Ekim 1935, s.7). 20 Ekim 1935'te yapılan nüfus sayımına göre ülke nüfusu 16.1888.767 idi. Bu rakam önceki sayıya göre nüfusun %23 oranında arttığını göstermiştir. Memnuniyetle karşılanan nüfus artışının devamı için nüfus artıcı politikalara devam edilmiştir. Daha önce ücretli verilen evlenme kağıtları ücretsiz hale getirilmiştir (Cumhuriyet, 27 Şubat 1937:2). Halka yönelik hazırlanan eğitici çalışmalarla bilinçli ebeveynler arzulanırken, memurlara maaş artışı ve memur sayısındaki artış ile ekonomik yönden toplumu iyileştirmek amaçlanmıştır. Bu ekonomik iyileşme ile çocuk sayısının artışı hedeflenmiştir (Çakır, 2023:15-16).

Ülkenin başta ekonomik ve sosyal olmak üzere her yönüyle kalkınması ve nüfusun artırılması yeni üretilecek çocuk politikalarına dayanacaktı. Cumhuriyetin kurucu kadrosu tarafından milli görev olarak adlandırılan bu amaç ancak çocukların iyi yetiştirilmesi ile mümkündü (Çağlar, 1982:1; Reçberoğulları, 2021:10-17). Geleceğin sahipleri olarak görülen çocuklar arasında anne veya babası olmayan, anne ve babası hayatta olsa da muhtaç olan çocuklara yardım eli uzatılmalıydı. Bu amaçla çıkarılan Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Umumi Hıfzısıhha Kanunu, İş Kanunu gibi kanunlarda çocuklarla ilgili hükümler yer almıştır (Erzen, 1943:50-60). Çocuğun ailesi dışında bir kurumda bakımı, ülkenin hayat seviyesine, toplumun çocuğa karşı genel tutumu, sosyal hizmet seviyesi, kurumun personel sayısı, maddi imkanlar, değer ve tutumlara göre değişiklik gösterdiğinden konu kurumsal yönüyle de ele alınmıştır. Bu yönüyle 1921'de Ankara'da kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti bu görev ve sorumluluğu üstlenmiştir. 1935'te Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan kurumun faaliyetleri devam ederken çocukların korunması ile ilgili ilk özel kanun çalışmasının 1949'da yapıldığı görülmüştür. Türkiye'de 1921'de Himaye-i Etfal Cemiyeti ve ardından 1935'te çalışmalara başlayan Çocuk Esirgeme Kurumu (ÇEK) bu görev ve sorumluluğu üstlenmiştir. Bu kanun çıkmadan önce kimsesiz çocukları korunması işini üstlenen yapıları kısaca incelemek ve kanun ile arasındaki ilişkiyi ortaya koymak konunun topyekûn anlaşılmasını sağlayacaktır.

⁶ Aile düzeni ve boşanmalar ile ilgili bkz. (Kurt, 2016:346-347).

⁷ Besim Ömer Akalın (1862-1940). Doktor, yazar, milletvekili görevlerinde bulunmuştur. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli çalışmaları olmuştur (Bakar, 2024).

A. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nden Çocuk Esirgeme Kurumu'na Kimsesiz Çocuk Himayesi

Türkiye'nin sosyal hizmet anlayışında çocuk davasına hizmet etmek amacıyla Ankara'da 30 Haziran 1921'de kurulan ilk cemiyet Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'dir. Ülkemizin ilk sosyal hizmet kurumu⁸ olan bu cemiyet Hakimiyet-i Milliye Matbaası'nın bir odasında bir masa, birkaç sandalye ile kurulmuş, 1934'te Türkçe adıyla ve Atatürk'ün isteğiyle Çocuk Esirgeme Kurumu olmuştur (Çavuşoğlu, 2005:4). Dr. Fuad Umay'ın⁹ girişimleri ve yapılan bağışlarla faaliyetlerini kısa sürede geliştirme imkânı bulan cemiyetin savaş yıllarındaki faaliyetleri cephede savaşan askerler için de büyük moral kaynağı olmuştur. Cepheden gönderilen mektuplarda "Yavrularımızı düşünen bir cemiyet vardır, ölse de çocuklarımız bakılacaktır" ifadesinin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür (Akın, 2000:109). Cemiyet sadece annesi ve babası ya da akrabası olmayan kimsesiz çocukları değil, öksüz ve yetim olanları da koruma görevini üstlenmiştir. Hazırlanmış olduğu nizamnamede cemiyetin kuruluş amacı "Cemiyet öncelikle şehit çocukları ve gazilerin çocuklarına yardım eder" şeklinde ifade edilirken devamında tüm çocukları koruyacak güçlü bir hizmeti esas alarak çocuk davası millî bir mesele hâline getirilmiştir (Sarıkaya, 2023:1; Okay, 1999:21-42).

Cemiyet tüzüğünde Kurtuluş Savaşı yıllarında cepheden ve cephe gerisinden toplanan kimsesiz çocukları himayesinin hedeflediği yer almıştır. Bu çocuklar yaş, eğitim, ilgi ve yeteneklerine uygun eğitim kurumlarına yerleştirilmiştir. Savaşta ailesini kaybeden çocukları himayesine alan cemiyet, savaş bittikten sonra kimsesiz ve ihtiyacı olan çocukları da korumasına almıştır. Bu çocuklara ihtiyaçları doğrultusunda süt, mama, kıyafet, kitap gibi yardımlar yapmıştır (BCA., 180.9.0/19.96.1; BCA. 30.18.1.1/26.63.18; BCA.30.18.1.1/26.63.10; BCA.30.18.1.1/26.56.16). Ayrıca Millî Mücadele'den sonra terkedilen ve metruk durumda olan bina, arsa gibi taşınmaz malların kimsesiz çocukların barınmasında kullanılmak üzere bağışlanması kurumu ve hizmetlerini iyice güçlendirilmiştir (BCA. 272.0.0.12/58.154.17).

Genel sağlık hizmetlerini toplumun tüm kesimine yayma çabasında olan cemiyet yöneticileri gebelik ve doğum bilgisi veren ana kucakları, doğumevleri ile rutin kontroller ve sağlık taramaları, gezici sağlık hizmetlerinde de bulunmuşlardır. Cemiyet çalışanları tarafından hazırlanan broşür, poster, afiş gibi yayınlarla kamuoyu bilgilendirilmiştir. Hem yurt içinde hem yurt dışında teşkilatlanmasını devam ettiren cemiyetin, ticari ve siyasi olmamakla birlikte kuruma gelir getirecek işletme kurma hakkı vardı. Gelirler arasında üyelik aidatları, hükümet, belediye ve vakıflardan sağlanan yardımlar, taşınır ve taşınmaz malların kiralari, şubeler tarafından düzenlenen sergi, balo, şefkat pulları, rozet, piyango gibi etkinlikler ile bağışçıların destekleri yer almaktadır (Sarıkaya, 2024, 24-27; Sarıkaya, 2011:32-33; Acar, 2011:53). Ülkedeki çocuk politikasına yön verip şekillendiren cemiyet aynı zamanda dünyada çocuklarla ilgili yapılan faaliyetleri yakından takip etmiş, cemiyet üyeleri uluslararası gelişmeleri izleyerek yurt dışında çok sayıda toplantı, konferans, sergi gibi etkinliklere katılmıştır¹⁰. Bu etkinliklerin bilgileri kamuoyu ile paylaşılmıştır (Son Posta, 3 Mart 1932).

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nden ÇEK'e geçildiğinde kurumun amacının aynı olduğu ancak dilde sadeleşme çalışmalarının bir sonucu olarak isim değişikliği yapıldığı görülmüştür¹¹. Atatürk'ün Cumhuriyet öncesinde çocuk sorunu ile ilgilenmesi Cumhuriyet döneminde çocuk davasında kurumsallaşma çalışmalarının hızlanması olarak kendini göstermiştir¹². Atatürk'ün 1 Mart 1923 tarihli TBMM açılış konuşması da bu yargıyı desteklemektedir. Atatürk, vatanın kurtuluşu için şehit olanların geride kalan çocuklarının bütçenin imkânı oranında kurulan yetimhanelere yerleştirildiğini açıklamış ve sözlerine devlet tarafından açılan yetimhanelerde 10.000'e yakın yetim bulunduğunu eklemiştir. Bununla birlikte kimsesiz çocukları koruyan mevcut kurumlarımızın hiç olmazsa 20.000'nin üzerini kapsayacak şekilde artırılması gerekliliğine vurgu yapmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1 Mart 1923, D.1, C.28:7; Acar, 2011:54).

Atatürk'ün bu konuşması yapılan çalışmaların sahiplenilmesi ve kamu kurumlarının başarısı olarak görülmüştür. Zaten Çocuk Esirgeme Kurumu, Atatürk'ün çocuklara olan sevgisinin simgesi ve çocuklara yönelik sosyal hizmetlerin yürütülmesinde öncü olmuş, kurulduğu günden itibaren Atatürk'ün her zaman desteğini almıştır

⁸ Kurumun tarihi 1900'lü yıllara dayanır. Savaşların yoğun olduğu bu dönemde artan çocuk sorununa bir çözüm olması için hayırseverlerin girişimleriyle Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. İleri 1908'de Kırklareli'nde Dr. Fuad Umay ve arkadaşları tarafından kurulan bu cemiyet Balkan Savaşları sonrası kaldırılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı yetimlerine yardım etmek amacıyla İstanbul'da Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. Ancak 1918 sonrası başlayan işgaller nedeniyle yeterince aktif olamamıştır. 1921'de Ankara'da kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile birleşmiştir (Sarıkaya, 2024:23). 10 Mart 1917'de İstanbul merkezli kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti Ankara açılan demeğe ilham olmuştur (Konukçu, 2022:59). Konukçu çalışmasında ÇEK'in tarihçesinde İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni ile uyumlu bir tarihsel bütünlüğünün olduğunu ve bu yüzden kuruluş ve faaliyetleri açısından başlangıç olarak kabul edilmesini gerektiğini savunmuştur. Himaye-i Etfal Cemiyeti için ayrıca bkz. (Albayrak, 1988:31-33).

⁹ Doktor, siyaset ve devlet adamı. (1885-1963). Türk çocuklarına verdiği hizmetler dolayısıyla Türk kültüründe çocukları koruduğuna inanılan Umay'a atfen Atatürk tarafından kendisine Umay soyadı verilmiştir (Umay, 2003; Akın, 2000; Kayra, 2006).

¹⁰ Bu etkinlikler arasında 1925'te Amerika'da İçtimai Sıhhi Çocuk Kongresi, 1928'de Brüksel Çocuk Sergisi, 1929 Danimarka Beynelmillel Çocuk Kongresi, 1932 Cenevre Beynelmillel İkinci Çocuk Kongresi başlıcalarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (BOA.HR..M..131/64; BCA.30.18.1.1/13.27.18; BCA. 30.18.1.2/7.44.19).

¹¹ 1934'te bu cemiyetin adı Atatürk tarafından Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir (Çavuşoğlu, 2005:4).

¹² Atatürk'ün çocuk sevgisi için bkz. (Sönmez, 1997). Millî Mücadele devam ederken Kazım Karabekir kimsesiz ve yetim çocuklar için mesleki ve askeri okulların açılmasına öncülük etmiştir. Bkz. (Karabekir, 2015; Akandere-Dalda, 2018:41-47).

(Sarıkaya, 2023). Her il ve ilçe merkezinde olmak üzere tüm ülkeyi kapsayacak şekilde teşkilatlanan kurum, kurulduğu günden itibaren çocukların bakımları yanında hukuki haklarını da koruyan ve güvence altına alan tedbirler almanın yanı sıra bünyesinde anne karnından itibaren başlayan çocuk himayesi, çocuk bakım kursları, hemşirelik okulları, doğumevleri, süt damlaları, çocuk dispanserleri, aş evleri, talebe sofraları, çocuk bahçeleri, çocuk yuvaları, gündüz bakımevleri (kreşler) açmıştır. Eğitsel olarak açılan çocuk kütüphaneleri ve düzenlenen sergilerle eğitim hayatın içine aktarılmıştır. Kurum, kendi yayın organı vasıtası ile özellikle kadınları annelik ve çocuk bakımı konularında bilinçlendirmeye çalışmıştır. Çocuk, Ana, Annelere Öğütler, Çocuk ve Yuva, Gülbüz Türk Çocuğu, Çocuk Haftası gibi yayınlar hem çocuklar için hem de çocukların bakımını sağlayan ebeveynler için eğitici ve bilgilendirici çalışmalardı. 26 Kasım 1937 tarihinde Kurum, Bakanlar Kurulu'nun 1223 Sayılı Kararı ile kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip olmuştur. Atatürk'ün vefatı sonrasında İsmet İnönü tarafından destek verilen kurum büyümesini sürdürmüştür. Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Fuat Umay 1941 yılında radyo konuşmasında kurumun çalışmalarını "Yurdumuzun her tarafına uzanmış olan şefkat şebekelerimizin feragatle çalışan kıymetli uzuvları 1940 senesi sonuna kadar 20 senede 3.469.990 çocuğa yardım edebilmişlerdir. Bunlardan 2.334.168 çocuğa süt ve sıcak yemek verilmiş, 1.135.822 çocuğa da giydirilmek, muayene ve tedavi edilmek ve mektebe verilmek suretiyle yardım edilmiştir. Bu rakamlar 700 şubemizin 427'sinden gelen istatistiklere dayanmaktadır. Kurumumuzun 20 senede tesis edebildiği sihi ve içtimai yardım müesseseleri, bir çocuk bakıcı mektebi, üç doğumevi, iki ana mektebi, beş pansiyon, dört diş muayenehanesi, dört yüzme ve kum havuzu iki dispanser, on bir süt damlası, iki sinema, iki sıhhat müzesi, on bir çocuk okuma evi, otuz dokuz çocuk yuvası, elli beş çocuk bahçesi, yetmiş sekiz aşevi" diyerek özetlemiştir (Tarımeri, 2024).

Atatürk'ün vefatı sonrası kurumun kuruluş ve teşkilatlanmasında büyük katkıları olan ve 1948'e kadar genel başkanlık görevini yapan Dr. Fuat Umay'ın ayrılması ve II. Dünya Savaşı kurumun yapısına da yansımıştır (Sarıkaya, 2023:1; Çengelci, 1998:21¹³. Örneğin savaş sürecinde ekonomik güçlüklerin görülmesi ve buna bağlı olarak temel gıda ürünlerinin karaborsaya düşmesi nedeniyle Bakanlar Kurulu ÇEK'in şeker ihtiyacının temini konusunda destek sağlama kararı almıştır (BCA.,30.18.1.2/100.109.3; BCA. 30.18.1.2/101.20.6). Bu dönemde kurum ekonomik güçlükleri aşmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1944 yılındaki Çocuk Vergisi teklifi bunlardan biridir. Kurulduğu günden itibaren kuruluş ve mal varlıklarını sağladığı ekonomik desteklerle güçlendirmeye çalışan ÇEK, savaşın olumsuz koşullarına rağmen kuruluş ve mal varlıklarında genel bir artış sağlamayı başarmıştır. Bu artış tam olarak ihtiyacı karşılayamasa da kurumun gelişiminde ve daha çok çocuğa ulaşılmasında önemli destek sağlamıştır. Cemiyetin şube sayısı kısa sürede hızla çoğalmıştır. Şubelerin temeli Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çalışmalarıyla başlatılmıştır. 1923 yılında çocuk bahçesi, misafirhane, çocuk muayenehanesi, süt damlası kurulmuş; ana kucakları, banyolar, bakım yurtları açılmıştı. 1925 yılında hazırlanan nizamnamede çocuk dispanserleri, misafirhaneler ve yetim yuvaları kurmak, süt dağıtma yerleri oluşturmak, çocuk kütüphaneleri, örnek çalışma yerleri, oyun bahçeleri açılması kararlaştırılmıştır. 1929 yılında dahili şube sayısı 441, harici şubesi 38 olmak üzere toplam şube sayısı 479 olmuştur. 1933 yılına gelindiğinde cemiyete bağlı 122 müessesenin dağılımı şöyleydi: 2 ana kucacı, 8 gündüz bakımevi, 9 süt damlası, 24 muayenehane, 1 doğumevi, 28 aşhane, 11 şefkat yurdu, 3 yetim evi, 22 çocuk bahçesi, 6 banyo, 1 okuma odası (Sarıkaya,2005: 69,128-129).

Tablo 1. Cemiyetin yurt içi ve yurt dışındaki şube sayıları (1921-1935)

Yıllar	Dahili Şube Sayısı	Harici Şube Sayısı	Toplam Şube Sayısı
1921	10		10
1922	10		10
1923	68		
1924	138		250
1925	218	32	
1926	318		352
1927	318	34	
1928	433		
1929	441	38	479
1930	441	38	479
1931	442	38	480
1932	442	38	480
1933	447	38	485
1934	554	38	592
1935	574	38	612

Kaynak: (Sarıkaya, 2005: 73-74)

¹³ ÇEK'in kuruluşunda yer alan kurucu üyeler için bkz. (Tarımeri, 2024; Baranoğlu, 1966:18).

Tablo 2. ÇEK Kuruluşları (1937-1945).

Kuruluşlar	Yıllar / Sayılar				
	1937	1939	1941	1943	1945
Çocuk Yuvaları	18	22	31	34	37
Çocuk Yurtları					8
Süt Damlası	10	11	11	14	21
Muayenehane	26	24	36	39	52
Diş Muayenehanesi	3	3	3	3	4
Doğumevi	1	2	3	3	3
Pansiyon		4	5	5	9
Aşhane	36	34	37	37	38
Talebe Sofrası		76	46	50	109
Çocuk Bahçesi	33	54	66	66	71
Banyo	6	8	9	9	10
Sinema	8	12	12	12	13
Okuma Odası	4	7	7	7	10
Çocuk Kütüphanesi			4	4	5

Kaynak: (Konukçu, 2022:601)

III. SAVAŞ DEVAM EDERKEN TÜRKİYE'DE ÇOCUKLARIN DURUMU

0-14 yaş grubundaki çocuk sayısı ülkenin geleceği söz konusu olduğunda büyük öneme sahiptir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan nüfus politikasında ülke nüfusunu artırmak Türkiye'nin amaçları arasında yer almaktaydı. Çocuk nüfusu toplam nüfusun yaklaşık yarısına (1935 yılında % 45, 1945 yılında % 46.1) denk gelmekteydi¹⁴ (TÜİK, 2014:1). 1929 yılındaki ekonomik buhranın üstüne 1930'lu yılların başından itibaren yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılar Türkiye'nin ekonomideki zorlukları belirgin bir şekilde hissetmesine sebep olmuştur. Bu durumun oluşmasında I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele nedeniyle yaşanan yıkımlar, ekonominin az gelişmiş ve daha çok ithalata bağımlı olması büyük rol oynamıştır. I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri daha uzun yıllar sürecek iken II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmasına rağmen Türkiye, bu savaştan da derinden etkilenmiştir (Metinsoy, 2017:48).

Tablo-3. 1940-1945 yılları arası 0-14 yaş aralığındaki çocuk sayısı.

YAŞLAR	1940		1945	
	KIZ	ERKEK	KIZ	ERKEK
0-4	1.255.841	1.386.164	1.184.799	1.286.705
5-9	1.264.599	1.417.565	1.242.281	1.348.466
10-14	989.707	1.189.450	1.074.080	1.284.952

Kaynak: (Polat, 2021: 53)

Tabloya bakıldığında 1940'tan savaşın bittiği 1945 yılına gelindiğinde 0-4 yaş ve 5-9 yaş arasındaki kız ve erkek çocukların sayısında azalma olduğu görülür. Bebek ölüm oranlarının fazla olduğu bu dönemde özellikle köylerde ölümlerin doğal kabul edildiği hatta doğan bebeklerin üçte birinin henüz bir yaşına girmeden hayatını kaybettiği bilinmektedir. Oysa çocuğun daha doğmadan korunmaya başlaması medeni milletlerin en temel görevi olmuştur (Polat, 2021: 54; Akol, 1950: 12-13). Çocuk ölümlerinin yaşanmasında bakım ve beslenme koşullarının olumsuzluğu en büyük sebep olsa da savaşın ortaya koyduğu zorlu ekonomik koşullar, ailelerin parçalanması ve evliliklerin boşanmayla sonuçlanması da etkilidir. Savaşın devam ettiği 1940-1945 yılları arasında boşanma oranındaki %50'yi geçen artış dikkat çekmiştir. Ayrıca bu rakamlarda kayıt dışı evlilikler yer almadığından sayının çok daha yüksek olduğu öngörülmektedir (TUİK, 2011: 11-12-36). Özellikle Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlere çalışmak için göçle gelen bekar erkekler veya evli erkek çalışanların kötü barınma koşulları nedeniyle eşlerini yanlarına getirememelerinden dolayı gayri meşru ilişkilerde artış görüldüğü meclis komisyon raporlarına da yansımıştır (BCA. 490.1.0.0/266.1061.2/10). Bu dönemde gayri meşru ilişkiler sonucu evlilik dışı hamileliklerde artış olmuştur. Evlilik dışı hamileliklerde kadınlar ya kötü koşullarda kürtaj olmuşlar ya da

¹⁴ Bu rakamlarda 0-17 yaş grubu çocuk olarak işlenmiştir.

doğurdıkları bebeğe bakamayarak sokağa terk etmişlerdir (Vatan, 18 Nisan 1943; Tan 8 Nisan 1944). Sebebi her ne olursa olsun sokağa terk edilen kimsesiz çocuklar sadece o günün değil aynı zamanda gelecek için de büyük tehlike unsuru olabilecek bir soruna dönüşmüştür (Burgaç, 2018,174-175).

Çocuk meselesinin en hissedilen alanlarından biri de çocuk sayısının en yoğun olduğu eğitim alanı olmuştur. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in imzasıyla Başvekalet Yüksek Makamına sunulan yazıda kimsesiz çocuk sorununun en yoğun olarak yaşandığı kentlerin başında İstanbul'un olduğu belirtilmiştir. Yücel, kimsesiz çocuklar hakkındaki yazısında kimsesiz çocukların terbiyesinin aslında tüm yurt için önemli olduğunu ancak bu işin büyük masraflar gerektirdiğini ve bu işin hükümet tarafından uygulanacak girişimlerle çözülebileceğini ifade etmiştir (BCA., 30.10.0.0/174.201.6/2). Aynı konu ile ilgili İktisat Vekâleti tarafından Başvekalete yazılan resmi yazıda hayırseverlerin maddi ve manevi desteklerinin olduğu fakat bu desteklerin istenilen sonucu veremediğinden bahsedilmiştir. 1933 yılında Doktor Zafir adlı hayırsever ve İstanbul Belediyesinin yıllık 30.000 liralık bütçesi ile önce yetmiş beş çocukluk daha sonra yüz yirmi çocukluk bir ıslahevi açılmışsa da belediyenin verdiği bütçenin kesilmesiyle kurum Maarif Vekâletine devredilmiştir. Bu müessesenin genişletilerek en az bin çocuğun yararlanabileceği bir yer haline getirilmesi ihtiyacı olduğu da belirtilmiştir (BCA., 30.10.0.0/174.201.6/6). Bu raporlara rağmen öneriler istenilen ölçüde yerine getirilememiş ve sokak çocukları meselesini kökten çözebilecek tek yapı devlet olmasına rağmen içinde bulunulan savaş koşullarının da etkisiyle bu meseleye sistematik bir çözüm sağlanamamıştır (Akin, 2000: 103). Bu sorunlar Çocuk Esirgeme Kurumu'nun çeşitli çözüm yolları arayışlarını beraberinde getirmiştir.

A. Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Önemli Bir Girişimi: "İstanbul Serseri ve Satıcı Çocuklar Projesi"

Cumhuriyet kadrosu, çocukların yetiştirilmesi konusunda öncelikle sağlıklı olmaları sonrasında eğitimi ve ahlaklı olmaları için çalışılması gerektiğini her fırsatta ifade etmişlerdir. Eğitim ve ahlak konusundaki ısrarın sebebi 1940'lara gelindiğinde sokak çocuklarının sayılarının her geçen gün artmasıydı. Sokaklarda yaşayan çocuk sayısı özellikle İstanbul'da sürekli artış içinde olmuştur. 20 Kasım 1941 tarihli gazete haberinde son bir hafta içinde İstanbul'un çeşitli yerlerinde sokaklardan elli çocuğun toplandığı haberi yapılmıştır (Akşam, 20 Kasım 1941). Bu haberlerin ve sokak çocuklarının sayılarının artması üzerine kurumun İstanbul merkezi tarafından yönlendirilen bir çalışma hazırlanmıştır. Projenin aslı ÇEK'in 1941 yılındaki kongresinde ele alınmış olup ertesi yıl hazırlanan kongre raporlarında projenin hazır hâle getirildiği ve uygulama aşamasına geçildiği anlaşılmıştır. 1941 yılındaki girişimlerde Dr. Fethi Er'in Cumhurbaşkanına çocukların durumunu anlatması ve bu konuda neler yapılabileceği ile ilgili önerilerde bulunması başlıca etken olmuştur. Bu görüşmeler sonrası ÇEK İstanbul merkezi tarafından "İstanbul Serseri ve Satıcı Çocuklar Projesi" hazırlanmıştır. Araştırmada 1940'lı yıllarda İstanbul sokaklarında çalışan çocukların temel özellikleri hakkında ortaya şu sonuçlar çıkmıştır:

"2848 çocuğun %2.3'ü Bakırköy, %3.5'i Beşiktaş ve Arnavutköy, %39.4'ü Beyoğlu, %22.9'u Eminönü, %3.5'i Eyüp, %16.7'si Fatih, %7.3'ü Kadıköy, %0.5'i Sarıyer, %3.9'u Üsküdar'dandır. Çocukların %88'i erkek, %12'si kızdır. Çocukların %94'ü Türk, %1.7'si Rum, %1.6'sı Ermeni, %1.6'sı Yahudi, %1.2'si farklı milliyetlerdendir. Çocukların 59'unun anne ve babaları yaşıyordu. Anne babaları ölmüş olanların oranı %12.7, yalnız annelerini kaybedenler %10.1, yalnız babasını kaybedenler ise %18.2'dir. Çocukların %17.8'i küfeci, %4.9'u gazete satıcısı, %1.9'u karamelacı, %3.2'si diğer işporta satıcısı, %10.4'ü dilenen, %8.2'si çirak, %23.3'ü serseri dolaşan, %9.9'u yalınayak dolaşan, %20.4'ü iş yapmayan çocuklardır. Çalışan 1137 çocuğun %63'ü kazandığı paranın tamamını, %15.1'i ise yarısını ailesine vermektedir. Kazandığı paranın tümünü kendi harcayanlar %22'dir" (Uluğtekin, 1991:200-201).

Çocukların şahsi ve ailevi durumlarını belirleyen tahkikat fişleri hazırlanmıştır. Çalışmada çocuklar, durumlarındaki farklılıklara göre dokuz kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler:

1. Anne ve babası hayatta olmasına rağmen aileleri çok fakir olan çocuklar aile bütçesine destek olmak için çalışmak zorunda kalmışlardır.
2. Anne ve babaları çalışan çocuklar, evde bakacak kimseleri olmadığı için ya komşuları tarafından bakılmakta ya da sokağa düşmektedirler.
3. Anne ve babalarının ölümü sonrası kimsesiz kalan çocukların bazıları akraba ve komşu yanlarında olsa da bir süre sonra yaşanan geçim sıkıntısı nedeniyle sokağa düşmüşlerdir.
4. Annesini ya da babasını kaybettikten sonra üvey anne ya da üvey babası olan bazı çocuklar evde yaşanan sıkıntılar sonrası sokağa düşmüşlerdir.
5. Bir aileye sahip olmalarına ve okula gitmelerine rağmen ailelerinin yaşadığı ekonomik zorluklar nedeniyle aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla gazete veya işporta malı satan, hatta dilenmek için sokağa çıkan çocuklar bulunmaktadır.
6. Bazı çocuklar aileleri olmasına rağmen ailelerinin ilgisizliği nedeniyle sokaklara düşmüşlerdir.

7. Doğuştan zihinsel veya ruhsal sağlık problemi olan çocuklar, sahip çıkan aileleri olmadığı için sokaklara düşmüşlerdir.

8. Anne veya babaları hırsız, dilenci, sarhoş, kumarbaz vb. kötü alışkanlıkları olan çocuklar, sokaklarda büyümüşler ve anne ve babaları gibi hırsızlık, dilencilik yapmışlardır¹⁵.

9. Fiziki ya da ruhsal problemi olan çocuklar bazı yetişkinlerin dilenciligi iş yapması nedeniyle istismar edilmişlerdir. Çocuklar dilencilikten kazandıklarını da kendilerini çalıştıranlara vermek zorundaydılar (Sarıkaya, 2004:195; Çavuşoğlu, Çetin, Topçu, 2024). Bu esaslar belirlendikten sonra çocuklar için alınması gereken önlemler şöyle ifade edilmiştir:

1. Mevcut koşullardan yararlanarak alınması gereken tedbirler: Sokağa düşmüş ve sokaklarda çalışan çocukların büyük çoğunluğu ailelerinin ekonomik zorluklar içinde olması nedeniyle çalışmak durumunda kalan çocuklardır. Bu çocuklardan 6-12 yaş grubundakiler ilkokula gitme mecburiyetindedir ve geceli pansiyonlara yerleştirildikten sonra belediye bütçesi ve hayırseverlerin destekleriyle okullara gönderilebilirler.

2. Az para harcamak suretiyle alınacak tedbirler: Sokak çocuklarının sayıca en çok olduğu İstanbul'da bir Sokak Çocuklarını Kurtarma Bürosu'nun kurulması önerilmiş ve bu büro aracılığıyla sokaktan toplanan çocukların islahhanede eğitilerek eğitim, sanat vb. alanlara yönlendirilmesi önerilmiştir.

3. Çok para sarf etmek suretiyle alınacak tedbirler: Islahhanelerin kurulması ve çocukların sokağa düşme nedenlerinin araştırılıp bu konuda gerekli önlemleri alacak bir yapılanma sağlanmalıdır.

Raporda çocukların sokağa düşme nedenlerinin araştırılması gereği önemle belirtilmiştir. İstanbul'da yapılan incelemeler sonucunda özellikle yoksul durumda olan ailelerine yardım etmek amacıyla olan çocukların seyyar satıcılık başta olmak üzere çeşitli işlerde çalıştığı görülmüştür. Bu sonuçla birlikte çocukların sokaklarda çalışması, eğitimlerine devam edememelerinin en öncelikli nedenleri arasında dönemin sosyo-ekonomik koşullarının olduğu görülmüştür. (Çavuşoğlu, Çetin, Topçu, 2024).

12 Nisan 1943 tarihli belgede kimsesiz çocukların toplum için sorun teşkil ettiği ve bu konuda daha sistemli bir çalışma yoluna gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu çalışmada ÇEK, Kızılay ve Belediyelerin ortak hareket etmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır. Bahsi geçen makam ve müesseselerin iş birliği ile gerekli islahhanelerin hayata geçirilebileceği ve sayıları gün geçtikçe artan sahihsiz çocukların toplum için bir sorun olmaktan çıkarılıp topluma kazandırılabilceği belirtilmiştir (BCA., 30.10.0.0/179.236.5). Bu girişimlerin de etkisiyle konu TBMM'de oluşturulan komisyonlarda görüşülmüştür. 6 Eylül 1944'te ÇEK yönetmeliği¹⁶ onaylanmıştır (BCA. 30.18.1.2/106.62.10).

B. II. Dünya Savaşı'nda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Kimsesiz Çocuklar Meselesine Yönelik Faaliyetleri

II. Dünya Savaşı'nın ağır koşulları devam ederken 23 Nisan Çocuk Haftası kutlamalarını hazırlayıp yöneten Çocuk Esirgeme Kurumu ile iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi il temsilcilikleri arasında kimsesiz çocuklar sorunuyla ilgili iş birliği yapılması kararı alınmıştır (BCA. 490.1.00/5.26.10). Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Çocuk Bayramı etkinlikleri dolayısıyla yaptığı yardımlar tüm yurttan görülürken çocuklara halkevi sosyal yardım kollarının da destek verdiği görülmüştür (Son Posta, 26 Nisan 1940). Savaş devam ederken gerçekleştirilen 1941 yılı çocuk bayramında yapılan yardımlarına savaş koşullarında dahi yoksul çocuklara ulaştırıldığı anlaşılmaktadır (Akşam, 23 Nisan 1941). Örneğin "Çocuk yuvasındaki yavrulara kış yardımı" başlıklı haberde Keçiören Çocuk Yuvası'ndaki çocuklara kışlık kıyafet yardımı yapıldığı duyurulmuştur (Ulus, 22 Kasım 1940). "Bahçelievler çocuk kulübü açıldı" başlıklı haberde Vedat Nedim Tör'ün girişimleriyle Bahçelievler mahallesi sakinleri tarafından bir çocuk kulübü kurulmaya karar verildiği, kulübün amacının çocukları faydasız oyunlardan ve yaramazlıklardan kurtararak hayat adamı olmaya hazırlamak olduğu haberleri kamuoyu ile paylaşılmıştır. Sağlık ve oyun kültür faaliyetleri ve pratik bilgiler gibi üç esas noktadan çocukların yetişmesine çalışacak olan kulüp faaliyete geçti ve programın uygulanmasında mahalle sakinlerinden doktorlar, muallimler ve beden terbiyesi uzmanlarından yararlanılmıştır (Ulus, 25 Kasım 1940). Ankara'da ise kurum fakir ilkokul öğrencileri arasından seçilen bin beş yüz çocuğa yemek verileceğini ilan etmiştir. "Çocuklarımıza gösterilen şefkat" başlığıyla ele alınan haberde tüm hafta boyunca çocuklar için balo, tiyatro gibi etkinliklerin yapılacağı bilgisi verilmiştir (Cumhuriyet, 26 Nisan 1942). Gazetelerin yanında konu radyolarda da yer almıştır. Örneğin "Muhtaç yavrulara yardım" başlıklı haberde Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in radyoda yaptığı konuşmasında ülkenin her yerindeki Türk çocuklarına her geçen gün daha iyi imkânlar sunma gayreti içinde olduklarını ve bunun bizzat öncüsü olma çabası anlatılarak yurdun her yerinde yardıma muhtaç çocuklar için hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Son Posta, 23 Nisan 1943).

¹⁵ Çocukların suç olan eylemlerde bulunmalarındaki artış kamuoyu ve bürokraside dikkat çekici rakamlara ulaştığı için meselenin hukuki ve toplumsal çözümü de önem kazanmıştır (Tesal, 1951: 1578-1589).

¹⁶ Bu yönetmelik 22 Kasım 1951'de kaldırılmıştır (BCA. 30.18.1.2/127.83.9).

II. Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye’de seferberlik ilan edildiğinde askere alınan erkeklerin çocuk ve ailelerinin mağdur olmasını engellemek için ÇEK tarafından korunmaları kararı alınmıştır (BCA. 30.10.0.0/179.235.13.1-9) Örneğin Çorlu’da Vakıflar Köyü’nden Mustafa oğlu Mehmet’in çocuklarının himayesi için Çorlu ÇEK’e talimat verilmiştir (BCA. 30.30.0.0/179.235.13/6-9). Tüm yurttan Çocuk Esirgeme Kurumu yoksul çocuklara yönelik yardımlarını hayırseverlerin de desteğiyle artırmıştır. Örneğin Afyon’da sekiz yüz elli altı çocuk giydirilmiş, Taşköprü’de elli beş çocuğa elbise, yirmi altı çocuğa ayakkabı yardımı yapılmış, Kızılcahamam’da elli çocuk giydirilmiş, Dinar’da beş bin çocuğa kır yemeği verilmiş, Susurluk’ta otuz çocuğa ayakkabı, önlük ve pantolon dağıtılmış, belediye tarafından çocuklara üzüm dağıtılırken hayırsever bir vatandaşın yardımıyla çocuklara etli pilav ve tahin pekmez ikram edilmiştir. Aliağa’da üç yetim çocuk sünnet ettirilmiş, Avanos’ta Kızılay ve okul himaye cemiyetlerinin yardımlarıyla yetmiş altı çocuk giydirilmiştir. Hisarönü şubesi yardımlarıyla köylerdeki yoksul çocuklara yüz kat elbise, iki yüz elli takım iç çamaşırı ve otuz çift ayakkabı dağıtılmıştır. Hisarönü şubesinin bir yıllık süre içinde yaptığı yardımlar beş bin lirayı bulmuştur. Çorum’da İskilip şubesi elde ettiği gelir sayesinde elli beş çocuğa yaptığı yemek yardımlarına devam etmiştir. Adıyaman’da Kahta kolu tarafından 10 çocuğa elbise yardımı yapılmıştır. Sosyal yardımları genişletmeye çalışan ÇEK, Çankırı’da hayırseverler yardımıyla bir çocuk hastanesi, Sarıkamış’ta elli bir çocuğun giydirilmesi, Hatay’da şefkat yuvası ve süt damlasının açılması girişimlerinde bulunmuştur (Ulus, 1 Mayıs 1943). “Ziraat Bankası’nın Çocuk Esirgeme Kurumu’na bağışı” başlıklı haberde ÇEK’e bağışta bulunan Ziraat Bankası’nın günde elli iki zayıf çocuğa daha sıcak yemek verme imkânı ile kurumlarında konuya ne denli duyarlı oldukları görülmüştür (Ulus, 7 Mart 1943). Ayrıca çocuklara ücretsiz muayene imkânı sağlayan Çocuk Esirgeme Kurumu (Ulus, 16 Mayıs 1943; Ulus, 9 Mayıs 1943; Ulus, 4 Mayıs 1943) binlerce yurttaşın para, ilaç, yiyecek ve giyecek yardımı yapmıştır. Kızılay, ÇEK, Yardımseverler Cemiyeti ve diğer sosyal yardım cemiyetleri ülke çapında yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Kurum, yardımsever yurttaşlara teşekkürlerini iletmeyi ihmal etmezken dönemin aydınlarının da desteklenmiştir (Ulus, 13 Mart 1943). Örneğin çocuk edebiyatının önemli isimlerinden olan Cahit Uçuk, “Çocuk Esirgeme Kurumu: Yavrularımızın Şefkat Kucağı” başlıklı yazısında kimsesiz ve fakir çocuklardan alıntılar yaparak ÇEK’in bu çocuklara kol kanat germesinden kurumun çıkardığı çocuk dergisinin yıllardır masallar, hikâyeler yazarak çocuklara yararlı olmaya çalıştığından bahsetmiştir. Kurumun yurt içindeki tüm kimsesiz çocukların sahibi olduğunu gelecek neslin koruyucusu ve arkası olduğunu bu yüzden ona yardımın ihmal edilmemesi gerektiğini açıkça belirtmiştir (Ulus, 13 Mart 1943). Öyle ki ÇEK, halkın ilgi ve yardımları sayesinde her gün sıcak yemek vermek suretiyle koruduğu yoksul okul talebe sayısını Gaziantep’te iki yüz seksen üçe çıkarmıştır. Bununla birlikte çok sayıda ihtiyacı olan vatandaşa yardımda bulunmuştur. Ayrıca Antep dokumacıları da ÇEK’e altı bin liralık bağış yapmıştır (Ulus, 14 Mart 1943). Alaşehir kolu zayıf çocuklara her gün sıcak yemek verebilecek elli mevcutlu aşevi açmıştır (Ulus, 20 Mart 1943). Yine Yardımsevenler Cemiyeti üç yüz elli çocuğa ve ayrıca beş yüz aileye çeşitli yardımlarda bulunmuştur (Ulus, 23 Mart 1943). Benzer şekilde dönemin İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar harpten beri değişmeyen gelirleriyle bugünkü fiyat yükselişlerini karşılamaya imkân bulamayan zümreye hükümetçe yardım yapılacağını belirttiği konuşmasında ÇEK’in üç bin yedi yüz altmış beş çocuğun giyim, yemek ve tahsil masraflarını gördüğünü ve başka yardımlarda da bulunduğunu belirtmiştir.

Çocuk Esirgeme Kurumu, yaptığı sosyal yardımları her geçen gün daha da artırma ve genişletme politikası izlemiştir. Bu amaçla sadece büyük kentlerde değil kırsalda da yoğun faaliyetlerde bulunmuş ve hayırsever vatandaşların yaptıkları yardımlar ulusal basında önemli yer bulmuştur (Ulus, 17 Nisan 1943). Bağışların yanında kurumun önemli gelir kaynaklarından biri olan ÇEK pullarının satışından önemli gelir elde edilmesi yine yardımseverlerin desteğinin yoğun olduğunu göstermiştir (Ulus, 18 Nisan 1943). Özellikle 23 Nisan haftası bayram kutlamalarının ÇEK pulları ile yapılması teşvik edilmiştir (Ulus, 20 Nisan 1943). Falih Rıfkı Atay da “Türk çocukları için” başlıklı yazısında ÇEK ve Kızılay’ın destekçisi olmuş, bu kurumların çocuklara nasıl yardım edileceği hakkında vatandaşlara yol gösterici olduğunu belirtmiştir. Kurumun yaptığı yardımların sadece para, gıda ve giyim üzerinden olmadığına değinilmiştir. Parasız muayeneler (Ulus, 14 Mart 1944; Ulus, 21 Mart 1944) yaparak, anneler için çocuk bakım kursları açarak da yardımlarını sürdürdüğü görülmektedir (Ulus, 16 Mart 1944). ÇEK Genel Merkezi, Çocuk Bayramı için yayınladığı mesajda gerçek egemenliğe sahip olan ulusumuzun bayramını kutladığını kamuoyu ile paylaşmıştır. Bununla birlikte devam eden savaş nedeniyle yaşanan sıkıntılara vurgu yapılarak ülkemizin barış koşullarına uygun davranmaya devam edeceği ifade edilmiştir (Akşam, 23 Nisan 1945).

Çocukların topluma kazandırılması çalışmaları devam ederken suç işleyen çocukların haberleri de her geçen gün artış göstermekteydi. Örneğin “On üç yaşında altı sabikalı bir çocuk” başlıklı haberde Said’in küçük yaşına rağmen bir yıl iki ay hapse mahkûm edildiği haberi yapılmıştır (Akşam, 10 Aralık 1940). Çocukların suç işlemesiyle ilgili meseleler kamuoyunda endişeler yaratmıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün talimatı ile ÇEK sadece İstanbul’da değil tüm yurttaki şubeleriyle çalışmalara başlamıştır. 1940’lı yıllarda ÇEK girişimleriyle kreş ve gündüz bakımevleri açılmıştır. Siyasi kurumlardan da destek ve teşvikler alan bu kreş ve gündüz bakımevleri özellikle çalışan ya da çalışmak isteyen annelerin bu alandaki sorunlarını çözmeye yönelik önemli bir girişim olarak ulusal basında yer almıştır (Ulus, 30 Mart 1945; Uluğtekin, 1991:6-7). Bu dönemde kurumun amacının sadece çocukları korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak olmadığı yayınladığı broşürlerde de

açıkça ifade edilmiştir. İzmir şubesi tarafından yayınlanan “Çocuk Davamız” adlı broşürde çocuk meselesinin Türk ulusunun yaşama ve yükselmesindeki önemi vurgulanmıştır. Bu amacın gerçekleşmesi için de doğumu artırmak ve doğan çocuğu artırmak (çocuk ölümlerini azaltmak) hedeflenmiştir. Çocukla ilgili ifadelerde bugün ailesini temsil eden çocuğun gelecekte tüm ulusu temsil edeceğinden sıklıkla bahsedilmiştir (Çocuk Esirgeme Kurumu, 1944:1). Hazırlanan broşürde 1944 yılına kadar yapılan çalışmalar detaylandırılarak yapılan yardımlar ve bunların basında yer alması üzerinde durulmuştur (Cumhuriyet, 23 Nisan 1942).

Cumhuriyet’in ilanı sonrası hazırlanan kanunlarda çocukların korunmasıyla ilgili maddelere yer verilerek çocuğun korunmasına dair ilk yasal düzenlemeler 1926’da hazırlanan Türk Medeni Kanunu ile yapılmıştır denilebilir. Kanunda anne babanın çocukla ilgili yükümlülükleri, evlatlık alma, velayet, çocuklara düşen miras ve mallar, kimliği belli olmayan çocukların durumu ile ilgili maddeler yer almaktadır. 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu’nda çocukları ve çocuk haklarını korumaya yönelik maddeler bulunmuştur¹⁷ (Resmî Gazete, 4 Haziran 1928, S.904; Resmî Gazete,13 Mart 1926, S. 320). Dönemin genel sağlık politikalarında toplam üç yüz dokuz maddeden oluşan 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu belirleyici olurken bu kanundaki 25 madde doğrudan çocuklarla ilgiliydi (Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930, S.1489). Ayrıca çocuk haklarına ilişkin ilk uluslararası belgeyi imzalayan ülkelerden biri Türkiye olmuştur¹⁸.

Cumhuriyetin kurucu kadrosu çocukları toplumun geleceği olarak görmekteydiler. Bu nedenle toplumca kabul gören davranışların çocuklara kazandırılması hususunda çalışmalar yaptılar. “Bir medeniyet projesi” olarak görülen Cumhuriyet rejiminde çocuklar bu projenin en önemli ve vazgeçilmez ögesi idi (Öztan, 2009: 48). Bununla birlikte çocuk yeni ulusun inşasında özne olarak görülmüştür. Çocukların (özellikle korunma ihtiyacı olanların) devlet tarafından korunması, beslenme, sağlık ve eğitim gibi temel haklarının sağlanması süreci yeni Türk devletinde oluşturulmak istenen modern toplumun da temelini oluşturmuştur. Çocuk haklarının gelişimi konusunda özellikle gazeteci, edebiyatçı ve çeşitli bilim alanlarından öncü isimler tarafından toplumda yeni rejimi destekleyecek bir algı yaratma çabası olmuştur (Çakır, 2022: 42). Bu amaçla Avrupa ve Amerika’da çocuk meselesi ile ilgili yapılan çalışmalar özellikle yakından takip edilmiştir. Dönemin aydınları yazılarında çocuk haklarının iyileştirilmesi konusunda toplum ve devletin birlikte hareket etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Dr. Fuat Umay ABD, Rusya ve Danimarka’ya inceleme gezisi yapmış ve tecrübelerini yurda dönüştürme hem kamuoyu hem de TBMM ile paylaşmıştır (Akın, 2000:3; Umay, 2003:13).

1940 sonrasında çocukları korumaya yönelik çalışmalara resmi nüfus kayıtlarının sağlanması ile başlanmıştır. Buna göre evlilik dışı birleşmelerden doğan çocukların Gizli Nüfus Vakalarının Kayıtlarının Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı TBMM’nin gündemine alınmıştır. Hükümetin konu ile ilgili incelemelerine göre Medeni Kanun’a aykırı birleşmeler ve bunlardan doğan çocukların sayısının yarım milyonu bulduğu saptanmıştır. Artan bu rakamlar nedeniyle bu durumda olan çocuklar için acil bir düzenleme yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Buna göre evli bir erkekle evli olmayan bir kadının birleşmesinden doğan çocuklar da kadın ve erkeğin nüfusuna alınacaktır. Ancak bir kadınla evli erkeğin birleşmeleri evlenme suretiyle mümkün olamayınca karı koca durumunda olmayan birleşmeler haricinde doğan çocukların durumları TBMM komisyonunda uzun bir şekilde görüşülmüş olmasına rağmen bu konuda bir hüküm Medeni Kanun’a eklenmemiştir (Akşam, 25 Nisan 1945; Arık, 1946:5-20). Bunun yanında savaş dönemiyle birlikte sayıları gittikçe artan sokak çocukları meselesi gündeme gelmiştir. Sokaklarda kayıp çocukların sayısında artışın görüldüğü bu dönemde yerel ve ulusal gazetelerde kayıp ilanlarına rastlanılmıştır. Örneğin “Kayıp Kız Çocuğu” başlıklı haberde 10 yaşındaki çocuğun İstanbul’da sokakta oyun oynarken kaçırdığı ve haber alınmadığı bilgisi verilmiştir (Akşam, 28 Nisan 1945). Sokaklarda çocukların dilenmesi ve başıboş gezinmelerinin çoğalması, savaş döneminde sokaklara bırakılan, kimsesiz ve başıboş çocukların sayısında artış görülmesi basında sıklıkla dile getirilmiştir. Genellikle yarım kalmış inşaatlarda, terk edilmiş metruk binalarda yaşayan bu çocukların sayısı 5.000 civarındaydı (Vatan, 4 Haziran 1943; Tan, 20 Haziran 1944; Tan, 6 Temmuz 1944).

Toplumun aydın kesimi tarafından sosyal mesele olarak görülen çocuk meselesi eğer bir önlem alınmazsa sokaktaki başıboş, kimsesiz çocuk sayısında büyük artış olacağı, küçük yaşta çalışmak durumunda bırakılan çocukların da ele alındığı yazıda, küfelerde yük taşıma, gazete dağıtıcılığı gibi işler yapan çocuklar dışında İstanbul sokaklarında dilencilik yapanlara da sıklıkla rastlandığına dikkat çekilmiştir (Cumhuriyet, 9 Temmuz 1944). Sokak çocukları ile ilgili Tan gazetesi yazarı Said Kesler bir yazı dizisi hazırlamış ve kamuoyunda konuya ilgiyi artırmıştır (Tan, 31 Mart 1943). Kesler, “Sokaklardaki çocuklarla savaşıma usulleri” başlıklı yazısında sokak çocuklarının çoğunun sokağa bırakılan değil zaten sokaklarda doğduklarını belirtmiştir. Hatta bu çocuklara halk arasında “sokak mahsulü” dendiğini, babaları çoğunlukla serseri olan bu çocukların annelerini de kaybedince iyice başıboş kaldığını ifade etmiştir (Tan, 2 Nisan 1943). Sokak çocuklarına olan duyarlılık Hıfzı Veldet tarafından da “Çocuk meselesi” başlığıyla kaleme alınmıştır. İstanbul’da binlerce çocuğun okula gidemeyişinde fakirliğin çok

¹⁷ Çocuk hakları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akyüz, 2000.

¹⁸ Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi olarak bilinen çalışmanın yapılmasında I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Savaş sonrası Avrupa’da çocukların korunması sorunu büyük önem taşımış ve İngiliz Eglantyne Jebb “çocukları kurtarın” çağrısı yapmıştır. Bunun sonrasında Çocuklara Yardım Birliği Örgütü kurulmuştur. (Akyüz, 2023:341).

önemli bir etken olduğunu belirten Hıfzı Veldet, yeni Türk devletinin çocuk meselesini bu koşullardan uzaklaştıracağına inandığını fakat bunun çok kolay bir şey olmadığını belirtmiştir. Çocuk davası ile ilgili bazı politikacılardan, gazetecilerden ve edebiyatçılardan güzel sözler gelmesine rağmen planlı ve kararlı olunamadığı vurgulanmıştır. Hıfzı Veldet, özellikle nüfusun her geçen gün artış gösterdiği İstanbul için durumun endişe duyulacak seviyede olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 8 Kasım 1944). Korunmaya ihtiyacı olan çocuk meselesi özellikle sokaklardaki kalabalıkların artmasıyla daha göz önüne geldikçe farklı kurum ve kuruluşlardan yardım ve kısa süreli de olsa çözümler bulunmaya başlanmıştır. Belediyeler bu konuda ilk destek veren kurumlar arasında yerini almıştır (Tan, 2 Mart 1943). Çocukların zor ve kötü koşullar altında çalışma hayatına girmesinde, artan hayat pahalılığı nedeniyle düşük gelirli ailelerin çocuklarını çalışmaya göndermesi etkili olmuştur. Ayrıca işveren açısından da çocuk emeğinin ucuz olması günü kurtarmak adına tercih edilmiştir (Tan, 31 Mart 1943; Cumhuriyet, 2 Ocak 1944). Said Kesler, çocuk meselesini ele aldığı yazı dizisinde “Çocuklar sokağa düşmekten nasıl kurtulur?” sorusuna bazı çözüm önerileri sunmuştur. Bu öneriler arasında çocuk bakım kurumlarının sayısının hem şehir merkezlerinde hem de taşralarda artırılması ve yeni kurumlara duyulan ihtiyaç sıklıkla vurgulanmıştır (Tan, 4 Nisan 1943).

Çocuk sorununun basında sıklıkla ele alınması ile beraber kamuoyunda da konuya olan ilginin arttığı görülmüştür. Bu konuyu ele alacak 1949 tarihli Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu'na kadar çeşitli kamu kurumlarından alternatif öneriler gelmiştir. Bunlardan ilki çocuk çiftlikleri olmuştur. Bazı resmî kurumlardan ve resmî olmayan kurumlardan çocukların yerleştirilecekleri ve çiftçi olarak yetiştirilecekleri çocuk çiftlikleri oluşturulacaktı. Kimsesiz çocuklar için hükümet bir milyon lira tahsis edeceğini ve bu para ile Muş, Urfa ve Ağrı'daki çiftliklerde çocukların çiftçi olarak yetiştirilmesinin sağlanacağı açıklanmıştır. Buna göre kimsesiz çocuklardan 6-16 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklar toplattırılacak, Ziraat Vekâleti emrine verilecek ve devlet çiftliklerinde çiftçi olarak yetiştirileceklerdir. Altı yaşındaki çocuklar önce ilk eğitime tabi tutulacaklar ve evlenme yaşına kadar ziraat işlerinde çalışacaklardır. Bu süre içinde kendilerine küçük bir ücret verilecektir. Muş, Urfa ve Ağrı'da kurulacak çiftliklere her çiftlik için 1000 kişi alınacaktır. Bu çiftliklere yurdun her yerinde toplanacak çocuklar getirilecektir (Cumhuriyet, 2 Ocak 1944). Bu çiftlikler hükümetin başboş çocukların topluma kazandırılması amacıyla aldığı kararlar doğrultusunda ziraat işlerinde yetiştirilme amacıyla oluşturulacaktır. 1943 yılında Lütfi Kırdar'ın¹⁹ Başvekalete gönderdiği raporda “çocuk kolonileri” adıyla anılan bu uygulamada serseri olarak adlandırılan çocukların disiplin altına alınmasının öneminden bahsedilmiştir. Oluşturulması planlanan tesisler şehirden uzak geniş arazi içinde su ve ormana yakın bir köy civarında kurulacaktı. Hükümetin bir kere vereceği bir miktar sermaye ile çalışmaya başlayacak ve süreç içinde toprak işleri, hayvan bakımı, hayvan üretimi, dülgerlik, tahta ve demir işleri, terziilik, kunduracılık gibi zanaatları öğrenecek ve çiftlikler kendi işleyişini kendisi yapacaktır. Devlet çiftliklerine dönüştürülen bu oluşum ile ilgili 16 Haziran 1943'te Ziraat Vekâletinden Başvekalete yazı gönderilmiştir. Buna göre:

“Öksüz çocuklardan kurulacak devlet çiftliklerine on yaş üstü kız ve erkek bütün çocuklar alınabilecektir. Bu çocuklar için kurulacak biner kişilik çiftliklerden ilkinin iklim ve toprağı tarımsal faaliyetlere uygun olan Muş Ovası'nda kurulması uygun görülmüş ve burada devlet hazinesine ait bu işe müsait boş arazi de tespit edilmiştir” (BCA. 30.10.0.0- 185.274.10.1-2). Bu öneriyle kamuoyunda da gündem olan çocuk meselesinin hem toplumsal düzeni sağlayarak hem de millî ekonomiye katkı sağlayarak yönünde çözülmesi hedeflenmiştir. Ancak projenin hayata geçirilmesi ve uygulanması ile ilgili olarak başka kaynaklarda bilgilere rastlanmamıştır (Kocabıyık, 2019:82; Karatay, 2007:199).

Dünyada korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili hazırlanan kanunlar özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ele alınmıştır. Savaş sonrası sosyal politikalar hem dünyada hem Türkiye'de daha aktif hale gelmiştir. Savaşla birlikte özellikle dar gelirli aileleri etkileyen köyden kente göç, kötü barınma ve olumsuz beslenme koşulları çocukların korunması meselesinde devletin etkin olmasını gündeme getirmiştir. İngiltere'de hazırlanan Beveridge Sosyal Politika Raporu²⁰ Türkiye'de de büyük etki göstermiştir. 1943 yılında TBMM'ye yakın bir çöp bidonuna ısınmak için giren ve donmak üzereyken bulunan çocuğun ve diğer köprü altı çocuklarının içler acısı durumu bu konunun Meclis gündeminde yer almasında etkili olmuştur (Çağlar, 1982:8). II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yaşanan kimsesiz çocuklar sorunu ile ilgili ortaya atılan öneriler içinde ÇEK İstanbul merkezi tarafından hazırlanan ve 2848 çocuğun aile durumlarının kayıt altına alındığı projenin önemi büyüktür. 19 Aralık 1944'te CHP Meclis Grubu oturumunda Hatay Milletvekili Tayfur Sökmen, kimsesiz ve başboş çocukların durumu hakkında soru önergesi vermiştir. Bunun üzerine yirmi üç kişilik bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun çalışmaları sonrası hazırlanan raporda kimsesiz çocukların korunma ve yetiştirilmesi için kanun tasarısı ortaya konulmuştur. Bu kanun tasarısında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı başta olmak üzere belediyelere de görev

¹⁹ Mehmet Lütfi Kırdar, Türk hekim ve siyasetçi. Milli Mücadele döneminde Anadolu'da görev almış ve çalışmalarından dolayı İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Cumhuriyet döneminde Kütahya milletvekilliği, Manisa ve İstanbul valiliği görevlerinde bulunmuştur. 1954'de CHP'den istifa ederek DP'ye katılmıştır. 1954 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız milletvekili olurken, 1957'de Adnan Menderes kabinesinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı görevini yapmıştır (Güner, 2023:2).

²⁰ Beveridge raporu tamamı için [Erişim: 10.09.2024, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/268152/PMC2560775.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]

ve sorumluluklar verilmiştir. Kimsesiz çocuklarla ilgili ÇEK'in yetkili olduğu belirtilmiş ve diğer çocuk koruma dernekleri ve sivil toplum örgütleri ile iş birliğinin artırılması üzerinde durulmuştur. Kimsesiz çocukların korunması ve topluma kazandırılmasının önemi üzerinde durulan raporda suçlu çocuklar için hukuki düzenlemelerin yapılması gerektiği ve cezalandırmak değil suç işlemez hâle gelmelerini sağlamanın amaçlandığı vurgulanmıştır. Bunun için Çocuk Mahkemeleri kurulması önerilmiştir²¹ (BCA. 490.1.0.0/266.1061.2).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Sadi Konuk'un imzasıyla 1945'te "Kimsesiz, Yoksul ve Aylak Çocuklar Üzerinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının Maruzatıdır" başlıklı çalışma hazırlanmış ve çocuk meselesiyle ilgili bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Bakanlığın yaptığı yurt içi ve yurt dışı araştırmaları sonrası önce kimlere "kimsesiz çocuk" dendiğinin tanımı yapılmıştır. Bu tanım sonrası kimsesiz çocuk sefaleti ile mücadele ve metruk çocuklar başlıklı bölümler altında mesele ele alınmıştır. Bakanlık çocuk davasını tümüyle kapsayacak nitelikte yeni bir teşkilat kurulması önerisinde bulunmuştur. Bu öneriler ve sonrasında yapılan çalışmalar neticesinde 1947'de Kimsesiz, Terkedilmiş ve Anormal Çocukların Korunması Hakkında Kanun Tasarısı hazırlanmıştır (BCA. 30.18.1.2/112.93.1). Bu tasarı iki yıl sonra kanun hâline gelmiştir. 23 Mayıs 1949'da 5387 Sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun çıkarılmıştır²². Bu Kanun'da, çocukların her türlü bakımı ve korunması gereken durumları içeren hükümler yer almıştır. Çocukların korunması ile ilgili temel sorumluluk Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na, yerel idarelere ve Millî Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir.

IV. SONUÇ

1939-1945 yılları dünyadaki hemen hemen tüm ülkeler için siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların, sıkıntıların yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Sadece savaşa katılan ülkeler değil Türkiye gibi savaş dışında kalan ülkelerde derinden sarsılmıştır. Bunun sonucunda toplumsal hayatın hemen her alanı savaşın getirdiği olumsuzluklardan etkilenmiştir. Üretimin azalması, aktif nüfusun önemli kısmının silah altına alınmasıyla birlikte üretimde düşmeler ve büyük ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Savaş yılları içinde yaşanan yokluklarda özellikle gıda maddelerindeki yetersizlikler uzun vadede toplumsal hayatı derinden etkileyen sorunları ortaya çıkarmıştır. "Geçim derdi" olarak tanımlanan toplumdaki ekonomik sorunlar bu yıllarda yeni bir toplumsal kimlik kurmayı amaçlayan Cumhuriyet rejimi için de önemli tehdit olmuştur.

Olumsuz ekonomik koşulların beraberinde getirdiği huzursuzluk aile düzenini derinden etkilemiştir. Savaş bittiğinde boşanma sayılarının arttığı bir tablo ile yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu durumdan en çok etkilenenler kuşkusuz çocuklar olmuştur. Çocuklar sadece biyolojik olarak belirli yaş grubunda olan bireyler değil, aynı zamanda ulusların toplumsal ve siyasi gelişiminin çok önemli bir parçasıdır. Anne karnından itibaren çocuğun bakımı, korunması, sağlıkla dünyaya gelmesi ve doğum öncesi ve sonrasındaki yasal haklarına sahip olması için bu dönemde devlet kurum ve kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve hayırsever vatandaşların katkıları ile söz konusu olmuştur. Çocuğun korunması ilk çağlarda sadece ailelerin sorumluluğunda iken zamanla bu konudaki sorumluluk toplumsal kurumlar ve devlete ait olmuştur. Bu değişimin yaşanmasında XX. yüzyılla birlikte ulus devletlerin sayısındaki artış etkili olmuştur. Sosyal örgütlerin çocukla ilgilenmesi ve yetersiz kalan durumlarda devletlerin müdahaleleri görülmüştür.

Yeni Türk devletinin sosyal devlet uygulamalarını hayata geçiren Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin aynı anlayış ve çalışmaları Çocuk Esirgeme Kurumu ismiyle de sürdürmesi Cumhuriyet'i kuranların ideal vatandaş hedeflerine ulaşmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak Atatürk'ün 1938'de vefatından bir yıl sonra başlayan II. Dünya Savaşı ve savaşın getirdiği ekonomik zorluklar hemen her alanda olduğu gibi burada da olumsuzluklara neden olmuştur. Bu olumsuz koşullar ortamında dahi ihtiyacı olan çocuklara yardım ulaştırmak amacıyla ÇEK önemli çalışma ve girişimlerde bulunmuştur. Öncelikli amacı çocukları korumak ve temel ihtiyaçlarını karşılamak olan kurum yeni bir ulusun inşası için ideal çocuk yetiştirme amacındaki kararlı çalışmalarını savaş koşullarında da sürdürmüştür. Hayırseverler kadar devlet tarafından da sahip çıkılmaya ihtiyaç duyulduğundan bu yardımların yasal zemine oturtulmasında ve resmîleşmesinde ÇEK önemli bir rol oynamıştır. Böylece kurum sadece çocukların korunması hedefi ile sınırlı kalmamıştır. Çocukları çağa uygun yetiştirme ve toplum içinde aktif bireyler olmalarını sağlama gayesinde bir kurum olmuştur. Savaşın ekonomik etkilerini ağır bir şekilde yaşayan Türkiye'de ÇEK'in ülke çapında yaptığı yardımlar kamuoyundan da büyük destek görmüştür. Bu yardımların sadece belirli şehirlerde olmadığı ve ülkenin her köşesine yayıldığı ulusal basın aracılığıyla duyurulmuştur. Yapılan yardımlar sadece çocukların hayatta kalmasını sağlayan beslenme ve barınma ihtiyaçları olmamıştır. Fiziki ve ruhsal sağlıklarının takibi, eğitsel ve sosyal gelişimlerinin sağlanması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Kimsesiz ve korunma ihtiyacı olan çocukların sayısının savaş koşulları altında artış göstermesi çocukların hukuki güvencelerinin ve çocuk haklarının sağlanması çalışmalarında öncü olmuştur.

²¹ 1979 yılında 'Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un kabulü ile çocuk yargılamasına özel bir statü kazandırılmıştır. Ancak yasa 1 Haziran 1982 de yürürlüğe girebilmiş ve yasada öngörülen çocuk mahkemeler ise 1988 yılında kurulabilmiştir. [Erişim: 10.09.2024, <https://cocukkoruma.istanbul.edu.tr/tr/content/cocuk-haklari-unicef/turkiye/de-cocuk-haklari#>]

²² Kanun uygulaması hakkında bkz. (Gölcüklü, 1956:84-95).

1949 yılında çıkarılan 5387 Sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun'a kadar yapılan çalışmalar sokaklarda çalışmak zorunda kalan ya da çeşitli sebeplerden dolayı ailesi olmayan çocuklara sahip çıkmıştır. Çoğunlukla metruk binalarda yoksulluk içinde günlük ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan yoksun olan bu çocuklar hem toplumsal vicdanı derinden etkilemiş, hem de kamusal yaşam için tehdit unsuru oluşturmuştur. Savaşın devam ettiği altı yıl boyunca korunmaya muhtaç olan çocukların sayısal olarak arttığı görülmüştür. Bu meselenin farkındalığını artırmak için yazışmalar yapılmış, komisyonlar oluşturulmuş ve çeşitli projeler hazırlanmıştır. Süreç içinde kanuni bir düzenlemenin olmaması, sorumluluk ve yetkilendirmenin net olarak tanımlanmaması ve çeşitli ekonomik ve bürokratik engeller nedeniyle sonuç istenilen seviyede olamamıştır. Bu durum yapılan çalışmaların hiçbir etkisi olmadığı anlamına gelmemelidir. Savaş bittikten iki yıl sonra "Kimsesiz, Terkedilmiş ve Anormal Çocukların Korunması Hakkında Kanun Tasarısı" TBMM'ye sunulmuş ve ardından 23 Mayıs 1949'da da kabul edilmiştir. Kanun, yetersizlikleri nedeniyle 1957'de yeniden alınmış olsa da kimsesiz çocuklar konusunda devletin doğrudan sorumluluk üstlenmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Çocukların yetiştiği koşullar ileride nasıl bireyler olacaklarında ve geleceklerinin şekillenmesinde önemlidir. Bu nedenle mesele sadece belli bir kesimi değil tüm toplumu ilgilendirir. Çocuğun ve aslında toplumun geleceği için yapılan çalışmalar devletle birlikte tüm toplumun meselesi olmalıdır. Kimsesiz çocuklara sahip çıkma misyonuna devam eden Çocuk Esirgeme Kurumu 1961'de 35 Sayılı Kanun'la; idare heyetinin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na atanarak yürütülmesi kabul edilmiştir. 1981 yılında 51 No'lu Milli Güvenlik Kurulu Kararı ile Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun genel merkezi, il merkezleri ve tüm kolları feshedilmiştir. 24 Mayıs 1983 tarih ve 2828 Sayılı Yasa ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile tüzel kişiliği olan katma bütçeli bir kuruluş haline getirilmiştir. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kuruluşlarının yönetimi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına verilmiştir. 1991 yılında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlanan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, bütün illerde hizmet vermeye devam etmiştir. Günümüzde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde farklı birimler olarak çocuk ve aileye yönelik hizmetler verilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2011). *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981)*. Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı.
- Akandere, O. & Dalda, A. (2018). *Türkiye'de Korunmaya Muhtaç Çocuklar*. Eğitim Yayınevi.
- Akın, V. (2000). *Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Akol, O. (1950). *Kimsesiz Çocuklar, Örnek Matbaası*.
- Albayrak, H. (1998). Himaye-i Etfal Cemiyeti. *Tarih ve Toplum*, Nisan, 31-33
- Akyüz, E. (2023). *Çocuk Hakları Bildirisi ve Türk Hukuk Sistemi*. [Erişim: 16.06.2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/804043>]
- Akyüz, E. (2000), *Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, MEB.
- Albayrak, H. (1988). Himaye-i Etfal Cemiyeti, *Tarih ve Toplum*, S.52, 31-33.
- Arık, F. (1946). *Hukuki Bakımdan Evlilik Dışı Çocuklar*. Ankara Yeni Cezaevi Basımevi.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. Alkım Yayınevi.
- Bakar, B. (2024). *Besim Ömer Akalın (1862-1940)*. [Erişim: 10.09.2024, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/besim-omer-akalin-1862-1940/>]
- Baranoğlu, T. (1966). Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 1966, 18-20.
- Burğaç, M. (2018). Savaşın Çocukları İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul'da Sokak Çocukları Sorunu ve Çözüm Arayışları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 173-182.
- Bülbül, İ. (2006). "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 9-1, ss.1-51.
- Çağlar, D. (1982). II. Atatürk ve Cumhuriyet Devrinde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım ve Öğretim Olanakları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(2),1-21.
- Çakır, G. (2022). *Atatürk Dönemi'nde Çocuk, Kadın ve Aile Algısı*, Libra Yayınları.
- Çakır, G. (2023) Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Nüfus Siyasetinde Sağlık Politikalarının Etkisi, *Sosyal Beşeri Bilimlerde Güncel Araştırmalar I*, Gece Kitaplığı, s.1-22.
- Çavuşoğlu, T. (2005). *Sosyal Hizmetlerin Yakın Tarihinden Sayfalar 1917-1983*. SABEV.
- Çavuşoğlu, T., Çetin, S. & Topçu, K. (2024). [Erişim: 10.09.2024, <https://www.cocukkorumatürkiye.com/wp-content/uploads/2024/07/Turgay-Cavusoglu.pdf>]
- Çengelci, E. (1998). *Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*.
- Çocuk Esirgeme Kurumu (1944). *Çocuk Davamız (1944 Broşürü)*. İzmir Meşher Matbaası.
- Coşkun, N., Göksu, S., Çeteci, H. & İldeniz, S. (1970). *Müessesede Bulunan Korunmaya Muhtaç Çocukların Durumları ile İlgili Araştırma*. SSBY Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, BOA.HR.İ.M..131/64.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, BCA. 30.10.0.0-185.274.10.1-2.
BCA., 30.10.0.0/174.201.6/2.
BCA., 30.10.0.0/174.201.6/6.
BCA., 30.10.0.0/179.236.5.
BCA. 30.10.0.0/179.235.13.1-9.
BCA. 30.30.0.0/179.235.13/6-9.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Kararlar Daire Başkanlığı,
BCA. 30.18.1.1/26.63.18.
BCA.30.18.1.1/26.63.10.
BCA.30.18.1.1/26.56.16.
BCA.30.18.1.1/13.27.18.
BCA. 30.18.1.2/7.44.19.
BCA. 30.18.1.2/127.83.9.
BCA.,30.18.1.2/100.109.3.
BCA. 30.18.1.2/101.20.6.
BCA. 30.18.1.2/112.93.1.
BCA.30.18.1.2/106.62.10.
BCA.30.18.12/127.83.9.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Toprak İskan Genel Müdürlüğü (Muhacirin Fonu), BCA. 272.0.0.12//58.154.17.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Milli Eğitim Bakanlığı, BCA., 180.9.0/19.96.1.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Siyasi Partiler, BCA. 490.1.00/5.26.10.
BCA. 490.1.0.0/266.1061.2.
Erzen, E.Ü. (1943). *Çocuk Davası*. Vakıf Matbaası.
Gökçe, B. (1971). *Kimsesiz Çocuklar Sorunu*. Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.
Gölcüklü, F. (1956). Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında 5387 Sayılı Kanun ve Tatbikattan Bir Örnek, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.11, S.3, 84-95.
Güner, D. (2023). *Mehmet Lütfi Kırdar (1888-1961)*. [Erişim: 2.05.2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-lutfi-kirdar-1888-1961/?pdf=5184>]
Güriz, A. (1975). *Türkiye'de Nüfus politikası ve Hukuk Düzeni*. Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları.
Holliday, L. (1997). *İkinci Dünya Savaşı ve Soykırım Çocukları*. Papirüs Yayınevi.
İlgazi, A. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nı İç Politikadaki Yansımaları: Yaşanan Siyasi ve Ekonomik Sorunlar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 259-267.
İstanbul Üniversitesi Çocuk Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2024) *Çocuk Hakları*. [Erişim: 10.09.2024, <https://cocukkoruma.istanbul.edu.tr/tr/content/cocuk-haklari-unicef/turkiye-de-cocuk-haklari#>]
İstatistik Göstergeler 1923-2011. (2012). Türkiye İstatistik Kurumu.
Karabekir, K. (2015). *Çocuk Davamız*, Yapı Kredi Yayınları.
Karasubaşı, İ. (2015). İkinci Dünya Savaşı Çocukları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55, 1, 441-450.
Karatay, A. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Kayra, C. (2006). *Bir Devrimci Doktorun Anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Kocacıyık, O. (2019). Cumhuriyet Dönemi Çocuk Koruma Politikaları (1923-1950). Yüksek Lisans Tezi, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
Konukçu, C. K. (2022). *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1923-1981)*. Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*.
Kurt, A. (2016). Düünden Bugüne Türk Ailesi, *Düünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Memet Zencirkıran, Dora Yayıncılık.
Metinsoy, M. (2017). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye- Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Okay, C. (1999). *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*. Şule Yayınları.
Onur, B. (2007). *Çocuk, Tarih ve Toplum*. İmge Kitabevi.
Özgişi, T. (2013). Bir Siyasi İmge Olarak Çocuk ve Savaşlar: I. Dünya Savaşı Örneği. *Turkish Studies*, C.8, S.11, 293-312.
Öztan, G.G. (2009). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Programı*.
Öztürk, H. & Emiroğlu, A. (2022). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemleri ile Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Yetiştirme Politikaları, *Lokman Hekim Dergisi*, 12(3), 565-578.

Polat, F. (2021). *II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Kadının Günlük Yaşamındaki Yeri (1939-1945)*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Reçberoğulları, A. (2009). *Atatürk Dönemi Çocuk Politikası*, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Report By Sir William Beveridge (2000). *Bulletin of the World Health Organization*, 78(6), s.847-855. [Erişim: 10.09.2024, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/268152/PMC2560775.pdf?sequence=1&isAllowed=y>].

Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İmge Kitabevi.

Sarıkaya, M. (2005). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Sarıkaya, M. (2004). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Kimsesiz Çocuklara Yönelik Kapsamlı Bir Proje. *Atatürk Dergisi*, 4(1), 189-202.

Sarıkaya, M. (2011). *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti. 1921-1935*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sarıkaya, M. (2023). [Erişim: 10.08.2023, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-himaye-i-etfal-cemiyeti/?pdf=3303>]

Sönmez, C. (1997). *Atatürk'te Çocuk Sevgisi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tan, M. (1994). "Çocukluk: Dün ve Bugün", *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tarımeri, N. (2024). *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk Bayramı 1921-1983*. [Erişim: 10.09.2024, <https://www.cocukkorumaturkiye.com/turkiye-cocuk-esirgeme-kurumu-ve-cocuk-bayram-1921-1983/>]

TBMM Tutanak Dergisi, 1 Kasım 1924, Dönem 1, C.10, 1. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi, 20 Nisan 1945, Dönem 7, C.16, 45. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi, 1 Mart 1923, Dönem 1, C.28, 1. Birleşim.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2007). II. Dünya Savaşı. *Toplumsal Tarih*, 38-47.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2018). *Dış Siyaset ve Askeri Stratejileriyle II. Dünya Savaşı Türkiye'si*. C.1, İletişim Yayınları.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2016). *İktisadi Politika ve Uygulamalarıyla II. Dünya Savaşı Türkiye'si*. C.2, İletişim Yayınları.

Tesal, R. D. (1951). "Çocukları Koruma Sistemimiz Kurulurken", *Adalet Dergisi*, 42(10), 1578-1589.

Toprak, Z. (2017). Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri, *Toplumsal Tarih*, S.281, s. 22-31.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2014). *İstatistiklerle Çocuk 2014*. Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2011). *İstatistik Göstergeler (1923-2011)*. Yayın No:3890.

Uluğtekin, S. (1991). *Hükümlü Çocuk ve Yeniden Toplumsallaşma*. Bizim Büro.

Umay, M.F. (2003). *Bir Devrimci Doktorun Anıları*. İş Bankası Kültür Yayınları.

Yaşar, H. & İzmir, B. (2023). "Çocukları Yaşat ki Yaşasın Devlet": Erken Cumhuriyet Döneminde Çocuk Ölümleleriyle Mücadele", *DTCF Dergisi 100. Yıl Özel Sayısı*, 142-166.

Yıldız, Ö. (2019). II. Dünya Savaşı'na Genel Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 62-75.

(1935, 25 Ağustos). *Akşam*.

(1940, 10 Aralık). *Akşam*.

(1941, 20 Kasım). *Akşam*.

(1941, 23 Nisan). *Akşam*.

(1945, 23 Nisan). *Akşam*.

(1945, 26 Nisan). *Akşam*.

(1945, 25 Nisan). *Akşam*.

(1945, 28 Nisan). *Akşam*.

(1937, 27 Şubat). *Cumhuriyet*.

(1942, 23 Nisan). *Cumhuriyet*.

(1942, 26 Nisan). *Cumhuriyet*.

(1944, 9 Temmuz). *Cumhuriyet*.

(1944, 2 Ocak). *Cumhuriyet*.

(1944, 8 Kasım). *Cumhuriyet*.

(1926, 13 Mart), *Resmi Gazete*, S. 320.

(1926, 4 Ağustos), *Resmi Gazete*, S.438.

(1928, 4 Haziran), *Resmi Gazete*, S.904.

(1930, 6 Mayıs), *Resmi Gazete*, S.1489.

(1945, 8 Mayıs), *Resmi Gazete*, S.6000.

(1983, 27 Mayıs), *Resmi Gazete*, S.18059.

- (1932, 3 Mart), *Son Posta*.
(1940, 26 Nisan). *Son Posta*.
(1943, 23 Nisan). *Son Posta*.
(1943, 2 Mart). *Tan*.
(1943, 31 Mart). *Tan*.
(1943, 2 Nisan). *Tan*.
(1943, 4 Nisan). *Tan*.
(1944, 8 Nisan). *Tan*.
(1944, 20 Haziran). *Tan*.
(1944, 6 Temmuz). *Tan*.
(1935, 29 Ağustos). *Ulus*.
(1940, 22 Kasım). *Ulus*.
(1940, 25 Kasım). *Ulus*.
(1943, 7 Mart). *Ulus*.
(1943, 13 Mart). *Ulus*.
(1943, 14 Mart). *Ulus*.
(1943, 20 Mart). *Ulus*.
(1943, 23 Mart). *Ulus*.
(1943, 17 Nisan). *Ulus*.
(1943, 18 Nisan). *Ulus*.
(1943, 20 Nisan). *Ulus*.
(1943, 1 Mayıs). *Ulus*.
(1943, 4 Mayıs). *Ulus*.
(1943, 9 Mayıs). *Ulus*.
(1943, 16 Mayıs). *Ulus*.
(1944, 14 Mart). *Ulus*.
(1944, 16 Mart). *Ulus*.
(1944, 21 Mart). *Ulus*.
(1945, 3 Mart). *Ulus*.
(1943, 18 Nisan). *Vatan*.
(1943, 4 Haziran). *Vatan*.
(1935, 14 Ekim 1935). *Yeni Asır*.